

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Аркасівські читання:
історико-археологічні
та етнологічні дослідження
у контексті гуманітарного розвитку
європейського суспільства

МАТЕРІАЛИ
VI
МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Миколаїв
15–16 квітня 2016 р.

Миколаїв
МНУ імені В. О. Сухомлинського
2016

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3
А 79

Рекомендовано до друку
рішенням вченої ради Навчально-наукового інституту історії, політології та права
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 9 від 13 квітня 2016 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ДАНИЛЕНКО В. М. (член-кореспондент НАН України, доктор історичних наук, професор), РИЖЕВА Н. О. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ О. П. (доктор історичних наук, професор), ШИТЮК М. М. (доктор історичних наук, професор), ПАРХОМЕНКО В. А. (доктор історичних наук).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

КІЯН О. І. (доктор історичних наук, професор), ПОНОМАРЬОВА І. С. (доктор історичних наук, професор), ТРИГУБ П. М. (доктор історичних наук, професор).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК:

ГУЗЕНКО Ю. І. (кандидат історичних наук, доцент)

Матеріали подано мовою оригіналу. Відповідальність за подану інформацію несуть автори.

Аркасівські читання: історико-археологічні та етнологічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку європейського суспільства: матеріали VI Міжнародної наукової конференції (15-16 квітня 2016 р.). – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. – 148 с.

До збірника увійшли матеріали доповідей та повідомлень учасників VI Міжнародної наукової конференції «Аркасівські читання: історико-археологічні та етнологічні дослідження у контексті гуманітарного розвитку Європейського суспільства». Публікації присвячені актуальним питанням археології, історії України, всесвітньої історії, етнології та історіографії.

Видання призначено для археологів, істориків, краєзнавців, вчителів історії та учнів ЗОШ, викладачів та студентів ВНЗ, а також для тих, хто цікавиться історією.

УДК 930.9 (075.8)
ББК 63.3

**ВІТАЛЬНЕ СЛОВО ДО УЧАСНИКІВ
VI МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«АРКАСІВСЬКІ ЧИТАННЯ:
ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНІ ТА ЕТНОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
У КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНОГО РОЗВИТКУ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА»**

Упродовж останніх років у Навчально-науковому інституті історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського проводяться щорічні Аркасівські читання. Ініціаторами проведення конференції є науковці двох університетських кафедр – кафедра історії та археології, й кафедра історіографії та джерелознавства.

Досвід проведення попередніх п'яти конференцій яскраво довів, що науковий форум сприяє плідному творчому обміну ідеями між сучасними дослідниками України, ближнього та дальнього зарубіжжя й надає значного поштовху для подальших історичних досліджень.

Історичні знання є важливим фактором творчого та об'єктивного пізнання нашого минулого, що має дієвий вплив на формування сучасного суспільства та держави в Україні. Адже історична пам'ять, сформована на основі неупередженого пізнання історії, не тільки поєднує минуле з сучасним, а й вказує на вірний вибір майбутнього.

Саме тому на сучасному етапі основним завданням історичного дослідження є пошук істини, виявлення нових достовірних фактів, позбавлених сталих міфів та об'єктивна інтерпретація суспільно-значимих подій.

Сподіваюсь, що ті значні напрацювання, представлені в ході роботи конференції, будуть сприяти формуванню зацікавленості до подій минулого не тільки у фахових істориків, але й у широких верств суспільства, кому не байдуже культурно-історична спадщина людства.

Бажаю Вам творчої наснаги, спокою та миру!

*Директор Навчально-наукового інституту
історії, політології та права
Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського,
академік, заслужений діяч науки і техніки України,
доктор історичних наук, професор
М. М. Шитюк*

З М І С Т

Археологія та етнологія

БОНДАРЕНКО Денис, СМІРНОВ Александр (Николаев, Украина) Погребения эпохи бронзы из раскопок античного поселения Викторовка I (по материалам работ на участке «Г» 2013-2014 гг.)	8
ВАСИЛЬЧУК Александр, БОНДАРЕНКО Денис (Николаев, Украина) Хозяйственная толстостенная керамика античного поселения Викторовка I (по материалам исследований на участке «Г» в 2013-2014 гг.)	13
ГОРБЕНКО Кирилл (Николаев, Украина) Храмовый комплекс городища Дикий Сад.	23
ГРЕБЕННИКОВ Юрий, СМІРНОВ Леонид (Николаев, Украина) К вопросу о географических реалиях Скифии Геродота в Северо-западном Причерноморье	30
ЛАСІНСЬКА Маріанна (Миколаїв, Україна) Дослідження археологічних пам'яток Нижнього Побужжя у ХХ ст.: історіографія питання	33
СМІРНОВ Олександр, СМІРНОВА Антоніна (Миколаїв, Україна) Поселення Велика Корениха III в контексті досліджень 2015 року.	35
ФЛАТОВ Дмитро, ФОРНОСОВА Белла (Миколаїв, Україна) Археологічні дослідження поселення Крива Балка	38
ХРЯЦЕВСЬКА Людмила (Миколаїв, Україна) Основні економічні чинники демографічних процесів в Україні у 90-х рр. ХХ ст.	41

Всесвітня історія

КОВАЛЕНКО Дмитро, ОЛЕЙНІЧЕНКО Євген (Миколаїв, Україна) До питання загибелі цивілізації майя	46
КУЗОВКОВ Володимир (Миколаїв, Україна) Державний устрій і політика Хазарії у середині X ст. (за свідченнями Ал-Масуді)	48
РИЖЕВА Надія (Миколаїв, Україна) Голокост крізь призму ізраїльського національного меморіала – Яд Вашем	51
HUBENÝ David (Praha, Cheshskaya republika) Personální záležitosti z počátků československé správy Podkarpatské Rusi – obsazování četnických postů	54
DELIBALTOVA Juliia (Praha, Cheshskaya republika) Jazyková otázka na Podkarpatské Rusi v 20-30 letech XX století	58

Історія України

БІЛОУС Олександр (Київ, Україна) До проблеми пияцтва у радянських партизанських формуваннях періоду Другої світової війни	62
ГУЗЕНКО Юрій (Миколаїв, Україна) Військово-морське мистецтво українського козацтва періоду російсько-турецької війни 1768-1774 рр.	65
ЗАХАРЧЕНКО Олексій (Миколаїв, Україна) Прорив з оточення військ Південного фронту в районі Миколаєва у серпні 1941 року	68
ЗЕРКАЛЬ Микола (Миколаїв, Україна) Расова теорія фашизму в регіональному вимірі Богданівки (1941-1942 рр.)	74
КОВАЛЬ Геннадій (Новосафронівка, Україна) Склад Болградської комунальної ради та міської управи в 1882-1916 роках.	78
МАРИНЧЕНКО Ганна (Миколаїв, Україна) Політика фінансового тиску на релігійні громади та віруючих часів «хрущовської відлиги» (за матеріалами південних областей УРСР).	82
МЕРФІ Наталія (Магнолія, США) Православ'я у межах Біблійського Поясу	87
НЕФЬОДОВ Дмитро (Миколаїв, Україна) Програма «Екологія»: як запобігли катастрофі на півдні УРСР	91
ПАВЛЕНКО Юлія (Миколаїв, Україна) Стан сфери охорони здоров'я жителів Миколаївщини в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.	94
ПОБЕРЕЖЕЦЬ Ганна (Миколаїв, Україна) Суспільно-політичні ідеї В. Чорновола	97
ТРЕТЯКОВА Ольга (Миколаїв, Україна) Культурно-просвітні установи польського населення Південної України в 1920-х рр.	99
ХАЄЦЬКИЙ Олександр (Миколаїв, Україна) Петро Миколайович Жданов – перший директор Миколаївського учительського інституту (1913-1919 рр.)	102
ШКВАРЕЦЬ Валентин (Миколаїв, Україна) Герой України Берест Олексій Прокопович	106

Історіографія та джерелознавство

БАРСУК Елена (Мозырь, Беларусь) История Униатства в Речи Посполитой в работах В. Б. Антоновича	112
БОБІНА Олег (Миколаїв, Україна) Миколаїв в Першій російській революції (1906-1907 рр.): за матеріалами «Миколаївської газети»	115

БУНДЮЧЕНКО Тетяна (Миколаїв, Україна) «Історія України-Русі» М. М. Аркаса – друге видання	118
КРОТОВ Андрей (Гомель, Беларусь) Летописные источники о появлении поляков на белорусских землях	121
МАЦЮТА Павло (Миколаїв, Україна) Мережеві технології в роботі з перекладними матеріалами: Wikipedia на службі історика-дослідника	124
МЕЗГА Николай (Гомель, Беларусь) Польская межвоенная историография украинского вопроса в контексте польско-советской войны 1919–1920 гг.	127
ПАРХОМЕНКО Владислав (Миколаїв, Україна) Військові дії на Південно-Західному фронті у 1916 р. на сторінках часопису «Военная быль»	130
РУГАЛЬ Володимир (Київ, Україна) Документальний фонд загиблих Миколаївщини у Національному музеї історії України у Другій світовій війні	133
СМІРНОВА Валентина (Київ, Україна) Колекція листів-спогадів колишніх учасників Оржицького «котла» 1941 р.: джерелознавчо-оглядовий контент	136
ФЕДОРЕНКО Михаил, КОРОСТИЛЬОВА Ирина (Николаев, Украина) Статистические таблицы протоколов заседаний Церковно-исторического и археологического общества при Киевской духовной академии	139
ЯКУБОВА Тетяна (Київ, Україна) Польська періодика – джерело вивчення історії України (XV – XVII ст.) (за матеріалами літератури польською мовою Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	142
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	145

АРХЕОЛОГІЯ ТА ЕТНОЛОГІЯ

УДК 209.2

Денис БОНДАРЕНКО, Александр СМІРНОВ

(Николаев, Украина)

**ПОГРЕБЕНИЯ ЭПОХИ БРОНЗЫ ИЗ РАСКОПОК АНТИЧНОГО ПОСЕЛЕНИЯ
ВИКТОРОВКА-I****(по материалам работ на участке «Г» 2013-2014 гг.)**

В статье рассматривается группа компактно расположенных погребений эпохи бронзы, открытых при исследовании ритуального зольника античного времени на поселении Викторовка-I в 2013-2014 гг.

Ключевые слова: поселение, ритуальный зольник, курган, погребение, слой, керамика.

Поселение Викторовка-I расположено на правом высоком обрывистом берегу Березанского лимана в 1,5 км на север от его устья и в 300 м на юг от современного села Викторовка Лиманского сельсовета Березанского района Николаевской области. По уточнённым данным оно было основано в первой половине VI в. до н.э. [1, с. 4-6]

В 2013-2014 гг. Викторовским отрядом Николаевской археологической экспедиции исследовалась северная оконечность поселения Викторовка-I. С этой целью был заложен раскоп «Г», в пределах которого на площади более 100 м² раскрыта часть ритуального зольника конца VI – первой четверти V до н.э. (табл. № 1).

Он представляет собой заполненное золой искусственное грунтовое углубление. Причем, котлован по каким-то причинам был выбран на месте кургана эпохи бронзы. Котлован имеет округлую с неровными краями форму, с целой системой разнообразных ям, приступок и ступенек. О размерах котлована на сегодняшний день говорить трудно, так как достоверные его границы не зафиксированы. Однако, стратиграфические и планиграфические наблюдения в пределах исследованной части позволяют думать, что раскопками раскрыта почти вся центральная часть котлована и его диаметр врытля превышал 15-20 м.

Под зольными напластованиями в глинистом слое на приступках зафиксировано 7 погребений, 3 из которых парные. Часть погребений была разрушена в античное время в ходе рытья котлована, о чем свидетельствуют разрозненные части человеческих скелетов в заполнении зольника. Контуры погребальных сооружений прослеживаются лишь очень фрагментарно.

При всей хаотичности конструктивных деталей котлована, в них всё же прослеживается некая система. Сооружение

представляет собой заглубленный в материк округлый котлован с примыкающими к нему приступками, подбоями и ямами. По периметру он окружён внешним приступком. Размеры основного котлована – 4,17 (С-Ю) x 4 (З-В) м, максимальная глубина – 2,33 м от уровня материка.

Мы не будем детально останавливаться на описании конструктивных особенностей котлована так-как этому посвящена отдельная публикация [4]. Остановимся лишь на описании погребений. При этом отметим тот факт, что при рытье котлована, эллины, наталкиваясь на погребения, видимо, старались не разрушать их. Покойников обкапывали, оставляя на приступках, вследствие чего и образовалась такая сложная конфигурация котлована.

Погребение № 1 (табл. № 2.1). Раскрыто у западного борта основного котлована на нижней ступеньке западного спуска в желтоглинистой заливке на глубине 1,68 м от уровня материка. Скелет расположен в вытянутом на спине положении головой на северо-запад. Левая нога, обе ступни, левая рука ниже локтя и правая рука отсутствуют. Череп смещен от скелета в северо-западном направлении. Лицевая часть черепа и нижняя челюсть разбиты и разбросаны. Погребенный, предположительно, мужчина в возрасте 50-55 лет [5]. Длина скелета – 1,57 м, ширина – 0,58 м. На костях фиксируются древние повреждения: на черепе в левой части лобной области рубленая рана, на нижней челюсти след от удара тупым предметом, на тазовой кости след от удара тяжелым предметом, на грудине колотый след от удара острым плоским предметом, на бедренной кости отверстие от удара острым треугольным (?) в сечении предметом. Погребение безинвентарное [2].

Погребение № 2 (табл. № 2.2). Парное. Раскрыто в юго-восточной части основного

котлована на центральном приступке верхнего яруса южной системы приступков на глубине 1,12 м от уровня материка. Покойные уложены головами на запад, лицами повернуты друг к другу. Северный скелет расположен в скорченном на правом боку положении головой на запад лицом на юг. Ноги подогнуты, руки вытянуты вдоль туловища, правая рука прямая, левая – согнута в локте. Длина скелета – 0,91 м, ширина – 0,36 м. Южный скелет расположен на спине головой на запад, лицо смотрит вверх, слегка повернуто на север. Ноги согнуты в коленях и завалены в северном направлении. Большинство костей рук отсутствуют. Длина скелета – 0,96 м, ширина – 0,31 м. Возраст обоих погребенных – 8-9 лет [5]. Фрагмент закругленной материковой стенки к югу от погребения может представлять собой остатки ямы, в которой было совершено захоронение. Погребение безинвентарное [2], предположительно, относится к ямной культуре.¹

Погребение № 3 (табл. № 2.3). Раскрыто в юго-восточной части основного котлована на нижнем ярусе южной системы приступков между центральным и восточным приступками верхнего яруса на глубине 1,92 м от уровня материка. Погребальное сооружение представляет собой углубление подовальной формы размерами 1,13 (С-Ю) x 1,07 (З-В) м и глубиной – 0,15 м. Глубина подбоя в юго-восточном направлении – до 0,25 м. Стенки углубления отвесные, дно ровное. В северо-западной части углубления зафиксирована округлая в плане ямка с диаметром по впуску 0,12 м, по дну – 0,08 м и глубиной – 0,25 м. Углубление заполнено золистым грунтом аналогичным заполнению основного котлована. В заполнении углубления и подбоя зафиксированы отдельные кости верхней части скелета в неанатомическом порядке. Погребение безинвентарное. Специфика подбоя может указывать на принадлежность погребения бабинской культуре [2].

Погребение № 4 (табл. № 2.4). Раскрыто в юго-восточной части основного котлована на восточной приступке верхнего яруса южной системы приступков в золистом заполнении на глубине 1,23 м от уровня материка. Погребенный расположен в вытянутом на спине полулежащем положении

головой на юг с небольшим отклонением к юго-востоку. Верхняя часть скелета приподнята и оперта о борт котлована, слегка развернута на правый бок. Ноги подогнуты коленями к востоку. Руки вытянуты вдоль туловища. Кости ног ниже колен и левая рука ниже локтя отсутствуют. Длина скелета – 0,91 м, ширина – 0,37 м. На костях фиксируются древние повреждения: на тазовой кости отверстие от удара острым треугольным (?) в сечении предметом, на тазовой кости колотый след от удара острым плоским предметом, на лопатке след от удара округлым (?) в сечении предметом небольшого диаметра. Возраст погребенного – 6-14 лет [5]. Погребение безинвентарное, вероятно, относится к ямной культуре. Как остатки погребального сооружения может быть трактована материковая стена к востоку от погребения [2].

Погребение № 5 (табл. № 2.5). Парное. Раскрыто на приступке в восточной части основного котлована на глубине 0,78 м от уровня материка. Представляет собой уложенные «пакетами» кости двух погребенных. Кости южного скелета длинными гранями, как правило, уложены по оси восток-запад. Череп расположен с восточной стороны от остальных костей, уложен на основание лицом на восток. Длина погребения 0,67 м, ширина – 0,26 м. На костях фиксируются древние повреждения: на ключице колотый след от удара острым плоским предметом, на тазовой кости отверстие от удара острым треугольным (?) в сечении предметом, на тазовой кости колотый след от удара острым плоским предметом и вмятина от удара острым округлым (?) в сечении предметом, на бедренной кости следы прижизненной травмы погребенного с яркими признаками заживления. Возраст погребенного – 20-35 лет [5]. Кости северного скелета также длинными гранями кости, как правило, уложены по оси восток-запад. Череп расположен с восточной стороны от остальных костей, уложен на правый бок лицом на восток. Длина погребения 0,60 м, ширина – 0,28 м. На костях фиксируются древние повреждения: на черепе следы от удара массивным тупым предметом, на пяточной кости след от удара острым округлым (?) в сечении предметом, на позвонке след от удара острым плоским предметом, на костях таза след от удара острым округлым (?) в сечении предметом и след прижизненного пролома с признаками заживления, на ребре след от удара острым

¹ Пользуясь, случаем выносим благодарность Г. Н. Тощеву за консультации и помощь в культурной интерпретации погребений.

плоским предметом. Возраст погребенного – 20-35 лет [5]. Погребение безинвентарное [2].

Погребение № 6 (табл. № 2.6). Детское. Зафиксировано на восточном внешнем приступке на глубине 0,79 м от уровня материка. Сохранились лишь частично череп, ребра и бедренные кости. Погребенный расположен в вытянутом на спине положении головой на восток. Длина скелета – 0,33 м, ширина – 0,09 м. К востоку от черепа зафиксирован, вероятно, потревоженный в античное время, погребальный инвентарь, состоящий из двух фрагментированных сосудов, подвесочки из природно окатанного камушка известняка с отверстием, клыка кабана (?) и челюстей собаки (?). Погребение, вероятно, относится к ямной культуре [3].

Погребение № 7 (табл. № 2.7). Парное. Зафиксировано на северной внешней приступке на глубине 1,07 м от уровня материка. Западный скелет расположен в вытянутом на спине положении с юго-западной ориентацией. Череп отсутствует. Левая рука согнута в локте, кисть уходит под нижний отдел позвоночника. Рука сломана в ключице. Правая уложена на туловище вдоль него. Левая нога согнута в колене и завалена вправо, правая – согнута в колене в вертикальном положении. Голени обеих ног сломаны. Ступня правой ноги зафиксирована в неанатомическом порядке. На месте черепа обнаружен фрагмент нижней челюсти. Длина скелета – 1,38 м, ширина – 0,44 м. Восточный скелет расположен на боку, туловище завалено на спину. Ориентирован на юго-запад. Череп отсутствует. Левая рука уходит под спину, правая – вытянута вдоль туловища. Ноги согнуты в коленях завалены вправо. Коленные чашечки расположены под коленями. Длина скелета – 1,27 м, ширина – 0,35 м. Погребение безинвентарное, вероятно относится к ямной культуре [3].

Все исследованные погребения, кроме детского, безинвентарные. Скелеты расположены скорчено на боку и в вытянутом на спине положении с разной ориентацией (восток, юг, запад). На костях погребенных прослеживаются явные следы колотых и рубленых ран, переломов, расчленения, обезглавливания, в одном случае кости уложены «пакетом». Таким образом, скудные остатки погребальных сооружений, обряд самих погребений и сосуды из детского захоронения позволяют отнести погребения к ямной, катакомбной (?) и бабинской (?) культурам.

В нижней части основного котлована прослеживается почти стерильная трамбовка материковой глины мощностью до 0,42 м. В ней встречено большое количество хаотически разбросанных отдельных костей человеческих скелетов. Вероятно, они принадлежат разрушенным в ходе рытья котлована погребениям.

Планиграфические наблюдения позволяют думать, что на месте сооруженного в античное время зольника в древности находился курган. Насыпь кургана, наверняка, была хорошо видна во время функционирования греческого поселения, и грекам, вероятно, было известно его функциональное назначение. В таком случае, место для сооружения ритуального зольника было выбрано не случайно. К тому же, удаление насыпи кургана перед копанием котлована влекло за собой значительные дополнительные трудозатраты, что должно было оправдываться какими-то вескими причинами. В нашем случае такие действия могли трактоваться скорее ритуальными, а не практическими побуждениями. Такие действия, на наш взгляд, могли быть связаны с обрядом своеобразного очищения эллинами этого места от духов носителей других более древних культур.

Источники и литература:

1. Буйских С.Б., Буйских А.В. К хронологии архаических поселений хоры Ольвии Понтийской // Боспорские исследования. – Вып. 24. – Симферополь, Керчь, 2010. – С. 3-64.
2. Бондаренко Д.В., Васильчук А.В., Смирнов А.И., Смирнов Л.И. Отчет о проведении научно-спасательных работ на античном поселении Викторовка-I в 2013 году. // НА ІА НАН України. – 244 с.
3. Бондаренко Д.В., Васильчук А.В. Научно-спасательные работы на античном поселении Викторовка-I в 2014 году. Полевая документация.
4. Бондаренко Д.В., Васильчук А.В. Предварительные итоги исследования зольника познеархаического времени на поселении Викторовка-I // Стародавнє Причорномор'я. – Вип. XI. – Одеса, 2016. – С. 36-46.
5. Таблицы возрастных категорий Р.Мартина, таблицы размеров больших трубчатых костей подростков А.П. Бондарева, таблицы одонтологической классификации М.М. Герасимова и таблицы половых различий в строении черепа В.П.Алексеева и Г.Ф. Дебеца.

Погребение № 1

Погребение № 2

Погребение № 3

Погребение № 4

Погребение № 5

Погребение № 6

Погребение № 7

Табл. № 2. НАЭ-2013-2014. Викторовка - I. Раскоп «Г». Погребения эпохи бронзы.

УДК 902.2 (477.73)

Александр ВАСИЛЬЧУК, Денис БОНДАРЕНКО

(Николаев, Украина)

**ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ТОЛСТОСТЕННАЯ КЕРАМИКА АНТИЧНОГО
ПОСЕЛЕНИЯ ВИКТОРОВКА - I****(по материалам исследований на участке «Г» в 2013 – 2014 гг.)**

Публикация посвящена вводу в научный оборот образцов толстостенной хозяйственной керамики из раскопок участка «Г» поселения Викторовка-I в 2013-2014 гг., их общему анализу, типологизации и датировке.

Ключевые слова: Викторовка-I, участок «Г», хозяйственная толстостенная керамика, корчага, лутерий, керамический комплекс.

Поселение Викторовка-I, расположенное на правом берегу Березанского лимана, существовало с первой половины VI по первую четверть V вв. до н.э. Первые работы на поселении были проведены в 1949 г. совместной экспедицией Одесского археологического музея и Института истории материальной культуры АН СССР. После длительного перерыва работы были возобновлены в 2012 г. Викторовским отрядом Николаевской археологической экспедиции. В 2013-2014 гг. работы велись на северной окраине поселения на участке «Г», где исследовался ритуальный зольник.

На участке «Г» зафиксировано большое количество разнообразных археологических находок, среди которых преобладающую долю составляют фрагменты керамической посуды. В общей массе разнообразного керамического материала можно выделить компактную группу сосудов хозяйственного назначения – так называемую «толстостенную» керамику. Как правило, к этой категории относят массивные, толстостенные, изготовленные из грубой формовочной глины сосуды и изделия, функционально используемые в хозяйственно-битовых нуждах: пифосы и сосуды корчажного типа для хранения припасов; «зерновики» для хранения сыпучих продуктов; лутерии и большие массивные миски-тазы для мытья и замачивания продуктов, омываний; разнообразные подставки под сосуды для кухонных очагов; очажные жаровни. Присутствие керамики данной группы является неотъемлемым элементом в комплексе набора посуды античных поселений. Сосуды данного вида широко известны как в Причерноморском регионе [1, с. 116-108, 171-174; 2, с. 65, рис. 5;

3, с. 132, рис. 7, 4-5; 5, с. 149-166; 9, с. 126-127, 137, табл. 7, 1-4; 12, р. 110-112; 13, р. 411-417], так и в Средиземноморье [14, р. 218-223; 15, р. 31-46].

Из керамического комплекса, зафиксированного на участке «Г» за два полевых сезона, к категории хозяйственной толстостенной керамики можно отнести 42 фрагмента сосудов, что составляет – 1,98 % всей посуды (без учёта амфорной тары). Сохранившиеся профильные части сосудов дают возможность типологически выделить два вида форм сосудов – корчаги и лутерии.

Сосуды корчажного типа представлены 15-тью фрагментами стенок, 3-мя фрагментами венчиковых частей и 2-мя фрагментами донных частей. Профильные венчиковые части принадлежат большим широкогорлым корчагам пифоидного типа. Они имеют массивные горизонтально отогнутые венчики, подпрямоугольных очертаний в разрезе, почти вертикальные стенки горловых частей (кат. 1 – 3; табл. 1, 1-3). В целом, по характеру профилировки их можно соотнести с корчагами типа 2 по классификации Н.А. Лейпунской [8, с. 102-103, рис. 35, 2; 9, с. 126, табл. 1, 2], и типом 2А по В.В. Крапивиной [7, с. 187, рис. 205, 2]. Сосуды данного типа, широко известные среди материалов античных поселений Нижнего Побужья, происходят из комплексов датированных не позднее середины V в. до н.э. Зафиксированные фрагменты стенок маловыразительные – принадлежат массивным толстостенным сосудам, изготовленных из грубых плохо отмученных глин, красного и коричневого цветов. Вероятнее всего, они также принадлежат корчагам пифоидного типа.

Два фрагмента донных частей принадлежат красноглиняным, плоскодонным сосудам закрытого типа, с качественно залощенными внешними поверхностями (**кат. 4 – 5**; табл. 1, 4-5). Исходя из условно восстанавливаемых (благодаря диаметру доньев и направления стенок придонных частей) пропорций размеров, толщины стенок и грубой поверхностью внутренних интерьеров вместилищ, данные фрагменты, с большой долей вероятности, можно отнести к хозяйственным сосудам корчажного типа.

Самой многочисленной (1 - полные профиль, 6 - фрагментов венчиков, 6 - фрагментов стенок, 6 - фрагментов доньев) и выразительной, из рассматриваемой нами группы «толстостенной» керамики, является серия фрагментов принадлежащих к сосудам в виде широких массивных приземистых мисок – лутерии (λουτήριον). Основным образом, лутерии использовались для омываний и аналогичного круга целей хозяйственно-битового направления (хотя известны и образцы парадных посудин – хромово-ритуального применения). Принято считать, что большая часть лутериев позднеархаического времени принадлежит продукции неустановленных малоазийских центров [1, с. 106; 8, с. 83; 10, с. 32]. Фрагменты лутериев из нашей выборки по характеру особенностей структуры глины можно разделить на две группы: 1) тесто плотное, со значительными примесями слюды, песка, иногда с мелкими вкраплениями тёмных частиц, оттенок цвета глины после обжига варьируется от светло-коричневого до кирпично-красного (**кат. 6 – 9, 22**); 2) глиняная масса пористая, с примесями мелкого кварца, тёмных органических частиц, пироксенов, сосуды после обжига светлоглиняные – широкого диапазона бежевых оттенков (иногда даже светло-салатового) (**кат. 10 – 21, 23 – 28**). За основу анализа, типологии профильных частей лутериев с Викторовского поселения, взята классификация Н.А. Лейпунской разработанная по материалам Ольвии [10, с. 32-46]. В целом все найденные фрагменты сосудов по морфологическим характеристикам форм относятся к первой типологической группе – лутерии с вертикальными или сплошными венчиками, которая широко датируется VI – V вв. до н.э. Особенности оформления венчиковых частей, из Викторовской коллекции, позволяют соотнести со следующими видообразующими вариантами этой группы: *вариант А* – **кат. 6**

(табл. 2, 1); *вариант Б* – **кат. 7, 10-12, 16** (табл. 2, 7; табл. 3, 1-3, 7); *вариант В* – **кат. 13-15** (табл. 3, 4-6). Зафиксированные фрагменты донных частей лутериев разделяются на два типологических вида: сосуды на широком низком кольцевом поддоне – **кат. 8, 23-25** (табл. 2, 3; табл. 3, 8-10) и плоскодонные – **кат. 9** (табл. 2, 4).

Ниже подаётся каталогизированный перечень описания всех экземпляров хозяйственной толстостенной керамики, зафиксированной на участке «Г» в 2013 - 2014 годах, приводятся их аналогии и хронологические датировки.

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ КОРЧАГИ:

1. Фрагмент венчика пифоидной корчаги (Инв. №№ НАЭ-2013/Викторовка - I/Г/58; НАЭ-2014/Викторовка - I/Г/40) (Табл.1, 1).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1; 2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 12,3 × 12,8 см, диаметр края венчика – 28 см.

Венчик массивный, горизонтально отогнут, подпрямоугольных очертаний в разрезе: верхняя образующая венчика горизонтально ровная; внешняя образующая края закруглённая со слабовыраженной «закрайной». Стенки горловины вертикальные, с тенденцией расширения к низу. Горловина декорирована по окружности горизонтальной неглубокой бороздкой. Сосуд изготовлен из грубой коричневой глины, с крупным известковыми включениями. По внешней и внутренней поверхностям присутствуют следы сильного вторичного термического воздействия.

Аналогия формы венчика: [7, рис. 505, 2]. *Датировка:* первая половина V в. до н.э.

2. Фрагмент венчика пифоидной корчаги (Инв. № НАЭ-2014/Викторовка - I/Г/5) (Табл.1, 2).

2014 г. полевой список № 1 – отвал.

Размер: 3,4 × 5,9 см, диаметр края венчика – 27 см.

Венчик горизонтально отогнут, трапецевидных очертаний в разрезе: верхняя образующая венчика ровная с небольшим уклоном внутрь; внешняя образующая края венчика прямая; с внешней стороны переход венчика к горлу закруглённо-плавный. Сосуд изготовлен из плохо отмученной красной глины, с примесями песка и тёмных мелких частиц.

Датировка: VI – V вв. до н.э.

3. Фрагмент венчика пифоидной корчаги (Инв. №№ НАЭ-2013/Викторовка - I/Г/9) (Табл.1, 3).

2013 г. полевой список № 4 – серозолистный культурный слой.

Размер: 4,6 × 4,7 см, диаметр края венчика ≈ 30 см.

Венчик массивный, отогнут наружу, в разрезе подпрямоугольных очертаний: верхняя образующая венчика горизонтальная; внешняя образующая края закруглённая со слабовыраженной «закраиной». Корчага изготовлена из грубой, плохо отмученной, коричневой глины, с крупными тёмными включениями. На внешней поверхности присутствуют следы горения.

Аналогии формы венчика: [7, рис. 505, 2; 11, рис. 7, 27]. *Датировка:* первая половина V в. до н.э.

4. Фрагмент дна корчаги (склеено из четырёх фрагментов – Инв. № НАЭ-2014/Викторовка - I/Г/41) (Табл.1, 4).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 7 × 21,3 см, диаметр внешней образующей дна – 15 см.

Сосуд имеет плоское широкое дно. Внешняя образующая края днища закруглена, плавно переходит (без профильных выделений) в придонную часть корпуса посуды. Сосуд изготовлен из красной пористой глины, с крупными известковыми включениями. Внешние поверхности дна и придонной части обработаны - качественным лощением.

5. Фрагмент дна корчаги (Табл.1, 5).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 5,3 × 4,5 см, диаметр края венчика – 12 см.

Сосуд имеет плоское дно. Внешняя образующая края днища закруглена, под плавным углом переходит в придонную часть корпуса. Сосуд изготовлен из светло-красной плотной глины, с немногочисленными известковыми включениями. Внешние поверхности дна и придонной части обработаны лощением.

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ЛУТЕРИИ:

6. Фрагмент венчика лутерия (склеен из двух фрагментов) (Табл.2, 1).

2013 г. полевой список № 2 – зачистка грабительских шурфов; 2014 г. полевой список № 1 – слой гумуса.

Размер: 8,9 × 13,5 см, диаметр края венчика – 38 см.

Венчик массивный в разрезе имеет форму вытянутого по вертикали прямоугольника с закруглённой верхней частью. Внутренняя образующая края венчика отделена от вместилища довольно резким ребром. Внешняя сторона венчика оформлена в виде «карниза», нижняя граница которого выделена резким желобовидным уступом. Нижний край венчикового «карниза» декорирован двумя горизонтальными неглубокими желобками. Стенки корпуса не высокие – 2,1 см. С внешней стороны переход корпуса к донной части подчеркнут наклонным невысоким уступом. Глина плотная с примесями песка, светло-коричневого оттенка. Внешняя поверхность посуды покрыта светлым ангобом.

Аналогия формы венчика: [11, рис. 7, 30; 13, Кт. М-10; 6, с. 101, 268, табл. 112, 5]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

7. Фрагмент венчика лутерия (Табл.2, 2).

2013 г. полевой список № 8 – желтоглинистая заливка придонной части зольника № 1.

Размер: 9,8 × 11,7 см, диаметр края венчика – 35 см.

Венчик прямой, немного загнут внутрь, с закруглённым краем. Внутренняя образующая края венчика выделена чуть намеченной бороздкой. По внешней стороне нижняя граница венчика выделена слабовыраженным изгибом. Глина плотная, кирпичного оттенка, с серым прокалом в изломе черепка. По внешней и внутренней поверхностях заметны следы светлой обмазки.

8. Фрагмент дна лутерия (Табл.2, 3).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 10,3 × 10,1 см, диаметр внешней образующей поддона – 13 см.

Внешняя поверхность дна профилирована широким сильно уплощённым поддоном. Внешняя образующая поддона имеет закруглённые очертания и немного приподнятую «закраину», внутренняя – в форме небольшого уступа плавно переходит к центральной части днища. По подошве поддона нанесена слабовыраженная окружная бороздка-желобок. Глина плотная с известковыми вкраплениями, краснокирпичного оттенка. По внешней и внутренней поверхностях заметны следы светлой обмазки. В придонной части корпуса просверлено отверстие – след древней починки сосуда.

9. Фрагмент дна лутерия (Табл.2, 4).

2013 г. полевой список № 8 – желтоглинистая заливка придонной части зольника № 1.

Размер: $13,5 \times 8$ см, диаметр края дна – 23 см.

Днище плоское, утолщённое. Внешняя образующая дна слабопрофилированная с закруглённым немного выступающим краем. Переход дна к резервуару чётко выделен плавным перегибом. На плоскость подошвы нанесено два врезных концентрических желобка. Глина плотная с вкраплениями слюды и черных частиц, красно-коричневого оттенка.

Аналогия оформления донной части: [10, рис. 4, 7]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

10. Профиль лутерия (склеен из двух черепков) (Табл.3, 1).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: высота посуды – 9,5 см; диаметр края венчика – 38 см; диаметр внешней образующей поддона – 21 см.

Венчик прямой с утолщённым закруглённым краем. По внутренней образующей края венчика, переход во вместилище посуды выделен чётким ребром. Внешняя поверхность венчика акцентирована (зона границы венчиковой части) тремя горизонтальными слабовыраженными бороздками. Венчик без выделений переходит в стенки корпуса посуды. Резервуар имеет полусферическую форму. Дно установлено на поддон кольцевой формы. Поддон в разрезе имеет трапециевидные очертания: наружная образующая закруглена, немного отогнута во внешнюю сторону; внутренняя – прямым уступом (с небольшим уклоном внутрь) переходит ко дну. Глина пористая, светло-зеленоватого оттенка. На внешней и внутренней поверхностях черепка присутствуют следы горения. В дне просверлено отверстие – след древней починки сосуда.

Аналогия типа сосуда: [10, с. 33-35, рис. 1, 9]. *Датировка:* VI – начало V вв. до н.э.

11. Фрагмент венчика лутерия (Табл.3, 2).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: $6,6 \times 6,9$ см, диаметр края венчика ≈ 39 см.

Венчик прямой немного отогнут с утолщённым закруглённым краем. Внутренняя образующая края венчика

отделена от вместилища плавным покатым ребром. По внешней стороне нижний край венчика выделен слабовыраженной врезной бороздкой. Глина пористая с едичными крупными кварцевыми вкраплениями, светлого оттенка. На внутренней поверхности черепка следы горения.

Аналогия типа сосуда: [5, с. 150, рис. 2, 1]. *Датировка:* VI – начало V вв. до н.э.

12. Фрагмент венчика лутерия (Табл.3, 3).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: $6,3 \times 10,8$ см, диаметр края венчика – 38 см.

Венчик оформлен в виде слабопрофилированного немного отогнутого валика. Валик в разрезе немного вытянут по вертикали, овальных очертаний. Внутренняя образующая края венчика отделена от вместилища плавным покатым ребром. С внешней стороны нижняя граница венчика подчеркнута плавным уступом-закраиной. Глина пористая с немногочисленными примесями тёмных частиц (пироксен ?), светло-серого оттенка. На внешней и внутренней поверхностях черепка присутствуют следы горения. Под внешней нижней границей венчика в стенке корпуса просверлено отверстие – след древней починки сосуда.

Аналогия формы венчика: [5, рис. 2, 2]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

13. Фрагменты венчика лутерия (два фрагмента не состыковывающихся между собой) (Табл.3, 4).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1; 2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 1) $5,4 \times 3,4$ см; 2) $4,6 \times 4,4$ см; диаметр края венчика – 32 см.

Венчик прямой немного отогнут с утолщённым закруглённым краем. Внутренняя образующая края венчика отделена от вместилища плавным ребром. По внешней стороне нижний край венчика выделен слабовыраженным врезным уступом. Глина пористая светло-розоватого оттенка, внешняя и внутренняя поверхности покрыты плотным светлым ангобом.

Аналогия типа сосуда: [5, с. 150, рис. 2, 1]. *Датировка:* VI – начало V вв. до н.э.

14. Фрагмент венчика лутерия (Табл.3, 5).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 3,7 × 5,5 см, диаметр края венчика – 33 см.

Венчик прямой немного отогнут с утолщённым закруглённым краем. Внутренняя образующая края венчика отделена от вместилища плавным покатым ребром. По внешней стороне нижний край венчика выделен врезным неглубоким уступом. Глина пористая, светлого оттенка.

Аналогия типа сосуда: [5, с. 150, рис. 2, 1]. *Датировка:* VI – начало V вв. до н.э.

15. Фрагмент венчика лутерия (Табл.3, б).

2013 г. полевой список № 1 – подъёмный материал.

Размер: 4,9 × 6,1 см, диаметр края венчика – 37 см.

Венчик наклонно отогнут наружу, подовальной формы в разрезе, с закруглённым краем. Венчик плавно переходит в покатые стенки резервуара. Глина пористая со значительными тёмными пироксеновыми вкраплениями, светло-кремового оттенка.

Аналогия формы: [5, с. 151, рис. 2, б]. *Датировка:* вторая половина VI – V вв. до н.э.

16. Фрагмент венчика лутерия (Табл. 3, 7).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 4,4 × 5,6 см, диаметр края венчика – 32 см.

Венчик прямой, подпрямоугольных очертаний в разрезе, со срезанным ровно (под незначительным наклоном внутрь) краем. По внешней стороне нижний край венчика выделен плавным ребром-изгибом. Глина пористая, светлого оттенка. На внешней и внутренней поверхностях черепка – следы горения.

Аналогия близкая по профилировке венчиковой части: [15, Fig. 10]. *Датировка:* V – VI вв. до н.э.

17. Фрагмент стенки лутерия.

2013 г. полевой список № 1 – подъёмный материал.

Размер: 4,9 × 7,2 см.

Фрагмент стенки от придонной части посуды. Область перехода нижней части резервуара ко дну (скорей всего, на кольцевом поддоне) декорирована невысоким профилировано-рельефным валиком. Глина плотная, однородная, светло-кремового оттенка. На внешней поверхности и сколах черепка присутствуют следы горения.

Аналогия декора придонной части: [10, рис. 4, 5]

18. Фрагмент стенки лутерия.

2013 г. полевой список № 1 – подъёмный материал.

Размер: 4,5 × 5,1 см.

Фрагмент принадлежит к стенкам корпуса резервуара посуды. Глина пористая, светлого оттенка. На внешней поверхности присутствуют следы горения.

19. Фрагмент стенки лутерия.

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 4,4 × 4,3 см.

Фрагмент принадлежит к стенкам корпуса резервуара посуды. Глина пористая, светлого оттенка.

20. Фрагмент стенки лутерия.

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 4,8 × 14,6 см.

Фрагмент принадлежит к стенкам нижней части корпуса резервуара посуды. Глина пористая светло-розоватого оттенка, внешняя и внутренняя поверхности покрыты плотным светлым ангобом.

21. Фрагмент стенки лутерия.

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 3,4 × 6,6 см.

Фрагмент нижней части корпуса, из области перехода ко дну, посуды. Глина пористая светло-серого оттенка.

22. Фрагмент стенки лутерия.

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 5,7 × 4,9 см.

Фрагмент корпуса резервуара посуды. Глина пористая коричневого оттенка.

23. Фрагмент дна лутерия (Табл.3, 8).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 4,7 × 9,7 см; диаметр внешней образующей поддона – 21 см.

Дно окружено невысоким поддоном по внешнему краю. Поддон слабопрофилированный, кольцевой формы: наружная образующая отогнута выпукло-округлых очертаний; внутренняя – наклонно (плавным уступом) переходит в дно; подошва плоская с закруглёнными краями. Глина пористая, светлого оттенка. Внешняя, внутренняя поверхности и изломы фрагмента носят следы горения. В придонной части резервуара сосуда просверлено отверстие – след древней починки.

Аналогия оформления донной части: [10, рис. 4, 14]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

24. Фрагмент дна лутерия (*склеен из двух черепков*) (Табл. 3, 9).

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 5,4 × 9,2 см; диаметр внешней образующей поддона – 23 см.

Дно окружено невысоким поддоном по внешнему краю. Поддон слабопрофилированный (в разрезе трапецевидных очертаний), кольцевой формы: наружная образующая немного отогнута во внешнюю сторону; внутренняя – прямым уступом (с небольшим уклоном внутрь) переходит ко дну. Глина пористая с крупными единичными вкраплениями кварца, светло-бежевого оттенка.

Аналогия оформления донной части: [10, рис. 4, 14]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

25. Фрагмент дна лутерия (Табл.3, 10).

2014 г. полевой список № 4 – зольник № 1.

Размер: 10,1 × 5,1 см, диаметр внешней образующей поддона – 21 см.

Дно окружено невысоким поддоном по внешнему краю. Поддон слабопрофилированный (в разрезе трапецевидных очертаний с округлыми краями), кольцевой формы: наружная образующая немного отогнута во внешнюю сторону; внутренняя – прямым уступом (с небольшим уклоном внутрь) переходит ко дну. Глина пористая, светлого оттенка.

Аналогия оформления донной части: [10, рис. 4, 14]. *Датировка:* VI – V вв. до н.э.

26. Фрагмент дна лутерия.

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 6,8 × 10,8 см; диаметр внутренней образующей (*внешняя не сохранилась - сбита*) поддона ≈ 31 см.

Дно окружено невысоким кольцевым поддоном по внешнему краю. Внутренняя образующая поддона под прямым уступом, со слабо выраженным врезом, переходит ко дну. Глина пористая с немногочисленными тёмными вкраплениями, светло-кремового оттенка. На внешней поверхности дна сохранился фрагмент дипинти, нанесённого красной жидкой охровой краской.

Датировка: VI – V вв. до н.э.

27. Фрагмент дна лутерия (*склеен из двух фрагментов*)

2013 г. полевой список № 5 – зольник № 1.

Размер: 6,2 × 9,9 см.

Сохранился фрагмент центральной части дна (скорей всего, дно было

окружено кольцевым поддоном). Центр дна декорирован двумя концентрическими окружными бороздками. Глина пористая, светло-розового оттенка. Внешняя поверхность покрыта светлым ангобом.

28. Фрагмент дна лутерия.

2014 г. полевой список № 5 – желтоглинистая заливка придонной части зольника № 1.

Размер: 3,6 × 5,4 см.

Фрагмент принадлежит к центральной части дна (вероятнее всего, на кольцевом поддоне). Глина пористая светлого оттенка. На внешней поверхности дна сохранился небольшой фрагмент дипинти – нанесённое красной охровой краской.

Источники и литература:

1. Буйских А.В. II. Лутерии. // Зинько В.Н. Тиритака. Раскоп XXVI. Т. 2. (Боспорские исследования. Suppl. 11). – 2014. – С. 106-108, 171-174.
2. Буйских А.В. Керамика VI–V вв. до н. э. из раскопок римского претория в Ольвии // Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Джерела та дослідження (Археологія і давня історія України. – Вип. 8.) – К., 2012. – С. 61-73.
3. Буйских А.В., Монахов С.Ю. Керамический комплекс третьей четверти VI в. до н.э. из Ольвии // Норция: межвузовский сборник научных трудов, посвящённых 90-летию со дня рождения А.И. Немировского. – Вып. 6. – Воронеж, 2009. – С. 125-145.
4. Гайдукевич В.Ф. Некрополи некоторых боспорских городов (по материалам раскопок 1930-х годов) // МИА. – 1959. – Вып. 69. – С. 154-238.
5. Зеест И.Б., Марченко И.Д. Некоторые типы толстостенной керамики из Пантикапея // МИА. – 1962. – Вып. 103. – С. 149-166;
6. Ильина Ю.И., Чистов Д.Е. II-B2. Античный город на Березани в конце VI – первой четверти V в. до н.э. Находки // Материалы Березанской (Нижнебугской) античной археологической экспедиции. – Т.2. Исследования на острове Березань в 2005-2009 гг. – СПб., 2012. – С. 95-105.
7. Крапивина В.В. Хозяйственная и кухонная керамика. Лагиносы и лутерии. // Древний теменос Ольвии Понтийской. – Симферополь. – 2006. – С. 189-190.
8. Лейпунская Н.А. Лутерии // Культура населения Ольвии и её окружи в архаическое время. – К., 1987. – С. 83-87, 102-104.
9. Лейпунская Н.А. Опыт классификации керамики из архаических комплексов (по

- материалам Центрального квартала Ольвии) // БИ. – 2010. – Вып. XXIV. – С. 123-151.
10. Лейпунская Н.О. Лутерії з Ольвії // Археологія. – 1980. – № 33. – С. 32-46.
 11. Марченко К.К., Доманский Я.В. Комплекс вещественных находок на античном поселении Старая Богдановка 2 // АСГЭ. – 1983. – Вып. 24. – С. 56-72.
 12. Alexandrescu P. Mortaria // Alexandrescu P. La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe - IVe s.) (Histria IV). – Bucuresti. – 1978. – P. 110-112.
 13. Lejpunskaja N.A. M Louteria // The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th century BC to the 4th century AD: Black Sea Studies. – 2010. – P. 411-417.
 14. Sparkes B.A., Talcott L. Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. (The Athenian Agora. Vol. 12). – Princeton, N. Jersey. – 1970. – P. 218-223.
 15. Villing A. 'Drab Bowls' for Apololo: The Mortaria of Naukratis and Exchange in the Archaic Eastern Mediterranean // Villing A., Schlotzhauer U. (eds.). Naukratis: Greek Diversity in Egypt. Studies on East Greek Pottery and Exchange in Eastern Mediterranean. – L., 2006. – P. 31-46.

ВАСИЛЬЧУК Олександр, БОНДАРЕНКО Денис

**Господарська товстостінна кераміка античного поселення Вікторівка-I
(за матеріалами досліджень на ділянці «Г» в 2013 – 2014 рр.)**

Публікація присвячена введенню в науковий обіг зразків товстостінної господарської кераміки з розкопок ділянки «Г» поселення Вікторівка-I в 2013-2014 рр., їх загальному аналізу, типологізації та датуванню.

Ключові слова: Вікторівка-I, ділянка «Г», господарська товстостінна кераміка, корчага, лутерій, керамічний комплекс.

VASILCHUK Alexander, BONDARENKO Denis

**Shopping thick-walled Ceramics ancient settlement Victorovka-I
(according to studies on site of «G» in 2013 - 2014 years).**

The publication is devoted to putting into scientific circulation models thick-walled business ceramics from the excavation site «G» settlement Viktorovka-I in 2013-2014., Their overall analysis, typology and dating.

Key words: Victorovka-I, section «G», a thick-walled ceramic shopping, korchaga, louteria, ceramic complex.

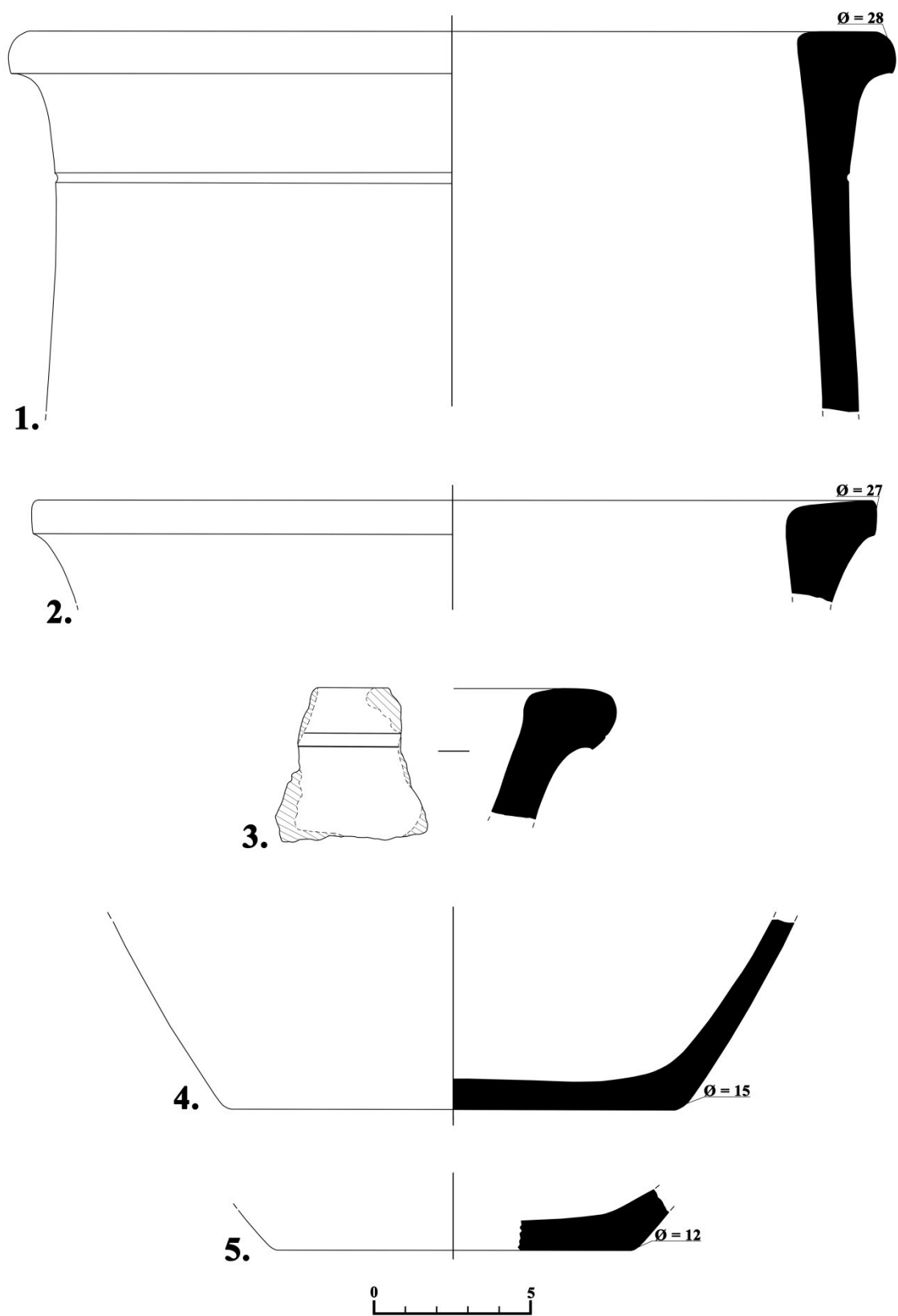

Таблица 1.

Хозяйственные корчаги: 1 - 3 - венчики пифоидных корчаг;
4 - 5 - донья сосудов корчажного типа

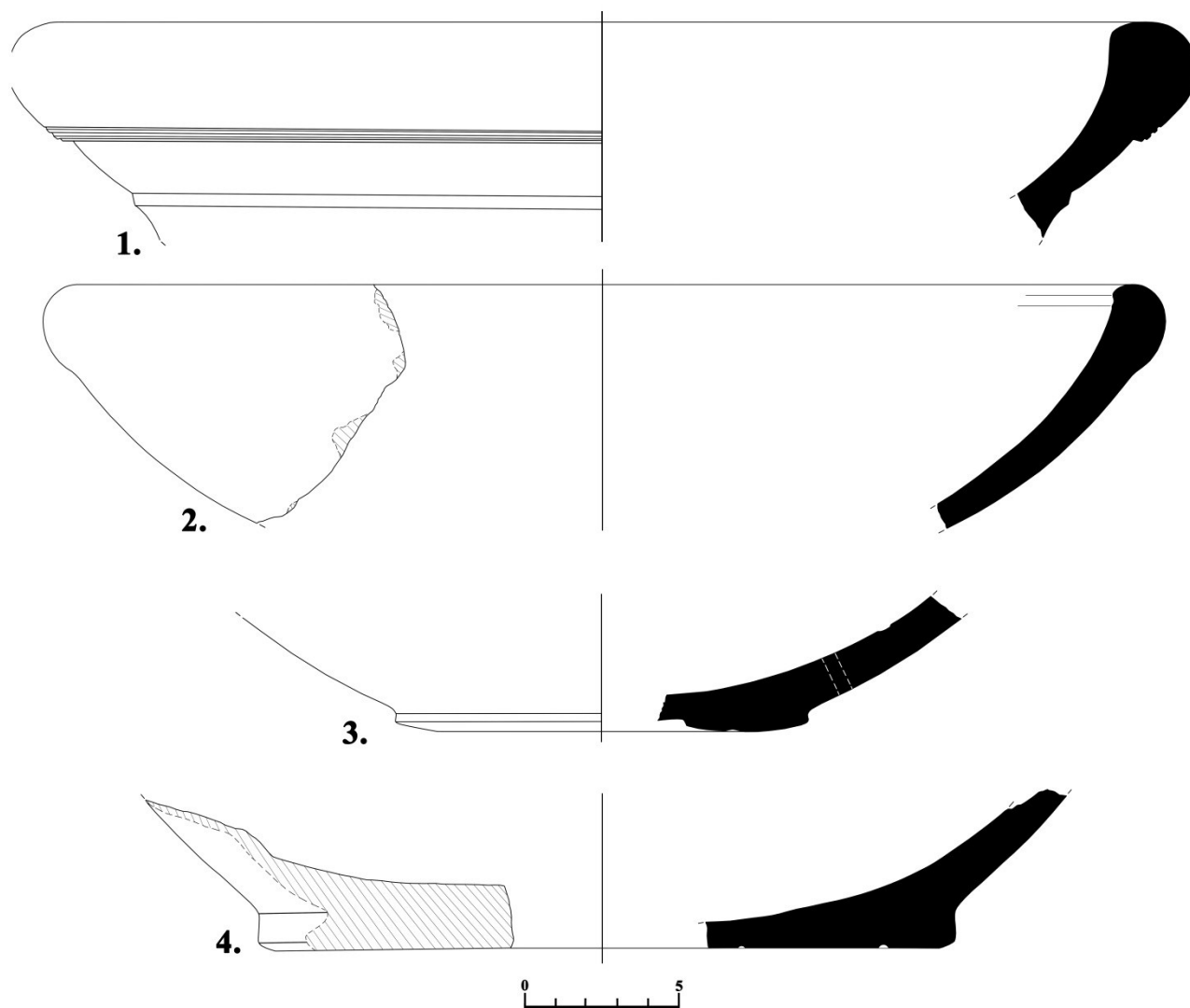

Таблица 2.

**Красноглиняные лутерии: 1 - 2 - венчики хозяйственных лутериев;
3 - 4 - донля хозяйственных лутериев**

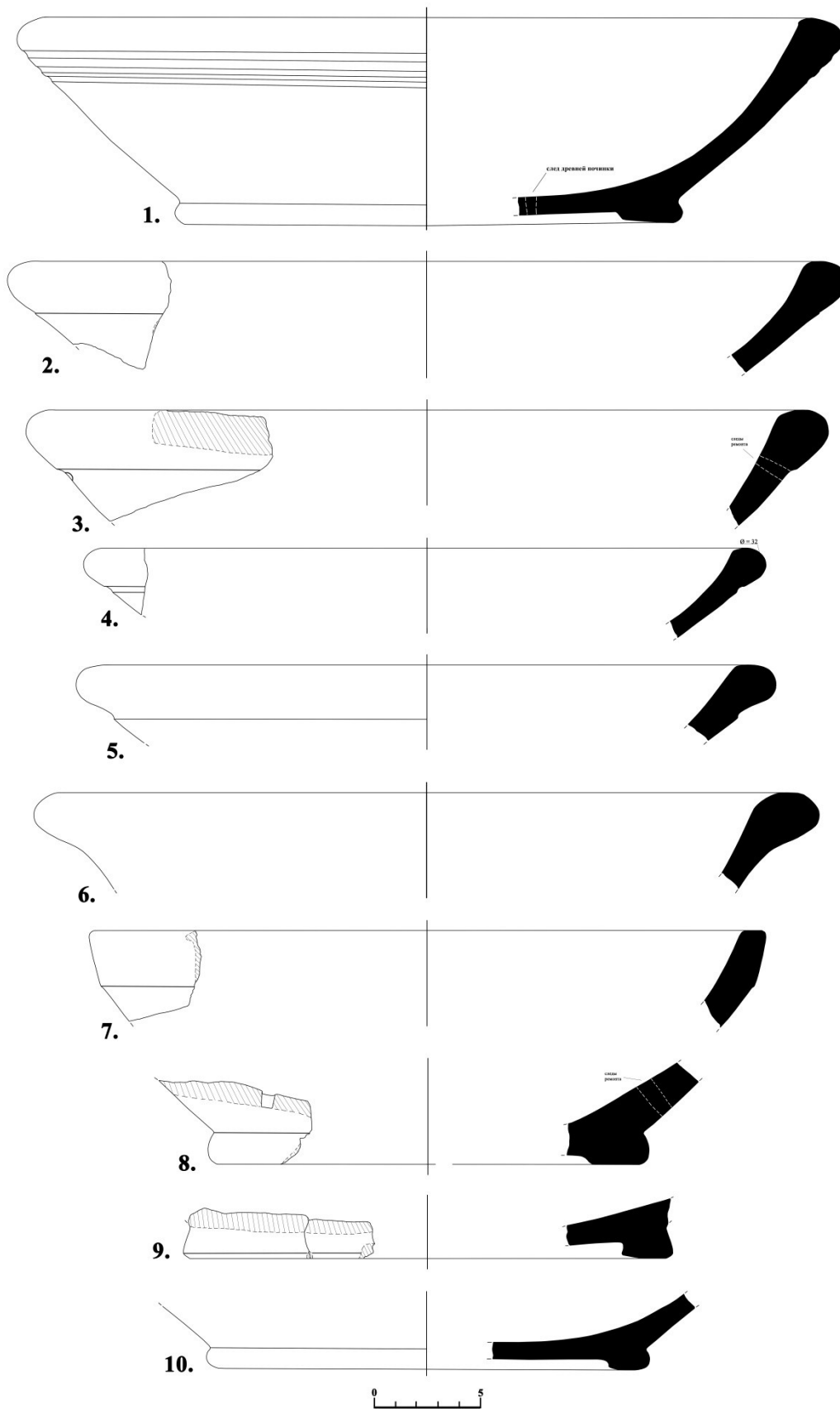

Таблица 3.
 Светлоглиняные летерии: 1 - 7 - венчики хозяйственных лутериев;
 8 - 10 - донья хозяйственных лутериев.

УДК 902.2 (477.73)

Кирилл ГОРБЕНКО

(Николаев, Украина)

ХРАМОВЫЙ КОМПЛЕКС ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

Представлены основные археологические характеристики ритуально-культового комплекса (помещения № 3, 4, пандус) на территории «цитадели» городища эпохи финальной бронзы Дикий Сад в г. Николаеве. Анализируются внутренняя структура и материальные предметы, зафиксированные в заполнении помещений.

Ключевые слова: финальная бронза, городище, цитадель, помещение, храмовый комплекс, пандус, материальная культура.

Городища Дикий Сад относится к белозерской культуре (XIII/XII – XI/X вв. до н.э.) эпохи финальной бронзы и расположено в черте современного г. Николаева [1: 44–49]. За время раскопок на его территории зафиксировано ряд жилых, хозяйственных, оборонительных и ритуально-культовых сооружений [2: 28–34].

Ритуально-культовые сооружения «цитадели» городища представляли собой углубленные конструкции с глинобитными стенами и каменными основаниями стен (облицовка и цоколи). Крыши были двухскатные, полы утрамбованы. На уровне полов этих сооружений находились ритуальные ямы. Заполнение ям содержало в разных сочетаниях человеческие черепа, панцири черепах, кости животных, разные керамические сосуды, камни. Большинство таких ям были перекрыты кострищами [3: 338–343].

Среди культовых объектов Дикого Сада выделяется центральный храмовый комплекс, расположенный в юго-восточной части «цитадели» городища, который состоял из трех объектов: помещение № 3; пандус; помещение № 4 (рисунок 1-а).

Первоначальным строением комплекса было наземное помещение (№ 3), сооруженное в эскарпированном склоне, с толстыми (до 1,0 м толщиной основания) стенами, сложенными из суглинковых «вальков» на грязевом растворе. Южная, западная и северная стена были частично врезаны в материк; восточная – была полностью глинобитной.

В плане помещения вытянуто по оси С–Ю неправильной формы. Длина помещения – 8,0 м, ширина – 4,0 м. Только часть северной стенки прямая. Хорошо прослеживается северная часть восточной стены, от входа она маркирована круглой столбовой ямой (диаметр 0,2-0,25 м), до стыка ее с северной стенкой, врезанной в материк; южная стена –

округлой формы. Западная стена была уничтожена более поздним сооружением (помещение № 4), причем уже тогда, когда помещение № 3 было заполнено рухнувшими стенами. Но её направление прослеживается по углам южной и северной стенок (рисунок 1-б).

Вход в помещение, шириной 2,0 м, находился почти в центре восточной стены. К северу и югу от входа, внутри помещения находились два больших кострища.

Северное кострище округлой формы (диаметр 1-1,2 м), по периметру обложено каменными плитками (в центре зафиксирован развал керамического сосуда). Второе кострище (диаметр 1,0 м) располагалось южнее, и также было ограничено каменной выкладкой (рисунок 1-б).

Вдоль оси восточной стены помещения фиксировалось скопление золы, напоминающее древесные угли густо-черного цвета. Такие же угли лентами встречались далее по полу. Вероятно, это следы рухнувшей обгоревшей кровли. У южной стены большая (0,8x0,6x0,1 м) известковая плита; в северо-восточном углу яма овальной формы (1,1x0,5x 0,45 м). Заполнение ямы: гумус с супесью серого цвета, вкрапления глея и развал горшка с орнаментом (рисунок 2: 20).

В заполнении помещения было зафиксировано более 600 фрагментов керамической посуды с разнообразной орнаментацией: прореченные линии, насечки, валики, овальные вдавливания (рисунок 2: 5-19), бронзовый нож листовидной формы, каменный отвес в форме фаллоса, веретенные блоки из эпифизов костей животных, керамический диск с обработанными краями (рисунок 2: 1-4), кости животных и рыбы.

Основание восточной стены помещения № 3 было уложено на начало небольшой промоины, V-образный профиль которой был

затрамбован грязевой субстанцией с мелким камнем и большими фрагментами керамики, выровнен до горизонтальной дорожки шириной около 1,0 м, соответствуя и совпадая с проходом в стене. По обе стороны от этой площадки естественный склон был искусственно подработан, создавая геометрически правильной формы откосы (рисунок 1-б).

При исследованной длине 7,0 м и ширине 4,0 м падение составляет около 30° возле стены помещения и до 45° далее на восток. Северный склон этого искусственного подъема в силу понижения рельефа местности к берегу имел, как по длине, так и по ширине, угол падения 30°.

Длинная ось горизонтальной площадки (пандуса) была направлена на летний восход солнца (наблюдение 21 июня). Поверхность пандуса была абсолютно чистой, а склоны были покрыты толстым до 0,3 м слоем пепла, развалами сосудов, скоплением костей и чешуи рыбы в горелом грунте. В ходе раскопок удалось зафиксировать, что покрытие склонов совершалось планомерно и периодически, а сам пандус содержался чистым и подсыпался песком.

Исходя из данного факта, мы можем предположить, что жителями городища был искусственно создан специальный спуск-подъем («пандус»), огражденный мощными глинобитными стенами, завал которых со временем полностью закрыл это сооружение. Объем заполнения пандуса составлял не менее 20,0 м³, что при известной толщине и длине стены дает ее высоту около 3,0 м. Приблизительно такой же объем заполнения в самом помещении № 3, что дает возможность говорить о равнозначности стен всего периметра. В профиле бровок хорошо видно как разрушалась стена.

На площадке, у начала северного склона пандуса, была обнаружена яма заполненная золой (0,8x0,6x0,3 м). Яма неоднократно использовалась, судя по прослойкам как ритуальное кострище. На южном склоне было обнаружено захоронение человеческого скелета без головы в яме (1,8x0,7x0,3 м), перекрытого большой каменной плитой (рисунок 1-б). По всей видимости, это захоронение позднее, возможно не относящееся к основному времени существования Дикого Сада.

В заполнении «пандуса» было зафиксировано более 300 фрагментов керамической посуды, в основном венчики и доньшки от различных видов горшков, корчаг и кубков (рисунок 2: 21-27); кости животных и в огромном количестве чешуя и

кости различных пород рыб (сом, судак, сазан, карповые).

Исходя из структуры и характера обоих описанных объектов, можно предположить, что помещение № 3 жилым быть не могло. Скорей всего и помещение, и пандус являлись наиболее ранним (от основания поселения) ритуально-культовым комплексом с ярко выраженным культом огня-солнца.

После того как комплекс, связанный с помещением № 3, перестал функционировать и остатки его стен заполнили полностью весь спуск-подъем и само помещение до уровня горизонта, западнее было сооружено помещение № 4 (рисунок 1-б).

Помещение № 4, как и помещение № 3 было нежилым, исходя из следующих причин. Размеры этого сооружения 9,0x6,5 м, глубина 1,65 м от поверхности, ориентировано по оси В-3 с небольшим отклонением. Восточный край выполнен в форме апсиды и вырыт не в материке, а в мешаном грунте от завалов стен помещения № 3. Западная стенка (длина 6,5 м) – прямая, вырезана в материке; южная – ровная, на длину 6,0 м, примыкает к западной стене под почти прямым углом. По длине на 4,0 м от западной стенки в ней сделан подбой, (глубина 0,3-0,4 м и высота 0,7-0,8 м).

Северная стенка, конструктивно, самая сложная. На расстоянии 5,5 м от западной стенки она сложена из камня, причем вначале, с запада, на всю сохранившуюся высоту от пола, а у восточного края камни расположены на материковом основании (скорее всего на искусственной глинобитной подушке). Кладка в восточной части, иррегулярная, постелисто-ложковая с четкой перевязкой швов и с большим количеством глинистого раствора. Прослеживается три-четыре ряда камней на высоте 0,5-1,0 м от пола. Западная часть сложена на высоту 0,7 м от пола в четыре ряда. Внутренний ее край закреплен двумя плоскими плитами с подклинком мелкими камнями.

Таким образом, каменная стенка, сохраняя, в основном, четыре ряда камней кладки, подымается на восток. Оба края северной и южной стены замыкаются полукруглой апсидой, с радиусом около 7,0 м. И если все 3 ровных стены вертикальны, то полукруглая апсида в северной части понижается к полу. В южной части этой стены сохранился один ряд камней. Площадь помещения около 60 м². Дно помещения ровное, с небольшим до 0,1 м понижением в центре и углублением на 1,0 м от уровня материка. Вход в это сооружение находится в северо-восточной части помещения, что фиксируется по наличию двух врезанных в

материк ступенях, с ямками, заполненными золой.

В полу помещения была зафиксирована система из 12 ям расположенных по кругу, с разными конструктивными особенностями и заполнением (рисунок 1-б). Наиболее информативное заполнение имели следующие ямы:

–яма 1 (диаметром 0,8 м), в которой был захоронен человеческий череп без нижней челюсти. Ниже в заполнении ямы найдена челюсть другого индивидуума. Остальное заполнение фрагменты керамики, астрагал, нижняя часть панциря черепахи и каменная поделка в форме «катушки» диаметром 3-2,3 см, длиной 4 см (рисунок 3: 1).

–яма 2 (диаметром 0,7 м) заполнена фрагментами керамики.

–яма 3 (диаметром 0,7-0,8 м) заполнена фрагментами керамики и панцирем черепахи.

–яма 4 (диаметром 0,5-0,7 м) заполнена фрагментами прокаленных стенок от толстостенного сосуда.

–яма 5 (диаметром 1,0 м) заполнена фрагментами керамики с прокаленной поверхностью. Среди черепков находился керамический диск с обработанными краями и символами (рисунок 3: 2).

–яма 6 (диаметром 1,1 м) заполнена фрагментами керамики и мелкими известняковыми камнями.

–яма 7 (диаметром 0,5 м) заполнена лишь мелкими известняковыми камнями.

Вдоль западной стенки находилось скопление еще пяти ям. Они протянулись с юго-востока на северо-запад в виде зигзага или растянутой буквы М.

Ямы 8,9,11,12 диаметром 0,7; 0,6; 0,5; 0,8 м и глубиной 0,8-0,9 м.

Яма 10 имела верхний диаметр 0,7 м, нижний 1,15 м, глубину 1,05 м и была заполнена большим количеством золы. Остальные ямы цилиндрические в сечении, заполнение их почти стерильное (яма 8 и 9). Ямы 11 и 12 сверху были перекрыты небольшими кострищами 0,2-0,3 x 0,3-0,4 м (рисунок 1-б).

Необходимо отметить тот факт, что ни одна из ям не перерезала другую, и они образовывали определенные системные группы. Четыре ямы центральной части помещения (ямы 1,2,3,4) со специальными приемками – бофрами, и две группы ям, которые были связаны своеобразными «коридорчиками» – ямы 3 и 5 длинным; 1 и 2 – узким и коротким.

В нижней части южной стены зафиксированы три пятна небольших

напольных кострищ (0,2x0,3 м), причем восточное кострище частично перекрывал плоский камень, лежавший на полу, а напротив среднего, в подбье, были сделаны два полуовальных углубления (0,15x0,3 м).

Три подобных полуовальных углубления были сделаны и в прямой западной стене помещения. Вокруг всех углублений фиксировалось скопление фрагментов керамической посуды (горшки, жаровни, миски). Вероятно, эти углубления использовались для установки посуды с ритуальными подношениями духам или богам.

В заполнении помещения было зафиксировано огромное количество фрагментов керамической посуды (более 1000), среди которых выделяются горшки разных форм, миски, миски-сковороды, жаровни, кубки и кубковидные сосуды (часть экземпляров с лощеной поверхностью). Орнаментация посуды представлена в виде овальных вдавливания, каннелюр, валиков, налепов (рисунок 3: 10-23).

Кроме керамики в помещении зафиксированы: бронзовое шило; небольшой ритуальный кремневый антропоморфный предмет (стела); округлые обработанные изделия из камня; каменные отвесы антропоморфной формы; каменные якоря; ритуальная курильница; диски из стенок керамики с обработанными краями (рисунок 3: 3-9), обломки зернотерок, кости животных и рыбы.

Отдельно необходимо сказать о керамическом диске из ямы 5 (помещение № 4) со следами знаковой системы, напоминающей линейное письмо «В» (рисунок 3: 2). Символы были нанесены при помощи краски-пигмента черного цвета. Восемь из примерно десяти-двенадцати представленных на керамическом диске символов, безусловно, похожи на некоторые символы линейного письма, которые можно поделить на дробно-весовые (\angle – 1/2, λ – 1/3 или 1/6, \sphericalangle – 5 кг какой либо массы или жидкости) и смысловые (\oplus – ka, \S – ra, \mathbb{H} – se, \times – ke, Υ – sa, A – e.). Часть символов предварительно объединяются в некоторые смысловые комбинации: ka-ra-se – кухонная утварь, посуда; e-ka-ra – переносная жаровня; ka-ra – голова животного; ke-ra – дар. Последовательность символов ka-ra и ke-ra могут указывать на отдельную голову, или на часть тела животного, которых могли приносить в жертву в храме. При этом символы дробей могли означать части туш, кости которых в большом количестве

обнаружено в помещении № 4. Среди этих символов есть и знаки, которые могут быть идеограммами. Например, знак «га» может означать реку (современный Ингул). Знак «ка» означает «колесо» или движение солнца по небу, а знак «се» – растительное «масло».

Исходя, из приведенных данных можно предложить несколько версий использования жителями городища этого предмета: декоративная импортная вещь, которая использовалась без учета ее смыслового значения в храмовом комплексе; накладная на товар или договор купли-продажи, который утверждался в храме; определение количества товаров, привезенных на городище; предмет как часть некой игры [4: 42-47].

Таким образом, артефакты, структура внутреннего устройства помещения № 4, (включая систему расположения ям, которая, возможно, была связана с магическими для многих народов числами – 3: ямы 7, 1, 10; 5: ямы 8,9,10,11,12; 7: ямы 1,2,3,4,5,6,7; 12: всего ям в помещении), не оставляют сомнения в его культовом предназначении.

Используя приемы стратиграфии, можно утверждать, что помещение № 3 с пандусом более раннее и относится к первому строительно-хронологическому горизонту или этапу функционирования городища, а помещение № 4 соответствует его второму горизонту. При этом, исходя из керамического материала, разрыв между этими горизонтами невелик.

Анализ ритуально-культового комплекса Дикого Сада позволяет сделать вывод о том, что на рубеже II – I тыс. до н.э. у местного населения оформляется система обрядовости, и появляются первые сооружения целевого культового назначения.

ГОРБЕНКО Кирило

Храмовий комплекс городища Дикий Сад

Представлені основні археологічні характеристики ритуально-культового комплексу (приміщення № 3, 4, пандус) на території «цитаделі» городища епохи фінальної бронзи Дикий Сад в м. Миколаєві. Аналізуються внутрішня структура та матеріальні предмети, зафіксовані в заповненні приміщень.

Ключові слова: фінальна бронза, городище, цитадель, приміщення, храмовий комплекс, пандус, матеріальна культура.

GORBENKO Kirill

The temple complex of the hillfort Dikiy Sad

Presents the main archaeological characteristics of the ritual-religious complex (apartment № 3, 4, ramp) on the territory of the «citadel» of the settlement of final bronze age Dikiy Sad in Nikolaev city. Analyzes the internal structure and material items recorded in the fill of apartments.

Key words: final bronze, hillfort, citadel, apartment, the temple complex, ramp, material culture.

Можно предположить, что в них совершаются различные ритуалы, связанные с поклонением солнцу и огню (ритуальные ямы, культовый пандус, захоронение панцирей черепашек), а также почитанием предков и героев (захоронение черепов в специальных ямах).

Источники и литература:

1. Горбенко К.В. Городище Дикий Сад, в контексте социально-экономических и культурных связей балтийского и черноморского регионов XIII – XI вв. до н.э. Известия Гомельского государственного университета имени Франциска Скорины. Научный и производственно-практический журнал. – Гомель: ГГУ имени Ф. Скорины, № 4 (85), 2014. – 186 с.
2. Горбенко К.В. Фортификационные сооружения городища Дикий Сад. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Випуск 3.35. Історичні науки (Збірник наукових праць). Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2013. – 336 с.
3. Горбенко К.В. Ритуально-культовые сооружения поселения «Дикий Сад» в контексте этнокультурных связей поселения Степного Побужья эпохи финальной бронзы. / Научные труды МГПУ. Серия: социально-исторические науки. Москва. – 2001. – 443 с.
4. Козленко Р.О. Знаки лінійної писемності на керамічному кружку з городища «Дикий Сад» // Проблеми вивчення та охорони пам'яток первісного мистецтва півдня Європи (кам'яний вік – епоха бронзи). – Запоріжжя, 2015. – 153 с.

Перечень рисунков:

Рисунок 1:

1-а – План «цитадели» городища Дикий Сад.

1-б – План ритуально-культурного комплекса (помещения № 3, 4 и пандус).

Рисунок 2 – Артефакты из заполнения помещения № 3 (1-20) и пандуса (21-27).

Рисунок 3 – Артефакты из помещения № 4.

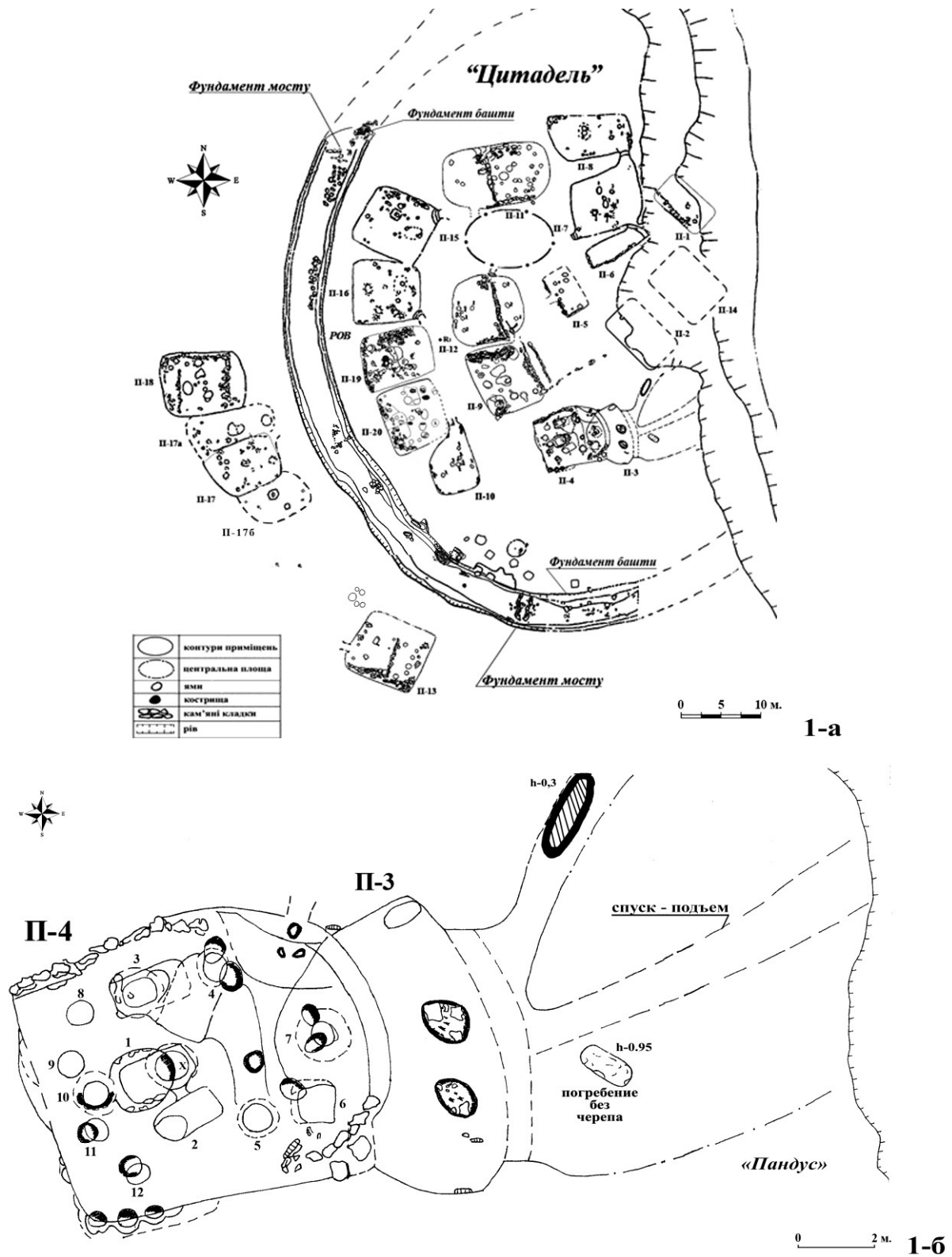

Рис. 1

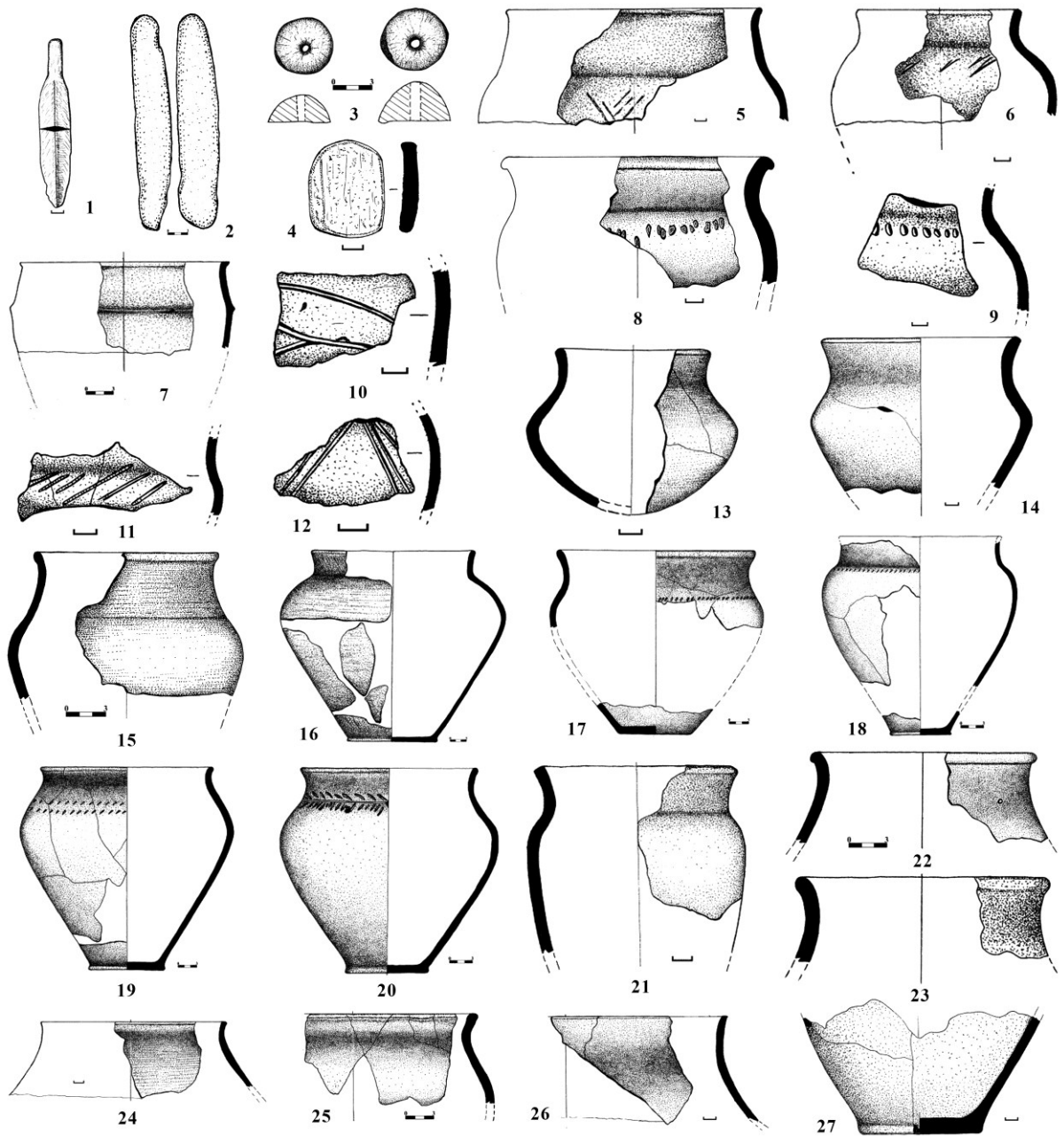

Рис. 2

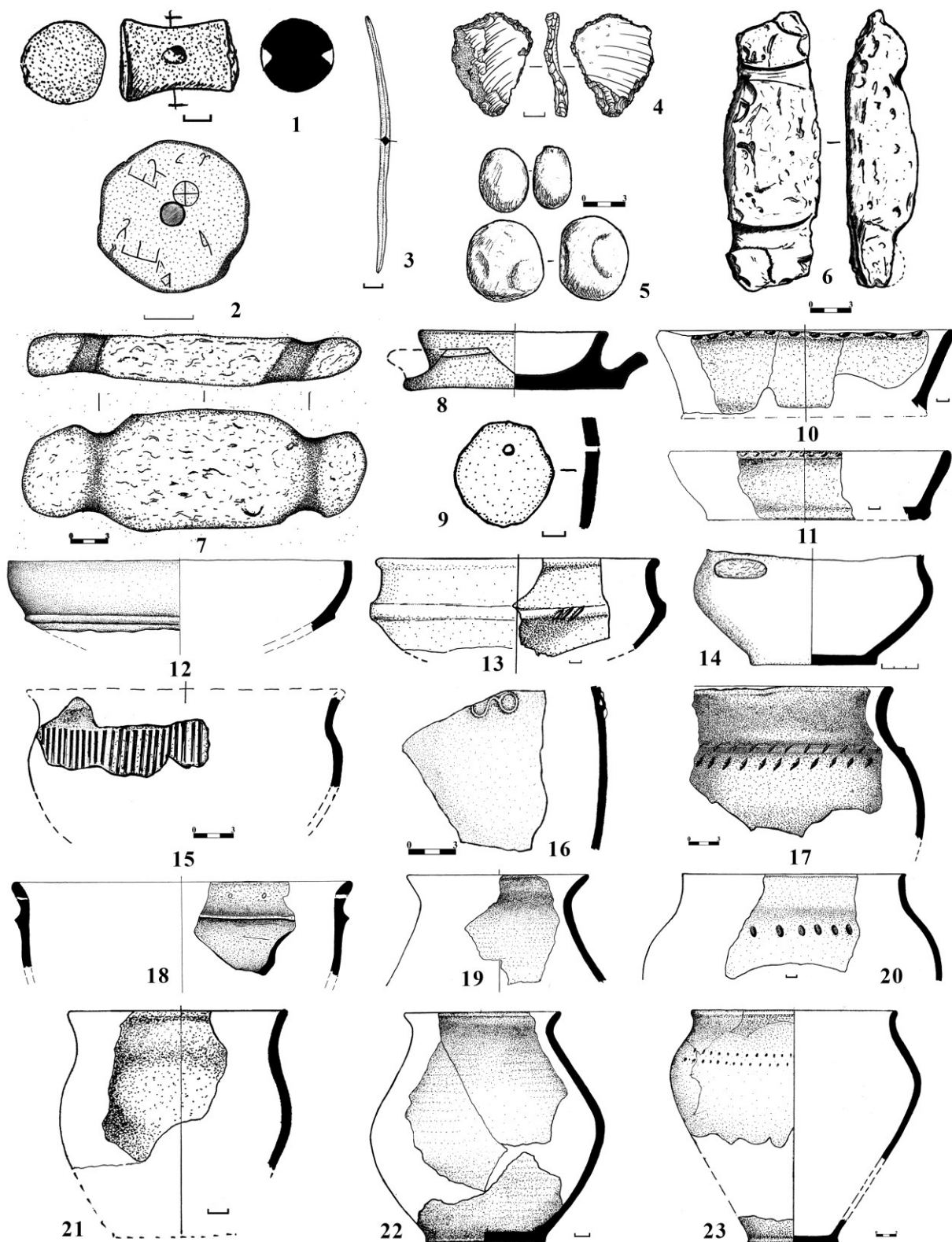

Рис. 3

УДК 902.2

Юрій ГРЕБЕННИКОВ, Леонід СМІРНОВ

(Николаев, Украина)

**К ВОПРОСУ О ГЕОГРАФИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ СКИФИИ ГЕРОДОТА
В СЕВЕРО-ЗАПАДНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ**

В данной статье рассматривается описание Геродотом водных артерий Северного Причерноморья и проводится сравнение с реалиями нашего края и исторической ситуацией того времени на материалах археологических источников.

Ключевые слова: Полис, Ольвия, Афинский союз, лиман, Геродот.

«О злокозности Геродота»

Плутарх

Постановка вопроса не нова. На фоне запутанных и неоднозначных по параметрам сведений Геродота, бесплодные дискуссии о реальных объектах Северного Причерноморья продолжаются уже более 200 лет. Но от перестановки названий с объекта на объект проблемы совмещения данных древнего письменного источника и реальной географической ситуации в VI – начале V вв. до н.э. решить невозможно. Основным является фактор: реконструкция общей экологической ситуации для периода VI – V вв. до н.э. в регионе, и отсюда только возможна достоверность сведений, поданных Геродотом.

Общая экологическая ситуация к данному времени реконструирована в основных рамках и не вызывает особых сомнений [1]. Даже разница в оценке уровня моря от 6 до 15 м., не столь существенна. Главное, что в то время отсутствовали лиманы в современном состоянии, но пойменные ложа всех водных потоков были заболочены, что одинаково создавало трудности при транспортировке независимо от ширины водного зеркала. Трудности в переправах гужевого транспорта практически были одинаковы вплоть до современности.

Основным становится не «точная» привязка названия к субъекту на местности, а роль этого субъекта в политико-экономической ситуации в Черноморо-Средиземном регионе и значение использования ресурсов нашего региона в экономике отдельных субъектов античного мира.

Объективной реальностью античного мира является существование независимых городов-государств (полисов), находящихся в постоянной конкурентной борьбе во всех сферах экономики.

Ситуация проста. Ольвия была колонией-государством Милета. Геродот был родом из другого полиса – Галикарнаса, конкурента Милета, и свою работу проводил по заказу Афин, создающих имперский Морской Союз.

Говорить о Геродоте как о «любопытном» независимом учёном не приходится. После Геродота в Черное море зашел флот Перикла! Таким образом доступ к информации у Геродота был абсолютно минимальным. Независимо, был он в Ольвии или не был. Информация ему подавалась в «нужном» ракурсе и объёме «сопровождаящим» лицом или «информатором», что в Ольвии, что в Афинах, или другом любом месте.

О том, что он не был в Ольвии свидетельствует выражение об очередной Гилее: «Если перейти Борисфен от моря, то сразу будет Гилея...». Не мог сказать такое человек смотрящий из Ольвии на Борисфен, увидев вместо степи на правом берегу Днепра лесной массив. Отсюда и описание речных потоков. Интересна оговорка (IV.58): «Я называю лишь самые известные из них». Такая ситуация называется «зелен виноград». Отсюда неоднозначность в характеристиках названных им рек – Тираса, Гипания, Борисфена, и отсутствие в описании таких важных артерий как современные Тилигул, Ингул, Ингулец и Молочная. Хотя в какой-то мере под последние две можно «приспособить» как Пантикап (IV, 54) так и Гипакирий (IV,55). А «легендарную» речку Герр (IV, 56) детализировать вообще нельзя, нет такой артерии, которая отходит от Борисфена и впадает в Гипакирий (?).

Также непонятно относятся ли эти реки к левобережью Днепра, или нет поскольку тот же Гипакирий впадает в море, а не в

«Меотийское болото», а Пантикап вообще «огибает» Гилевол и сливается с Борисфеном, а Гилея в 40 днях плавания, т.е. очень далеко (следует отметить, что на левом берегу, даже в 40 днях плавания нет более крупных рек чем Ингул-Ингулец, но они почему-то замечены (отмечены ?)).

То, что все реки берут своё начало из «озера» – это понятно. Таков закон природы – обмана нет. Т.е. создана видимость объективности Геродота. Причины упоминания важных водных артерий, путаница в их характеристике ясны, т.е. была необходимость охарактеризовать «услышанные» названия. А реально причины становятся понятны при детальной характеристике объектов на местности. И «соответственно» ясны причины вольной или невольной дезинформации «отца» истории. Характеристику объектов будем рассматривать с запада на восток – от Тираса.

Не отметить Тилигул очень странно. Эта река фактически являлась границей между полисами Тира и Ольвии в то время (позднее река попала в сферу экономических и политических интересов Ольвии.) Тилигул и сейчас уникальный водный бассейн, с глубинами выше 20 м! Таких глубин нет на Днестре. Еще в 70-х годах XX в. в реке водились осетровые, бывшие всегда основной статьей экспорта из Северного Причерноморья [2].

И в XIX – XX вв. этот бассейн был очень важным поставщиком рыбы, а в античную эпоху тем более, потому что затраты на вылов в реке были гораздо меньше, чем в море, и безопасней. И как ни странно, даже в настоящее время лечебные грязи в Тилигуле более эффективные, чем в Куяльнике. Геологи объясняют это тем, что русло Тилигула является геологическим разломом. Живя более 150 лет в регионе, греки не зная этого не могли. Таким образом, смысл умалчивания этой водной артерии от Геродота со стороны местных греков был.

Сасык-Березанка действительно реки «мелкие», хотя еще в 60-х годах глубины там были до 10 м, но упоминания не заслужили по другой причине. Как известно, «остров Березань» в то время таковым не являлся, а городище находилось на высоком мысу (с очаковского берега). Т.е. западным берегом этого мыса было русло речки Березанки. В системе песчаных перекатов «Ахилова бега» вход в неё был незаметен или даже специально маскировался в стратегическом плане. В случае блокировки Днестро-Бугского

русла перед Ольвией, можно было очень быстро эвакуироваться через это русло, зайти в тыл противнику или спрятаться в многочисленных, заросших камышом протоках, или скрытых ольхой песчаных островках. Для этого существовало архаическое поселение «Бейкуш» с необходимой инфраструктурой [3: 34-44.]. На Березани застроенный массив располагался на западном берегу, а не со стороны Днестра-Буга. В таком плане следует несколько пересмотреть значение Березанского городища с максимальным использованием географической ситуации.

И еще один важный аспект. По водоразделу между Березанкой, Тилигулом, и далее с бассейном Южного Буга шел прямой путь по суходолу к Немировскому городищу и, возможно возникшему в то время, городищу Кальчик [4]. Т.е. в район скифов-земледельцев – основному торговому партнеру Ольвии в VI – I половине V веков до н.э. Ведь Буг не судоходен. Первые 100 км судоходности в степной зоне экономической роли не играли, а каллипиды, которые жили вдоль судоходной части, занимались подсобным сельским хозяйством для себя. Поэтому сведения о дороге к главному контрагенту были «табу» для Геродота-шпиона. Таким же «табу» были и Ингул и Ингулец.

В V в. до н.э. на экономическую гегемонию начало претендовать Боспорское царство. Для ольвиополитов стало важным направить товарный поток с Тясминской лесостепи к себе, в Ольвию, а не на Крым – Боспор, и в V в. до н.э. это им удавалось. А по водоразделу Ингул-Ингулец шел прямой, как стрела, сухой путь к бассейну Тясмина и, срезая путь к переправе через Днепр, в районе Каменки-Днепровской. В I половине V в. до н.э. это ольвиополитам удавалось. Каменская переправа со скифскими городищами заработала на Боспор только в конце V в. до н.э. [5]. Эта путаница с остальными речками вокруг Днепра сыграла свою роль. Но «шила в мешке не утаишь», и во второй половине V в. эти пути были переориентированы на Боспор новым абсолютным гегемоном – степными скифами, которым торговля с Боспором была более выгодной. Свидетельство этому – городища на переправе – торговом узле правобережной и левобережной лесостепи, и, соответственно, доминирование в степных погребениях Приднепровья боспорского импорта. Что началось с конца V в. до н.э., через

приблизительно 50 лет после неудачной «шпионской» миссии Геродота. Хотя отрицать его тягу к научному познанию региона нельзя. Особенно хорошо Геродоту удалось «затуманить» информацию о регионе сказками этнографического характера, решения этого вопроса требует других археологических источников.

Источники и литература:

1. Агбунов М.В. Загадки Понта Эвксинского (Античная география Северо-Западного Причерноморья). М.В. Агбунов - М.: Мысль, 1985. - 160 с; Його ж. Античная логия Черного моря. - М.: Наука, 1987. - 156 с.

2. Электронный ресурс : «www.tiligul.org»
3. Буйских С.Б. Исследование святилища Ахилла на Бейкушском мысу (Предварительные итоги). / С. Б. Буйских // Херсонесский сборник. Выпуск XI памяти Юрия Германовича Виноградова. Севастополь 2001 г. С.210
4. Болтрик Ю.В. Кальчик – центр земли скифов-аротеров? / Ю.В. Болтрик // Ранний железный век Евразии. – Київ-Чигирин 2007 р.
5. Болтрик Ю.В. До питання про політичний центр Скіфії / Ю.В. Болтрик // Старожитності Степового Причерномор'я і Криму Запоріжжя 2004 р.

ГРЕБЕННИКОВ Юрій, СМІРНОВ Леонід

**До питання про географічні реалії Скіфії Геродота
в Північно-західному Причорномор'ї**

У даній статті розглядається опис Геродотом водних артерій Північного Причорномор'я і проводиться порівняння з реаліями нашого краю та історичної ситуацією того часу на матеріалах археологічних джерел.

Ключові слова: Поліс, Ольвія, Афінівський союз, лиман, Геродот.

GREBENNIKOV Yuriy, SMYRNOV Leonid

**The issue of geographical reality Scythians Herodotus
Northwest Black Sea Region**

This article discusses the description of Herodotus waterways of Northern Black Sea Coast, and a comparison with the realities of our region and historical situation of that time on the materials of archaeological sources.

Key words: Police, Olbio, Athens Union, estuary, Herodotus.

УДК 94(369.2)

Маріанна ЛАСІНСЬКА

(Миколаїв, Україна)

**ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ
У XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ**

В статті подано стислу характеристику наукового доробку вчених-археологів XX ст., стосовного вивчення старожитностей Нижнього Побужжя.

Ключові слова: історіографія археології, археологічне вивчення, Нижнє Побужжя, археологія кам'яної доби, номадознавчі студії

XX ст. позначилось значними якісними зрушеннями в галузі археологічних досліджень на теренах Нижнього Побужжя. Такі зміни були викликані, як власною внутрішньою науковою кризою, так і цілою низкою зовнішніх історичних та соціальних обставин, що неодмінно вплинули на формування археологічного знання про старожитності краю. Відбувається перехід від захоплення лише класичними старожитностями вченим загалом XIX ст. до детального наукового вивчення пам'яток різночасового походження у XX ст. Стається ціла низка археологічних відкриттів. Стрімко розвивається методика ведення польових і кабінетних археологічних досліджень. Формується нова ієрархія наукових археологічних інституцій, збільшується кількість наукових шкіл. Окрім античної археології, пріоритету набувають наступні напрями в археологічному вивченні краю.

Розробкою питань досліджень археологічних пам'яток кам'яної доби на теренах Нижнього Побужжя у XX ст. активно займався Станко В.Н. та представники створеної ним наукової школи: Піструїл І.В., Кіосак Д.В. та інші. Вивченням старожитностей бронзової доби опікуються Горбенко К.В., Смирнов О.І. та ін. Протягом XX ст. активно розвиваються номадознавчі студії й на теренах Нижнього Побужжя. Так, скіфською археологією, поряд з експедиціями ІА НАНУ займається миколаївська археологічна школа (Гребенников Ю.С., Гребенников В.Б. та ін.).

Історіографія історії та розвитку археологічних досліджень сарматських пам'яток регіону Нижнього Побужжя у XX ст. умовно розподілена на дві великі частини такі, як історія археологічного вивчення та історія наукових розробок. Коротко подаючи характеристику першої з них маємо відмітити, що на початку XX ст. масштаби та науковий рівень розкопок значно зростають. З середини XX ст. в степовій полосі України

розпочинаються розкопки курганів, пов'язані із будівництвом водосховищ та зрошувальних систем (так званий період Новобудовних експедицій в історії вітчизняної археології), котрі й дали основний масив сарматських пам'яток регіону [1]. Серед найбільш значущих відкриттів на території Нижнього Побужжя в цей період слід відзначити Південнобузьку експедицію Інституту археології АН УРСР, що тривала з 1969 по 1975 рр. під керівництвом Г.Т.Ковпаненко [2]. Загалом, на півдні України в межах Нижнього Побужжя було досліджено близько 100 поховань II ст. до н.е. – III ст. н.е. експедиціями: ІА НАНУ (О.М.Лесков, А.І.Тереножкін, В.І.Бидзиля, О.І.Кубишев, Г.Л.Євдокімов, О.В.Симоненко, Е.В.Черненко, В.В.Отрощенко, Ю.Я.Расамакин, Г.Т.Ковпаненко, В.І.Фоменко, І.М.Шарафутдінова, О.Г.Шапошникова, В.М.Корпусова, О.О.Щепинський); Миколаївського та Херсонського музеїв (В.І.Нікітін, І.Д.Ратнер). Результати досліджень неодмінно публікувались у науковій літературі. Монографія О.М. Дзиговського «Нариси історії сарматів Карпатсько-Дніпровських земель» (2003 р.) [3] містить історіографію, огляд джерел, характеристику поховального обряду, хронологію домінуючих типів речей. Важливі питання зв'язків сарматів Нижнього Побужжя зі східною прабатьківщиною вперше у вітчизняній науці розроблені у статтях О.В.Симоненко [4; 5].

Питання вивчення археології гунів належить до найменш досліджених проблем євразійської історії в добу «Великого переселення народів». Досі не вирішеними в науковій літературі лишаються питання: хронології гунської епохи, етнічної приналежності гунських племен, класифікації та типологізації речей і т.ін. Досі не існує узагальнюючої праці з історії та історіографії досліджень гунських археологічних пам'яток. Та й самі старожитності, через тривалу помилкову ідентифікацію їх, як сармато-

аланські, вивчені мало та не досить ґрунтовно. Спробу розв'язати вузлові проблеми в археологічному вивченні гунських старожитностей в різні часи робили відомі археологи та дослідники історії кочових суспільств: А.К. Аброза, І.П. Засецька, А.М.°Хазанов, А.В.°Комар, М.О. Казанський, О.В. Симоненко та ін.

Вузлові питання історії протослов'янських культур на теренах Нижнього Побужжя, в тому числі досліджувались багатьма археологами. Так, вчені Б.В.°Магомедов, Л.Л. Залізник та ін. локалізують ареал розповсюдження давніх слов'ян у межах пшеворської, черняхівської та київської культур. Інколи, в джерелах радянської історіографії слов'янський етнос ототожнювався з населенням, що лишило по собі культуру «полів поховань черняхівського типу». Тепер, більшість дослідників схиляється до думки, що слов'яни є не єдиним, а можливо і не основним носієм цієї культури. Висвітлення історії відносин між слов'янами та кочовиками над чорноморських степів у VI – VII ст., а й визначення їхнього місця у військово-адміністративній і соціально-економічній системах ранньосередньовічних етнополітичних об'єднань, в різні часи ставала об'єктом уваги таких учених, як: М.І. Артамонов, І.І. Ляпушкін, В.Д. Белецький, Г.Т. Ковпаненко, С.О. Плетньова, В.К. Міхеєв, К.І. Красильников, Г.Є. Афанасьєв, В.С. Фльоров, в останнє десятиріччя – В.В. Колода, А.В. Криганов, В.С.°Аксьонов, Е.С. Кравченко, Н.С. Абашина, Д.М. Козак, Є.В. Синиця, Р.В. Терпиловський, П.П. Толочко, О.В. Комар та ін.

Дослідження аварських старожитностей базувались на науковому доробку авторів: А.

Васильєва, О. Гуревича, І. Медведєва, В.Тараторіна, О.Корсунського, Р. Гюнтера, Д.Іловайського, П.Третякова, Г. Вернадського, С.Алексєєва, Н. Мерперта, Н. Кьорера, В.Пузанова, М.Артамонова, А.Бернштама, П.Третякова, В.Сєдова, М.Мерперта, В.Буданова, І.Гавритухіна та ін.

Таким чином виглядає стисла характеристика наукового доробку вчених-археологів ХХ ст., стосовного вивчення старожитностей Нижнього Побужжя.

Джерела та література:

1. Ласінська М.Ю. Дослідження археологічних пам'яток Нижнього Побужжя: історіографія проблеми (XIX – 30-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Ласінська Маріанна Юріївна. – Миколаїв, 2011. – 20 с.
2. Ковпаненко Г.Т. Сарматское погребение I в. н.э. на Южном Буге / Г.Т. Ковпаненко. – Киев: Наукова думка, 1986. – 150 с.
3. Брайчевський М.Ю. Походження Русі / М.Ю. Брайчевський. – К.: Наукова думка, 1968. – 168 с.
4. Брайчевский М.Ю. Славяне на Балканах и в Подунавье в VI-VIII вв. (по данным письменных источников) / М.Ю. Брайчевський // Славяне на Днестре и Дунае. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 220-248.
5. Брайчевський М.Ю. З історії слов'яно-візантійських війн VI ст. Війна 550-551 рр. / М.Ю. Брайчевський // Етнокультурні процеси в Південно-Східній Європі в I тис. н.е – Київ-Львів, 1999 – С. 41-48.

ЛАСИНСКАЯ Марианна

Исследования археологических памятников Нижнего Побужья в ХХ в.: историография вопроса

В статье представлена краткая характеристика научного наследия ученых-археологов ХХ в., касаемая изучения древностей Нижнего Побужья.

Ключевые слова: историография археологии, археологическое изучение, Нижнее Побужье, археология каменного века, номадистика.

LASINSKA Marianna

Studies of archaeological sites from Lower Bug region in the XXth century: historiography

A short description of main scientific achievements made by archaeologists in XX-th century is in this article. This is description regarding the study of antiquities in Lower Bug region.

Key words: historiography of archeology, archaeological study, Lower Bug region, Stone Age archeology, studying of nomads.

УДК 902.2

Олександр СМІРНОВ, Антоніна СМІРНОВА

(Миколаїв, Україна)

ПОСЕЛЕННЯ ВЕЛИКА КОРЕНИХА III В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ 2015 РОКУ

Стаття репрезентує попередні висновки робіт на багатощаровому поселенні Велика Корениха III, проведених у 2015 році фахівцями Інституту археології НАН України та Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського на замовлення Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради.

Ключові слова: поселення, розкоп, кераміка, яма, трунт, амфора.

Миколаїв розташований на півдні області, основна частина міста знаходиться на півострові, який утворений р. Інгул та Бузьким лиманом. На сьогодні місто займає більш ніж 100 квадратних кілометрів завдяки приєднанню до міста сіл, які були розташовані поруч. На сучасній території міста розташовано багато пам'яток археології. Найстарші з них датуються епохою неоліту. А потім в хронологічній послідовності представлені майже всіма археологічними культурами характерними для регіону від неоліту до козацької доби.

Після заснування міста в 1789 році та під час будівельних робіт в місті, люди часто знаходили стародавні речі, ці колекції приваблювали до Миколаєва визнаних спеціалістів археологів. В місті працювали такі визнані спеціалісти, як О.С. Уваров, П.Й. Бурачков, В.М. Ястребов, О.О. Спіцин. На початку ХХ століття роботами по вивченню пам'яток міста займався директор Херсонського музею В.І. Гошкевіч. В 20-30 роках вказаного століття роботу очолив вже директор Миколаївського музею Ф.Т.Камінський, який долучав до роботи видатного дослідника античності Б.В.Фармаковського. В той же час велику роботу по опису археологічного матеріалу Північного Причорномор'я проводила І.В. Фабріціус. Пізніше на пам'ятках міста працювали такі визнанні спеціалісти як Ф.М. Штительман, Л.М. Славін, В.М. Ключенцев, В.І. Нікітін, В.В. Лапін, І.О.Снитко, Ю.С. Гребенніков, В.Б. Гребенніков, В.В. Рубан, К.В. Горбенко та ін. [3: 116-120]. Ще більше дослідників зверталися до матеріалів знайдених в Миколаєві та долучалися до їх наукової обробки.

На сьогодні у місті ведуться тільки стаціонарні дослідження городища епохи фінальної бронзи Дикий Сад (Білозерської

археологічної культури) у історичному центрі Миколаєва[4: 25-31].

У 2015 році співробітники Миколаївської археологічної експедиції, НДЦ ОАСУ «Лукомор'є», по замовленню Управління з питань культури та охорони культурної спадщини Миколаївської міської ради, провели охоронні археологічні роботи на поселенні Велика Корениха III (Черняхівська археологічна культура), яке розташоване в балці між південною та північної частинами мікрорайону (Велика Корениха) на території Заводського району міста. Відкрито поселення В.В. Рубаном у 1968 році, та обстежувалося ним у 1974 році. Площа дорівнювала більш 10 000 квадратних метрів при потужності культурного шару до 0,5 м. Після робіт В.В. Рубан ідентифікував поселення, як поселення Черняхівської культури і датував III-IV століттям нової ери.

Роботи на об'єкті були розпочати у вересні 2015 року і велися на протязі двох тижнів с залученням спеціалістів центру, які повернулися з Березанської археологічної експедиції та студентів старших курсів Інституту історії, політології і права Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського. С початку була закладена траншея в північній частині поселення розмірами 3 м захід-схід на 10 м північ-південь. На глибині 0,3 м від сучасної денної поверхні в південно-східній частині та північно-західній частині траншеї проявилися рівні траншеї заповнені камінням. Виходячи з цього до траншеї була зроблена прирізка 7 м захід-схід на 10 м північ-південь в ході чого утворився розкоп 10 м на 10 м, площею 100 квадратних метрів. По всій площі на глибину до 0,5 м, був досліджений культурний шар світло-сіроглиняного кольору з великою кількістю світлоглиняних заплівів та фрагментованих глиняних вальків, вся площа

насичена керамікою кінця V ст. до н.е. – II ст. н.е. В центральній частині розкопу була виявлена яма діаметром 0,8 м, глибиною 0,15 м – ґрунт рихлий темно-сіроглиняний, стінки прямі, материкового характеру, різко переходять в рівне материкове дно. Також слід відмітити по всій площі розкопу наявність стовбових ям діаметром від 0,1 м до 0,2 м, глибиною від 0,03 м до 0,15 м. А в південно-західному куті на глибині 0,14 м досліджена велика світлоглиняна лінза розмірами 1,8 м північ-південь на 1,0 захід-схід. Інших будівельних чи господарчих об'єктів не зафіксовано. З індивідуальних знахідок переважає керамічний матеріал, також присутній і остеологічний матеріал притаманний античним пам'яткам Нижнього Побужжя, кістки крупнорогатої та мілкорогатої худоби. Слід відокремити знахідку пірамідального кремнієвого нуклеусу докерамічного неоліту (Мал. 1)*[5: 501].

Аналізуючи керамічний матеріал слід відзначити керамічне риболовне грузило з отвором та вотивний круг зроблений зі стінки амфори. Класифікуючи кераміку слід зауважити повне домінування античної посуду з дуже маленьким процентом умовно варварського елементу (сіроглиняна та ліпна кераміка). Амфорна тара презентовано в основному керамікою V ст. до н.е. – це Хіоські пухлогорлі амфори, Лесбоські красноглиняні амфори, Клазоменські амфори. До другої групи слід віднести Гераклеїські красноглиняні амфори та світлоглиняні амфори з двоствольними ручками (незначний відсоток). Кераміки яку можливо віднести до черняхівської археологічної культури на дослідженій ділянці не виявлено.

Попередній аналіз матеріалу вказує нам на те, що поселення Велика Корениха III не є винятково поселенням Черняхівської культури, а є багатошаровим археологічним об'єктом. Дослідження В.В.Рубана ймовірно проходили на іншій ділянці об'єкту де основним був матеріал черняхівської культури, носії якої заснували поселення на місці античного пам'ятника, але нове поселення не повторювало площі античного (10000 квадратних метрів), а було на порядок менше. А наші дослідження та античний матеріал в більшості підтверджує концепцію С.Б. Буйських, В.М. Отрешко стосовно етапів розвитку сільської округи Ольвії [1: 136-147].

* Автори вдячні І.В. Піструлі за допомогу.

Входячи з матеріалу ми відносимо поселення до періоду класики (остання третина V ст. до н.е. – втора половина IV ст. до н. е.) виходячи з хронології розвитку сільської округи Ольвії – це час вторинного та цілеспрямованого заселення територій навколо міського центру. На цей проміжок часу приходить пік розповсюдження грецького населення та використання земель навколо Ольвії, також в Побужжі з'являються урбанізовані поселення на місцях старих поселень архаїчного часу та зовсім нові [2: 139]. Можливо цей процес проходить за рахунок внутрішніх ресурсів держави (нових хвиль колоністів в цей час в Північному Причорномор'ї не зафіксовано в письмових та інших джерелах). Життя на поселенні ймовірно прервалося в наслідок подій пов'язаних з походом в регіон македонської армії під керівництвом Зопіріона, який розорив поселення Ольвійської хори на правом березу течії Південного Бугу.

Відбудова поселення проходить на початку I ст. н.е. в період відновлення Ольвійської держави після гетської навали в середині I ст. до н.е.

Подальші роботи на пам'ятці Велика Корениха III, можуть більш повно та детально відповісти нам на питання культурної приналежності пам'ятки та допомогти висвітлити сторінки історії на території нашого міста та регіону у першому тисячолітті до н.е. на початку першого тисячоліття н.е. оперуючи археологічними даними.

Джерела та література:

1. Буйських С.Б., Отрешко В.М. Основные этапы развития сельской округи Ольвии доримского времени. // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко (1949-1999). К., 2009. – С.136-147.
2. Буйських С.Б., Отрешко В.М.. Основные этапы развития сельской округи Ольвии доримского времени. // Ольвийские древности. Сборник научных трудов памяти В.М. Отрешко (1949-1999). К., 2009. – С.139.
3. Гребенников В.Б. Исследования памятников археологии Николаевщины. – Николаев: Илион, 2011. - С.116-120.
4. Горбенко К.В. Археологічні дослідження городища Дикий Сад у 2011-2013 рр. // IX Миколаївська обласна краєзнавча конференція. «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження». – Миколаїв: Видавництво Ірини Гудим, 2015. – С.25-31.

5. Смирнов О.І., Смирнов Л.І. Нова антична пам'ятка археології на території м. Миколаєва. // Стародавнє Причорномор'є. Випуск XI/ Голов. Ред.

І.В.Нємченко. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І.Мечнікова, 2016. С. 501.

СМИРНОВ Александр, СМЫРНОВА Антонина

Поселение Большая Корениха III в контексте исследований 2015 года

Статья освещает предварительные итоги работ на многослойном поселении Большая Корениха III, проведенных в 2015 году специалистами Института археологии НАН Украины и Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского на заказ Управления по вопросам культуры и охраны культурного наследия Николаевского городского совета.

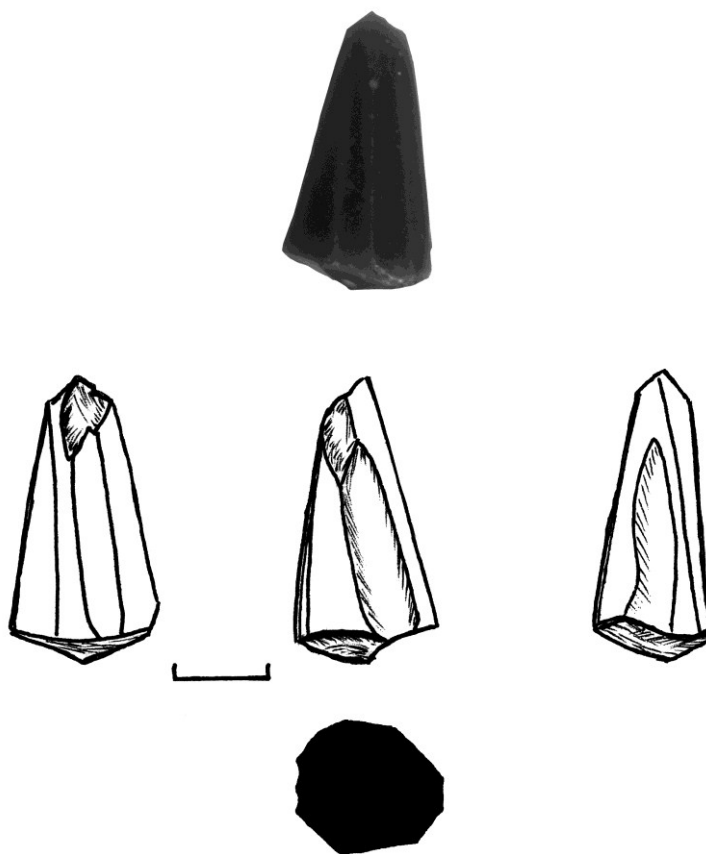
Ключевые слова: поселения, раскоп, керамика, яма, грунт, амфора.

SMYRNOV Oleksandr, SMYRNOVA Antonina

Settlement Velyka Korenykha in Context of Studies 2015

The article represents some preliminary conclusions of the work on the multilayer settlement Velyka Korenykha held in 2015 by specialists of Archeology Institute of NAS of Ukraine and Mykolayiv State University named after V.O. Sukhomlynsky, ordered by the Department of Culture and Cultural Heritage of Mykolayiv city council.

Key words: settlement, excavation, pottery, pit, soil, amphora.

Мал.1 пірамідальний кремньовий нуклеус докерамічного неоліту.

УДК 902.2 (477.)

Дмитро ФІЛАТОВ, Белла ФОРНОСОВА

(Миколаїв, Україна)

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОСЕЛЕННЯ КРИВА БАЛКА

Запропонована стаття присвячена археологічним дослідженням багатощарового поселення епохи пізньої бронзи-античності, проведених Миколаївською археологічною експедицією. Робиться аналіз залишків архітектурних споруд та матеріальних речей.

Ключові слова: поселення, Крива Балка, епоха пізньої бронзи, доба античності.

Миколаївська область є однією з найбагатших на пам'ятки археології різних епох. Це пов'язано з тим, що протягом багатьох тисячоліть у степовій зоні південної України розвивалися найдавніші культури Євразії. За останні двісті років, завдяки наполегливій праці кількох поколінь археологів, зафіксовано та досліджено близько п'яти тисяч археологічних пам'яток.

Важливе місце у дослідженнях території Миколаївщини займає Миколаївський район, який відносно добре вивчений у археологічному плані.

Дослідження Миколаївського району розпочалися в середині XIX ст. та тривають до нашого часу. Розкопки різноманітних пам'яток археології району пов'язані з іменами видатних археологів. Серед них: Ф. М. Штігельман, Л. М. Славін, Б. М. Граков, Н. М. Погребова, В. І. Нікітін та багато інших.

Результати робіт різноманітних експедицій вказують на велику кількість археологічних пам'яток (поселень, курганів, ґрунтових могильників) різних історичних епох. За час досліджень Миколаївського району Миколаївської області зафіксовано 267 курганів, 44 поселення, 2 античних городища, 2 ґрунтових могильника [1:57-63].

У запропонованій статті автори вводять у науковий обіг матеріали досліджень нової пам'ятки на території Миколаївщини, наводяться відомості про топографічне розташування, особливості архітектурних залишків, робиться опис матеріальних речей.

У 2008 році співробітниками НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ Інституту археології НАН України була проведена археологічна експертиза земельної ділянки біля с. Крива Балка Миколаївського району Миколаївської області [2]. Основна мета з'ясування наявності (відсутності) археологічного культурного шару, встановлення площі його розповсюдження, культурно-хронологічної приналежності. Під час проведення робіт зафіксоване багатощарове поселення доби пізньої бронзи-античності

Земельна ділянка розташована на північній околиці села Крива Балка.

На дослідженій території закладено 21 шурф по лінії Пн-Пд.

Шурфи №№1 – 20 розміром 0,5 x 1,0 м закладено по периметру та у центрі ділянки де більш усього зустрічався підйомний матеріал (кераміка, кістки тварин). Стратиграфія показала, що верхній шар потужністю 0 - 0,5 м – дерен, нижче – шар гумусу з спорадичним археологічним матеріалом – невиразна кераміка та кістки тварин. На глибині 0,7-0,75 м від сучасної поверхні шар гумусу переходить у щільний глинистий материковий ґрунт.

Шурф № 21 розмірами 1,0 x 6,0 м закладено у центральній частині ділянки. Простежено таку стратиграфію: верхній шар потужністю 0 - 0,5 м – дерен, нижче – шар гумусу товщиною 0,1м. На глибині 0,15м від сучасної поверхні проявився золистий шар з фрагментами археологічного матеріалу – кераміка (стінки, вінця та донья керамічного посуду) та кістки тварин – КРС, кінь, МРС. Потужність цього шару – 0,85м.

В південній частині шурфу на глибині 0,3м від сучасної поверхні зафіксовані залишки кам'яної кладки. Кладка складалася з трьох рядів крупних вапнякових плит. Висота кладки 0,5м, ширина 1,2м.

В північній частині шурфу на глибині 0,6м від сучасної поверхні зафіксовані залишки сирцевої стіни, яка складалася з глиняних вальків. Розмір вальків: діаметр 0,1м, довжина 0,25-0,3м. На глибині 1,0м від сучасної поверхні золистий шар переходить у щільний глинистий материковий ґрунт.

При проведенні шурфувальних робіт зафіксовано 143 фрагмента (керамічні горщики різних форм, бронзовий виріб, архітектурні деталі античного періоду, аморфні ручки та остеологічний матеріал (Мал. 1) [3].

Основним видом орнаментациі кераміки є пружок, як наліпний, так і відтягнутий, навкісні насічки й округлі вдавлення. Колір

поверхні чорний, сірий, коричневий, світло-червоний і теракотовий. За технічними ознаками кераміка розподіляється на просту і лисковану.

За зовнішніми ознаками керамічний матеріал чітко диференціюється хронологічно. Виділені дві основні групи матеріалів: епохи пізньої бронзи (фрагменти ліпного посуду орнаментовані пружком, навкісними насічками та округлими вдавлуванням) і античного періоду (фрагменти архітектурних деталей, стінки та ручки гончарних посудин).

Таким чином, зазначена земельна ділянка біля села Крива Балка, належить до складу земель історико-культурного призначення. На цій території зафіксовано архітектурні залишки, скупчення кераміки, кісток тварин, бронзовий предмет та культурний шар, який відноситься до багатощарової археологічної пам'ятки доби пізньої бронзи – доби античності.

Дослідження Миколаївської археологічної експедиції дали змогу зафіксувати нове поселення, збільшити кількісну характеристику археологічних пам'яток Миколаївщини.

Проведення стаціонарних розкопок на багатощаровому поселенні Крива Балка дадуть змогу отримати нові дані, які дозволять більш детально розібратися в питаннях історичного розвитку населення регіону.

Джерела та література:

1. Гребенников В. Б. Історія вивчення пам'яток археології у Миколаївській області (кінець XVIII-XX ст.) / В. Б. Гребенников. – Миколаїв, Репографія, ФОП Нігрев М. А. 2010. 141 с.
2. Горбенко К. В., Смирнов О. І, Філатов Д. В. Підсумки проведення археологічних експертиз на території Миколаївської обл. у 2008 році. // К. В. Горбенко, О. І. Смирнов, Д. В. Філатов. – Археологічні дослідження в Україні 2009. – К., Луцьк, 2010. – С. 86-88.
3. Олейніченко Є., Філатов Д. До питання археологічних досліджень епохи пізньої бронзи на території Миколаївщини / Є. Олейніченко, Д. Філатов // Аркасівські читання: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (11-12 квітня 2014 р.). – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – 300 с. – С.28-35.

ФИЛАТОВ Дмитрий, ФОРНОСОВА Белла

Археологические исследования поселения Кривая Балка

Статья посвящена археологическим исследованиям многослойного поселения эпохи поздней бронзы–античности, проведенных Николаевской археологической экспедицией. Делается анализ остатков архитектурных сооружений и материальных вещей.

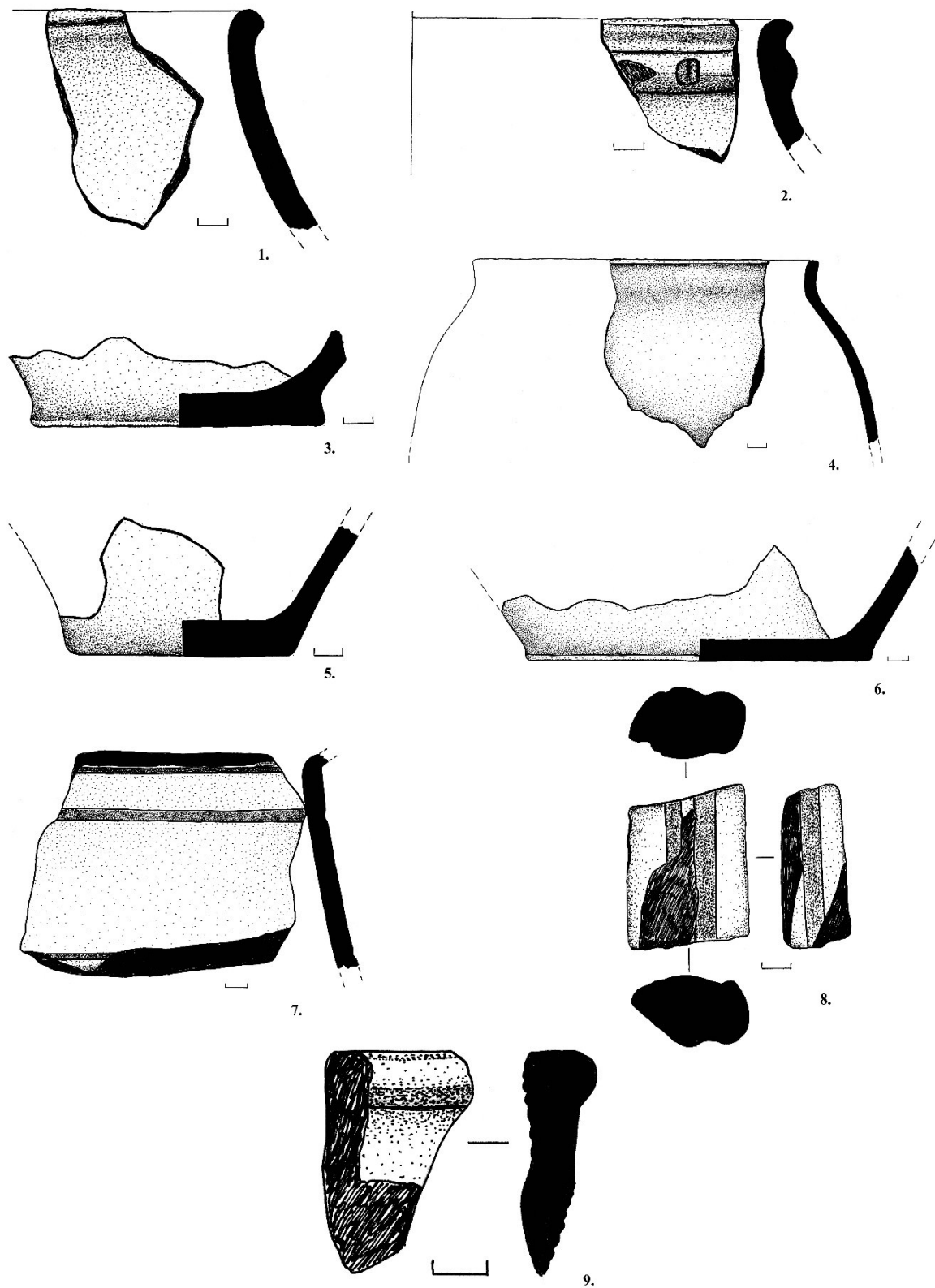
Ключевые слова: поселение, Кривая Балка, эпоха поздней бронзы, античный период.

FILATOV Dmitry, FORNOSOVA Bella

Archaeological research settlement Kriva Balka

The article is devoted to archaeological research multilayer settlement of the Late Bronze Age – antiquity, Nikolaev archaeological expedition conducted. It makes the analysis of architectural structures and remnants of material things.

Keywords: settlement Curve Beam, Late Bronze Age, the ancient period.

Малюнок 1. Артефакти з поселення Крива Балка

УДК 314.15-054.57

Людмила ХРЯЩЕВСЬКА

(Миколаїв, Україна)

**ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ
В УКРАЇНІ У 90-Х РОКАХ ХХ СТ.***Досліджено основні економічні чинники демографічних процесів у незалежній Україні.**Ключові слова: демографічні процеси, економічні чинники, населення, безробіття, вікові категорії, рівень зайнятості, сільська місцевість, галузі.*

Розвиток демографічних процесів в Україні після проголошення незалежності багато в чому визначався спадщиною радянської адміністративно-командної народногосподарської системи.

Ця система обумовила специфічні риси зайнятості населення, яка мала такі особливості: 1 – концентрація населення на підприємствах державного сектору; 2 – жорсткість заробітної плати, спричинена державним контролем над нею; 3 – відносно висока вага зайнятих у галузях матеріального виробництва (в першу чергу, у сільському господарстві та у важкій промисловості); 4 – низький рівень мобільності робочої сили, внаслідок численних законодавчих обмежень. Попри те. Що Україна була складовою «єдиного народногосподарського комплексу» СРСР, її економіці, а отже і трудовим ресурсам були притаманні специфічні особливості. По-перше, Україна була найбільш індустріально розвинутою республікою колишнього СРСР. На промислових підприємствах, шахтах, електростанціях працювала значна кількість українців, більшість з яких була вихідцями з селян. По-друге, сільськогосподарськими товаровиробниками були українці, які з моменту свого становлення займалися землеробством і тваринництвом. По-третє, сформувалася українська інтелігенція, яка склала основу керівних кадрів середньої ланки. По-четверте, українці займали відповідальні посади у вищих органах державної влади. Завдяки цьому українці становили базову основу трудових ресурсів – працездатне населення (чоловіки від 16 до 59 років і жінки від 16 до 54 років), а також працюючі підлітки та пенсіонери. Загальна

кількість працездатного населення в Україні на початку 90-х років ХХ століття перевищила 29 мільйонів чоловік. Понад 72 відсотки становили українці.

Починаючи з 1992 року на підприємствах галузей економіки спостерігалось неефективне використання трудових ресурсів, мали місце значні втрати робочого часу. За 2000 рік з підприємств, установ та організацій з різних причин вибуло 3,4 мільйона працівників, або 25 відсотків зайнятих у галузях економіки. Найбільш помітний приріст безробіття спостерігався у 1996 році, коли його рівень збільшився майже в 3 рази і сягнув 500 тисяч чоловік. У наступні роки кількість безробітних зростала і на кінець 2000 року становила 1 мільйон 200 тисяч чоловік. У структурі трудових ресурсів відбувалося постійне зменшення частки зайнятих в усіх сферах економічної діяльності. Якщо у 1991 році вона становила понад 83 відсотків, то у 2000 році – лише близько 70 відсотків.

Характерно й те, що зростала чисельність безробітних, які є членами однієї сім'ї, особливо в монофункціональних містах. На кінець 2000 року на обліку в державній службі зайнятості перебувало майже 39 тисяч таких сімей [1].

Безробіття охопило всі вікові категорії. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років в Україні в 1999 році становив 54,9 відсотка (жінок – 50,7 відсотка, чоловіків – 59,6 відсотка), у 2000 році він підвищився до 56,1 відсотка, в тому числі у жінок – до 51,7 відсотка, чоловіків – до 60,9 відсотка [2: 178]. Безробіття у значній мірі охопило молодь (табл. 1.).

Таблиця 1.

Рівень безробіття за статтю та віком у 1995-1997 роках

Вікова група	Жовтень 1995			Жовтень 1996			Жовтень 1997		
	Чол.	Жінки	Усього	Чол.	Жінки	Усього	Чол.	Жінки	Усього
15-70 років	6,3	4,5	5,6	8,0	7,3	7,6	9,5	8,4	8,9
<i>В тому числі:</i>									
15-24	15,9	12,7	14,3	18,3	16,3	17,3	22,7	22,6	22,7
25-70	4,8	3,4	4,3	6,5	5,9	6,2	7,5	6,6	7,0

Як видно з наведеної таблиці, найбільше враженою категорією була молодь, яка розпочинала свій трудовий шлях.

Однак, більше за інших потерпали від безробіття люди старшого працездатного віку. На 1 січня 1999 року у цій категорії громадян був безробітним майже кожний четвертий.

У 1998 році кількість дорослого населення в Україні становила понад 37 мільйонів чоловік. Із них до 12 мільйонів були пенсіонери. Рівень пенсій абсолютної більшості пенсіонерів був набагато нижчим від рівня життєвого бюджету. До того ж, пенсія виплачувалася нерегулярно – із запізненням на кілька місяців. У Державній програмі зайнятості населення на 2001-2004 роки прогнозовано, що чисельність осіб першого пенсійного п'ятиріччя скоротиться з 2,8 до 2,6 мільйонів чоловік. Однак, в умовах складної економічної ситуації це призведе до значного зменшення трудової активності пенсіонерів, чисельність яких змінюватиметься в межах 2,5 – 2,6 мільйонів чоловік.

Підвищеними темпами зростає рівень зареєстрованого безробіття серед населення працездатного віку в сільській місцевості. За 1997-2000 роки цей показник збільшився у 2,5 раз, а міського населення – до 2 разів [3].

Розвиток демографічної кризи у сільській місцевості відбувався у межах загальних етапів цього процесу в Україні. Водночас виявилися і досить суттєві особливості. У 20-х – 80-х роках ХХ століття

районами найбільш значного зниження числа народжень були переважно сільськими.

Гострота демографічної обстановки відобразилася у законодавчих нормативних актах. У Законі «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України» (жовтень 1990 року) демографічна політика віднесена до найважливіших організаційно-економічних і правових заходів забезпечення успішного проведення реформ у агропромисловому комплексі. Акцентувалось, що вона повинна спрямовуватись на припинення міграції молоді до міст та забезпечення природного приросту сільського населення, створення жінкам, що проживають у сільській місцевості умов для виховання дітей [4, с. 828].

У сільській місцевості склалась і у значній мірі поглиблюється кризова ситуація щодо зайнятості працездатного населення. Чисельність сільських жителів, зайнятих на підприємствах і в організаціях, скоротилася у 90-ті роки на 2,5 мільйона, або на третину. Найбільшу кількість вивільнено з сільськогосподарського виробництва – 1,2 мільйона осіб; на 282 тисячі осіб скоротилось число зайнятих у промисловості, будівництві та інших галузях матеріального виробництва; на 282 тисяч осіб – у соціальній сфері села; майже на 400 тисяч осіб зменшилась кількість селян, які мали роботу в містах. Ситуацію щодо зайнятості характеризують дані наведеної в табл. 2.

Таблиця 2.

Зайнятість сільського населення (1999-2000 роки)

Показники	1999 р.		2000 р.	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%
Всі трудові ресурси сільської місцевості	7826,8	100	7824,2	100
<i>В них зайняті в:</i>				
Сільськогосподарських підприємствах	2317,1	29,6	2269,6	29,0
Фермерських господарств	64,7	0,9	73,6	0,9
Особистих підсобних господарств	1783,8	22,8	1877,2	24,0
Соціальній сфері	900,5	11,5	827,8	10,6
Промисловості	245,5	3,1	153,9	2,0
Інших галузях економіки і сферах економічної діяльності	769,1	9,8	782,1	10,0
Зареєстровані безробітні	239,8	3,1	252,7	3,3
Учні (студенти) в працездатному віці, які навчаються з відривом від виробництва	237,0	3,0	254,2	3,2
Не зайняте працездатне сільське населення в працездатному віці	1269,3	16,2	1333,1	17,0

Територіальний перерозподіл працездатного сільського населення, орієнтованого на несільськогосподарські заняття і міський тип життєдіяльності, з периферійних, глибинних районів у приміські, їх концентрація на цих територіях, тривав до 1992-1993 років. У районах відтоку сільських жителів формувалися спершу окремі осередки, а згодом і обширні зони, де найпоширенішою виявилась депопуляція, не виправдано стрімке старіння сільського населення, зникнення сіл.

Українське село – витoki родоводу, «оселя» народу, джерело його культури і духовності. Тому зменшення в останні десятиліття питомої ваги сільського населення внаслідок масового переселення молоді до міста, зменшення народжуваності

та збільшення смертності, позбавляють націю її природного підґрунтя. Зазначені процеси не лише негативно вплинули на стан економічного і соціально-політичного розвитку України, але й на генофонд її народу, оскільки село було і залишається основним джерелом збереження і відтворення українського етносу.

У процесі проведення аграрної реформи відбулися серйозні зміни в професійному складі сільського населення. Зміна форм власності та господарювання призвела до появи нових категорій сільського населення.

Вказані моменти враховуються при розрахунках динаміки у соціально-професійному складі населення в сучасному українському селі, що відображено у (Табл. 3.) [5: 29].

Таблиця 3.

Соціально-професійний статус працездатного сільського населення у 1991-2001 рр. (у відсотках)

Статус	1991-1994 рр.	1999-2001 рр.
Працівник сільського господарства	29	57,5
Робітники	17	8
Керівництво	10	11
Технічна інтелігенція	3	1,5
Гуманітарна інтелігенція	10	8
Керівники середньої ланки	4	2
Службовці	18	9
Технічний та обслуговуючий персонал	9	3

Наведені дані свідчать, що в процесі проведення аграрної реформи у соціально-професійному складі працездатного сільського населення відбулися серйозні зміни. По-перше, істотно зросла кількість безпосередніх працівників сільського господарства. По-друге, вдвічі зменшилася чисельність робітників, службовців, технічної інтелігенції та керівників середньої ланки (до того ж змінився їх статус). По-третє, втричі зменшилася чисельність технічного та обслуговуючого персоналу. В агрофірмах, орендно-приватних та фермерських господарствах під цією категорією проходять рахівники, водії автомобілів, охоронці певних об'єктів. По-четверте, гуманітарну інтелігенцію в основному представляють вчителі загальноосвітніх шкіл та викладачі професійно-технічних закладів.

Таким чином, природний рух населення постійно вносить зміни у співвідношення складу населення за статтю та віком. Цей процес знаходиться в прямій залежності від кількості народжуваних дівчаток і хлопчиків; співвідношенні смертності серед чоловіків і

жінок; кількості чоловіків і жінок у складі емігрантів та мігрантів тощо.

Вивчення аналізу динаміки статевовікової структури населення України свідчить про перевагу кількості жінок у загальній чисельності населення, причому ця перевага характерна також для більшості вікових груп.

В свою чергу найістотнішою рисою цих змін є постаріння населення, яке є об'єктивним результатом еволюції демографічних процесів, обумовленої особливостями соціально-економічного розвитку, а у 1990-х роках воно суттєво поглибилося. Цим процесам також притаманна регіональна специфіка.

Так, чисельність українців, як і інших етносів, що проживають в Україні, характеризується сталим збільшенням осіб пенсійного віку й зменшенням кількості дітей та підлітків.

Джерела та література:

1. Державна програма зайнятості населення на 2001-2004 роки, затверджена Законом України від 7 березня 2002 року // Урядовий кур'єр. – 2002. - 17 квітня.

2. За віковою структурою виявлені відмінності й в складі етнічних груп. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / за ред. В. Стешенко. – К., 2001. – С. 178.
3. Цимбал О. І. Незайняте населення України: оцінка та напрями забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці: Дис... канд. екон. наук: 08.09.01 / НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України. – К., 2000. – 203 с.
4. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві України // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1990. – № 45. – листопада. - Ст.602. – С. 828-835.
5. Соціальні проблеми становища сільської родини в умовах розбудови незалежної України / Н. Макарова, І. Калачова, О. Кропивко. – К.: Академпрес, 1998. – С. 29.

ХРЯЩЕВСКАЯ Людмила

Основные экономические факторы демографических процессов в Украине в 90-х годах XX века

Исследованы основные экономические факторы демографических процессов в независимой Украине.

Ключевые слова: демографические процессы, экономические факторы, население, безработица, возрастные категории, уровень занятости, сельская местность, отрасли.

HRYASCHEVSKAYA Lyudmyla

Basic economic factors of demographic processes are in Ukraine in 90-th years of XXth century

The basic economic factors of demographic processes are investigational in independent Ukraine.

Key words: demographic processes, economic factors, populations, unemployment, age categories, level of employment, rural locality, industries.

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(477)1900/1910

Дмитро КОВАЛЕНКО, Євген ОЛЕЙНИЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ДО ПИТАННЯ ЗАГИБЕЛІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ МАЙЯ

Запропонована стаття висвітлює основні причини кризи суспільства цивілізації Майя. Робиться опис ходу іспанської кампанії.

Ключові слова: цивілізація майя, іспанська кампанія, півострів Юкатан

Індіанці майя створили потужну цивілізацію на Американському континенті, яка на момент приходу конкістадорів перебувала в умовах кризи. Жажливе становище цивілізації майя допомогло іспанцям на чолі з Монтехо легко підкорити індіанців.

Метою статті є спроба виділити основні причини кризи майяського суспільства та описати хід іспанської кампанії.

Дана тема досить широко була висвітлена як в зарубіжній, так і в радянській історіографії. В радянській історіографії означене питання досліджував відомий історик Гуляев В.І. Серед багатьох наукових праць треба звернути увагу на такі як «По следам конкистадоров» та «Города-государства майя (структура и функции города в раннеклассовом обществе)». Також слід виділити книгу американського автора Майкла Ко «Майя. Исчезнувшая цивилизация: легенды и факты». На жаль, серед вітчизняних істориків тема історії цивілізації майя, як і історія Мезоамерики в цілому, висвітлена недостатньо. Проте серед небагатьох праць треба відмітити монографію Рубеля В.А. «Історія цивілізацій доколумбової Америки».

На момент приходу конкістадорів півострів Юкатан перебував в умовах глибокої політико-соціальної кризи. Півострів був поділений на 16 індіанських «держав», які вели постійні війни, метою яких була територія і раби [1]. Незважаючи на кризу в середовищі майя, прослідковувався й певний процес стабілізації суспільно-економічного життя. Проте, не дивлячись на позитивні зрушення, майя не змогли вийти з кризового стану.

Правителі почали втрачати свою владу, яка переходила до рук жреців. Причинами цього явища стали тотальна мілітаризація майяського суспільства та безперервні війни, які підривали віру звичайного люду в божественну владу правителя. Доказом кризи майяської державності є воєнні дії, які проводились в регіоні. В цей період майя почали відмовлятися від загально прийнятих

воєн, які мали на меті захоплення території і рабів. З'явилися війни «нового типу» - війни за їжу. Це стало наслідком природних катаклізмів і природного виснаження регіону, які вразили Юкатан в кінці XV - початку XVI ст.

Саме в такому стані півострів Юкатан зустрів своїх завойовників.

Початок завоювання півострова, або як його називали самі майя Уюлуміль Кутц, [2] пов'язують з ім'ям Франсиско де Монтехо. Він брав участь в експедиції 1518 року [3] під керівництвом Гріхальви, та був у складі війська, яке захопило Теночтілан. Тому, на момент організації своєї воєнної кампанії, вже мав певний досвід.

Майбутній завойовник прибув на півострів Юкатан в вересні 1527 року. Його команда налічувала 500 чоловік [4]. Пошуки золота супроводжувалися грабунками місцевого населення й призвели до збройного опору. Біля міста Аке майя зібрали невеликий загін, який атакував іспанців. Битва продовжувалась до тих пір, доки Монтехо не застосував кінноту. В результаті сутички 1200 індіанців було вбито. Але надалі розвинути свій успіх Монтехо не зміг. Так і не знайшовши очікуваного золота, був змушений залишити Юкатан і направитись до Кортеса в Мехіко.

По прибутті до міста, Монтехо не полишав своїх намірів. Проте похилий вік, відсутність влади та коштів змусили передати свою справу синові Франсиско Монтехо Молодшому.

Останній найняв 400 людей і вирушив на завоювання Юкатану. Загін під його керівництвом вдало просувався західним узбережжям півострова. Він підкорив такі потужні центри майя, як Чампотон та Кампече. Під час руху до чергового майяського центру – міста Тіхоо, Монтехо Молодший зустрів делегацію, яку очолював Тутуль Шив - правитель Мані (найпотужнішої з 16 «держав» майя) й запропонував об'єднання. Тутуль Шив цим союзом намагався знищити свого довічного супротивника Начі Кокома – правителя держави Сотута. Натомість ця подія стала

переломним моментом в історії цивілізації майя. Відтепер завдяки цьому союзу місцеве населення не чинило опір іспанцям. Тільки Начі Коком продовжував вести боротьбу проти загарбників. Кровопротитні бої точилися протягом 1541-1542 років. Генеральна битва відбулася 11 липня 1545 року, коли іспанці розбили 60-ти тисячне військо Начі Кокома. Після цієї перемоги на землях майя розв'язалася партизанська війна, яку іспанці змогли подолати в 1546 році.

Останнім осередком майяської цивілізації стало місто-держава Тайясаль або Тайясоль [5]. Воно розташовувалось на острові. Однак, не дивлячись на природні укріплення, місцеве населення збудувало міцні оборонні споруди.

Мешканців цього міста постійно турбували іспанські місіонери. Ці релігійні акції закінчувалися смертю іспанців.

Людину, яка підкорила Тайясаль звали Мартін де Урсуа. Отримавши пост губернатора півострова Юкатан, він зосередив всі зусилля на підкорення цього міста. Оцінивши ситуацію, він використав тактику Є.Кортеса при захопленні столиці астеків Теночтітлана, яка також знаходилася на острові. За наказом Мартіна де Урсуа були збудовані декілька кораблів, які контролювали озеро, де знаходився Тайясоль та відрізали місто від зовнішніх зв'язків. Генеральний штурм міста почався 13 березня 1697. В ньому брали участь 108 воїнів. Битва тривала декілька хвилин. Майяські воїни залишили поле бою після першого залпу іспанських гармат та аркебуз. 14 березня 1697 року іспанці увійшли до Тайясалю. Проголосивши місто властністю іспанської корони, Мартін де Урсуа дав йому пишну назву Нуестра Сеньора де лос Ремедіос і Сан Пабло де Іца[6].

Отже, з падінням Тайясалю цивілізація майя припинила своє існування. Причиною такого результату стала глибока криза в вищих ешелонах влади, яка вразила майяське суспільство в XVI ст. Наслідком цього процесу став той факт, що майя не змогли об'єднатися для спільної боротьби проти загального ворога, що й стало основною причиною падіння майяської цивілізації.

Втім, слід зазначити роль іспанців в цьому процесі. Навіть якщо б до Монтехо Мл. не приєднався Тутуль Шив, то процес завоювання зайняв би більше часу, але був би доведений до логічного кінця. А так незважене рішення майяського правителя, що нібито за допомогою іспанців він вирішить свої локальні проблеми, поставило хрест на існуванні його держави.

Стосовно Тайясалю, оборона протрималась так довго тільки тому, що місто знаходилося у важкодоступній місцевості і було добре укріплене природою.

Джерела та література:

1. Диего де Ланда Сообщение о делах в Юкатане извлеченно из сообщения которое написал брат Диего де Ланда ордена святого Франсиска. - М., 1955. – 273с.
2. Кинжалов Р.В. Орёл, Кецаль и Крест. / Р.В. Кинжалов / - СПб.: Наука, 1991 г.- 179с.
3. [Електронний ресурс: режим доступу - Муратов А.И. Сто Великих Авантюристов. www.bibliotekar.ru]
4. Гуляев В.И. По следам конкисадоров. / В.И. Гуляев / - «Наука», 1976.-160с
5. Рубель В.А. История цивилизации доколумбовой Америки. / В.А. Рубель / - К., 2005. – 503с.
6. Ко М. Майя. / М. Ко / - М.: ЦентрПолиграф, 2003 г.- 235с.

КОВАЛЕНКО Дмитрий, ОЛЕЙНИЧЕНКО Евгений

К вопросу гибели цивилизации майя

Предлагаемая статья освещает основные причины кризиса общества цивилизации майя. Делается описание хода испанской кампании.

Ключевые слова : цивилизация майя, испанская кампания, полуостров юкатан

KOVALENKO Dmitry, OLEINICHENKO Eugene

To question the death of the Mayan Civilization

The proposed article covers the main causes of the crisis of the society of the mayan civilization. Is the description of the Spanish campaign.

Key words : mayan civilization, the spanish campaign, the yucatan peninsula

УДК 94(= 411.6) «0375/1492» : 327

Володимир КУЗОВКОВ

(Миколаїв, Україна)

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ І ПОЛІТИКА ХОЗАРІЇ У СЕРЕДИНІ X СТ. (ЗА СВІДЧЕННЯМИ АЛ-МАСУДІ)

Стаття присвячена джерелознавчому аналізу свідоцтв ал-Масуді про державний устрій та політику Хозарії у середині X ст.

Ключові слова: хозари, юдаїзм, арабські географи, державний устрій.

У першій половині - середині X ст. мусульманський світ переживав складний період своєї історії. Династія Аббасидів втратила монополію на халіфський авторитет. Її конкурентами виступали ісмаїлітські Фатиміди, які утворили могутню державу у Північній Африці, та Омейяди Іспанії. Однак політичний розпад мусульманської спільноти супроводжувався визначальним розвитком науки та мистецтва [8]. Важливим показником цих процесів стає розвиток географічної науки, прикладом чого є трактати «класичної школи» (твори ібн Хордадбега, ібн Русте, ал-Істахрі, ібн Хаукаля) [1, 2, 4, 5, 6, 7]. Відображенням розвитку історичної науки є праці ат-Табарі та його продовжувача ібн Міскавейха. Однак особливе місце у науковій та літературній спадщині цих часів займають твори ал-Масуді, які синтезували обидва жанри.

На жаль, основна праця ал-Масуді «Мірат уз-Земан» («Зеркало часів») не збереглась до наших часів. Однак інша – «Мурудж ад-Дзахаб» («Луги золота та рудники дорогоцінного каміння») - отримала загальне визнання. Недарма англійський арабіст Х.А.Р. Гібб вважав її однією з найкращих книжок, написаних арабською, а за самим автором закріпилось прізвисько «арабського Геродота» [9].

Подібна оцінка особистості ал-Масуді дослідниками не випадкова. Поряд з науковим підходом у викладенні географічних та історичних знань, цей автор не нехтує анекдотами та цікавими фактами. Його живий виклад інтригує читача. Як і його давньогрецький попередник, ал-Масуді розповідає не тільки історію мусульманського світу, але й оточуючої ойкумени. Особливу увагу письменника-популяризатора викликає Східна Європа, де у середині X ст. визначні

міжнародні позиції займав Хозарський каганат.

Найдетальніші згадки про хозар та їх державу містяться у 17-му розділі «Мурудж ад-Дзахаб», присвяченому Кавказькому регіону. Значна увага поділяється опису столиці Хозарії – Ітілю (Атілу). Ал-Масуді відмічає наявність серед населення міста представників різних релігій – юдеїв, мусульман, християн та язичників. Прийняття юдаїзму правлячою верхівкою каганату тут відноситься до часів правління халіфа Харун ар-Рашида (786 – 814 рр.). Це свідчення зустрічається тільки у ал-Масуді. Не менш важливим є повідомлення про репресії проти юдеїв візантійського імператора Романа I Лакапіна (920 - 944) (у тексті - Арманус). Наслідком переслідувань стала єврейська імміграція до Хозарії [10, с. 193]. До юдейської громади відносяться цар (малік) та його оточення.

Певну увагу ал-Масуді приділяє і двовладдю. Він розповідає про верховного главу держави – кагана, який в середині X ст., грає ритуальну роль. Каган з родиною знаходиться у палаці царя, «від нього не виходять ні накази, ні заборони, і він не приймає рішень про державні справи». Однак цар не може без кагана керувати державою. З ним хозари пов'язують успіхи або невдачі держави, що дозволяє стверджувати про наявність у них віри у певну благодать, яка супроводжує цього ритуального правителя [10, с. 195]. За ал-Масуді, влада кагана передається у спадщину в певній родині. На відміну від ал-Істахрі та ібн Хаукаля [1, 6, 8], ал-Масуді не згадує про юдаїзм кагану.

Розповідаючи про судову систему в хозарській столиці, ал-Масуді додає подробиці, які відсутні у інших арабських географів. Він також повідомляє про існування окремих судів для юдеїв,

мусульман, християн та язичників. Однак ще й додає про кількість судій: два - «для хозар, які судять у відповідності до Тори», два мусульманина, два християнина та один – «для саклабів, русів та інших язичників, які судять згідно язичницькому звичаю» [10, с. 194]. При цьому мусульманські судді (каді) користуються особливим авторитетом у язичників. До них можуть звертатись у випадку, якщо нема можливості винести вирок через те, що не мають відповідного знання (відсутній звичай (?)).

Ал-Масуді розповідає про особливий вплив мусульманської громади в хозарській державі у середині X ст. Хронологічно це перші подібні свідчення арабській географічній традиції. Він стверджує, що саме мусульмани, названі ал-ларісія, складають основу війська хозарського царя. Вони переселились до Хозарії з «околиць Хорезму». Загальна чисельність контингентів ал-ларісія складає сім тисяч вояків. Ці вояки – кіннотники, які мають на озброєнні луки і списи, та захищення шоломами, панцирами і кольчугами.

Ал-ларісія отримали від хозарського царя особливі привілеї: «сповідувати свою віру, мати мечеті і заклик до молитви; а також, що посада царського візира буде зберігатися за ними». В часи ал-Масуді посаду візира обіймав Ахмед ібн Куяа (або Куба). За текстом не зовсім зрозумілі функції візира: або голова мусульманської громади, або керівник уряду царя, оскільки його пояснюють, як «царського» [10, с. 194]. Важлива умова їх служби – участь у військових діях тільки проти невірних (тобто не мусульман). Ал-Масуді вважає, що як би мусульмани та християни в Ітілі об'єднались – хозарський цар не міг би їм протистояти.

Відносно хозарського війська свідчення ал-Масуді доповнюють інформацію, яку надають ібн Русте, ал-Істахрі та ібн Хаукаль. Ці автори розповідають про наявність професійного війська у царя загальною чисельністю близько 12 тис. вояків. Частина з них відправляють представники хозарської знаті. Ал-Масуді додає, що хозарський цар – єдиний, хто в цьому регіоні тримає військо, якому сплачує платню.

Ал-Масуді виділяє серед населення Ітіля значну групу русів та сакаліба (слов'ян). Вони згадуються у складі хозарського війська

і як значна частина язичників міста. Руси і сакаліба проживали «на одній стороні того міста» (тобто Ітіля) і ал-Масуді згадує їх поховальні звичаї (трупоспалення).

У зв'язку з русами автор надає важливу інформацію про політику Хозарії на Каспії. Ал-Масуді розповідає про похід русів на Каспій, який відбувся після 912 року в часи правління царя Ширвану Алі ібн Хайсама (помер у 917 р.). Хозарський цар, в обмін на долю в здобичі, пропустив русів до Каспійського моря, які пограбували мусульманські володіння на узбережжі, воюючи з військами Саджидів, халіфський намісників у цьому регіоні. На зворотному шляху русів зустріли мусульмани Ітіля, в т.ч. і ал-ларісія, а також деякі християни. Ал-Масуді вказує, що мусульманська громада вирішила помститись за одновірців і хозарський цар не зміг їм протистояти. Загальна чисельність мусульманського війська складала близько 15 тис. вояків і вони нанесли рішучу поразку загонам русів [10, с. 198 - 201].

Свідчення про Хозарію 17 розділу праці ал-Масуді подаються у зв'язку з Дербентом (Баб-ал-Абвабом), центром розповсюдження ісламу у регіоні, який сусідив з володіннями каганату. Ал-Масуді вказує, що з мусульманами взаємодіє «царство» Джидан (за Мінорським - Хайдак) зі столицею у Семендері. Семендер вказується, як стародавня столиця Хозарії до Ітіля (Атіла). На відміну від ал-Істахрі, ал-Масуді не згадує мусульманську громаду у цьому хозарському місті [10, с. 192].

Важливим може бути й те про, що ал-Масуді не повідомляє у 17-му розділі праці. Описуючи становище Волзької Булгарії, він наводить інформацію про розповсюдження тут ісламу і не згадує про васальну залежність від Хозарського каганату. Однак не вся інформація тут достовірна. Аналізуючи відповідний текст можна дійти висновків, що автор дуже часто плутає Волзьку Булгарію та Дунайську Булгарію [10, с. 197]. Ці фактичні помилки доводять дослідники не тільки необхідність критично ставитись до тексту автора, але ж і розуміти, що значну кількість наведеної інформації ал-Масуді отримував з перших рук і не завжди мав можливість перевірити її.

Отже, твір ал-Масуді «Мурудж ад-Дзахаб» («Луги золота та рудники

дорогоцінного каміння») надають оригінальну інформацію щодо державного устрою та політика Хозарії. Ця інформація переважно торкається проблеми двовладдя, судової системи, війська, відносин з деякими з сусідів – мусульманськими державами каспійського узбережжя, Руссю та тюркськими племенами. Як правило, ал-Масуді не повторює свідчення інших географів, а намагається перевірити інформацію з точки зору її актуальності для часів написання праці.

Джерела та література:

1. Ал-Истахри. Книга путей царств/Ал-Истахри// СМОМПК. – Тифлис, 1901. – Вып. XXIX. – С.3 – 37.
2. Ал-Мукаддаси. «Ахсан ат-такасим фи марифат ал-акалим» («Лучшее разделение для познания климатов»): ад-Дайлам и ар-Рихаб/Ал-Мукаддаси// Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины. - М.: Наука, 1994. - Вып. 2. - С. 269 - 333.
3. Заходер Б.А. Каспийский свод сведений о Восточной Европе. Горган и Поволжье в IX – X вв. – М.: Восточная литература, 1963. – 280 с.
4. Ибн Русте. Книга драгоценных камней/Ибн Русте// СМОМПК. – Тифлис, 1903. – Вып. XXXII. – С.34 – 54.
5. Ибн ал-Факих. Книга о странах/Ибн ал-Факих// СМОМПК. – Тифлис, 1902. – Вып. XXXI. – С.5 – 41.
6. Ибн Хаукаль. Книги путей и царств/Ибн Хаукаль//СМОМПК. – Тифлис, 1908. – Вып. XXXVIII. – С.79 – 130.
7. Ибн Хордадбех. Книга путей и стран/Ибн Хордадбех. - Баку: Элм, 1986. - 428 с.
8. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1973. – 474 с.
9. Микульский Д.В. Арабский Геродот. – М.: Алетейя, 1998. – 229 с.: ил. - (Vita memoiae.)
10. Минорский В.Ф. История Ширвана и Дербента X – XI веков. – М.: Восточная литература, 1963. – 266 с.

KUZOVKOV Vladimir

**Государственное устройство и политика Хазарии в середине X века
(по сведениям ал-Масуди)**

Статья посвящена анализу свидетельств ал-Масуди о государственном устройстве и политике Хазарии в середине X века.

Ключевые слова: хазары, иудаизм, арабские географы, государственное устройство

KUZOVKOV Vladimir

State system and policy of the Khazars in the middle of the tenth century

This article analyzes the al-Masoudi evidence about the political system and policy of the Khazars in the middle of the tenth century.

Key words: Khazars, Jewish, Arab geographers, government.

УДК 94(569.4) :314.156.5:904

Надія РИЖЕВА

(Миколаїв, Україна)

ГОЛОКОСТ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІЗРАЇЛЬСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО МЕМОРІАЛА – ЯД ВАШЕМ

У статті проаналізовано окремі напрями роботи ізраїльського Національного Меморіалу – Яд Вашем. Наведений у роботі матеріал доводить, що сучасні алгоритми збереження історичної пам'яті Голокосту в Ізраїлі стали важливими дороговказами для всього людства, а Яд Вашем успішно вирішує широкий спектр завдань покликаних увічнити пам'ять про євреїв, знищених нацистами в період Другої світової війни.

Ключові слова: Ізраїль, Яд Вашем, Голокост, Музейний комплекс, історична пам'ять.

На сучасному етапі розвитку людської цивілізації світова прогресивна спільнота визначає, що однією з найбільш трагічних подій Другої світової війни стало масове знищення нацистським режимом єврейського народу в Європі. В багатьох мовах ця трагедія отримала назву «Голокост». На івриті існує інший термін – Шоа (שואה - катастрофа). Під час Голокосту відбулося знищення єврейських громад Європи та змінилася загальна історична парадигма життя всього народу [1, 2, 5, 6].

Вже у вересні 1942 р. виникає ідея створення спеціального центру з увічнення пам'яті знищених євреїв. Проте практична її реалізація стала можливою лише після утворення Ізраїлю. Держава ставить завдання виконати цей історичний проект. Міністр освіти і культури (1951–53 рр.), професор Б. Дінур представив уряду законопроект про створення та визначення основних напрямів діяльності Національного Меморіалу Катастрофи (Голокосту) та Героїзму – Яд Вашем. Розглянутий і схвалений спеціальним комітетом законопроект передано до ізраїльського парламенту (Кнесету). У серпні 1953 р. представники всіх партій одногослоно прийняли закон про заснування в Єрусалимі Національного Меморіалу Яд Вашем. Законом від 15 серпня 1953 р. визначалися основні напрямки його діяльності. Серед них: збирати імена та свідчення Катастрофи й героїзму, досліджувати і публікувати матеріали, роз'яснювати уроки того, що сталося. Меморіал покликаний увічнити пам'ять про шість мільйонів євреїв, знищених нацистами та їх прибічниками в період війни.

Із початку роботи Яд Вашем став національним інститутом. Його керівництво здійснюють Рада та Директорат. У функції Ради входить вироблення рекомендацій Директорату щодо роботи Національного

Меморіалу; розгляд звітів Директорату та затвердження його рішень, що стосуються різних проектів. Директорат Яд Вашем відповідає за практичне здійснення завдань і виконання проектів та за витрачання бюджетних коштів. До Ради і Директорату входять відомі в Ізраїлі та світі особи: члени уряду, представники Єврейського агентства (Сохнут), Єврейського національного фонду й Всесвітнього єврейського конгресу, громадські діячі, вчені, представники земляцтв, інститутів (які вивчають Катастрофу), організацій ветеранів, партизанів і борців гетто та ін.

Комплексна робота державних та громадських установ дозволила вже в 1957 р. відкрити Яд Вашем для відвідувачів. На першому етапі вся виставкова робота концентрувалися на єврейському опорі в Варшавському гетто, повстаннях в таборах смерті Собібор, Треблінка та ін. У процесі розширення науково-експозиційного матеріалу відбувається переосмислення напрямків роботи. У 1993 р. почалася підготовка до створення, передового музею, який мав замінити старий. Нова будівля проектувалася ізраїльсько-канадським архітектором Моше Сафді. Його практична реалізація тривала десять років і потребувала 100 мільйонів доларів. Новий музей урочисто відкрито в березні 2005 р. в присутності лідерів 40 країн і Генерального секретаря ООН Кофі Аннан.

У наш час Яд Вашем ставить і успішно вирішує широкий спектр завдань, серед яких найбільш важливими визнаються – вивчення, документування та увічнення пам'яті жертв Голокосту. Яд Вашем підтримує дослідницькі проекти, присвячені цій проблематиці; готує і координує симпозиуми, семінари та міжнародні конференції; публікує пов'язані з Голокостом

дослідження, мемуари, документи, альбоми та щоденники. Яд Вашем організовує курси професійного розвитку для працівників сфери освіти як в Ізраїлі, так й у всьому світі; розробляє навчальні програми, курси та навчальні посібники для Ізраїлю й зарубіжних шкіл, адаптовані до різних вікових категорій із метою викладання теми Голокосту; проводить тематичні виставки. Співробітники Меморіалу ведуть роботу зі збору фотоматеріалів, документів і артефактів; а також збирають Листи показання свідків, що увічнюють пам'ять жертв Голокосту. Яд Вашем також віддає данину всім не євреям, які ризикували своїм життям заради порятунку євреїв під час війни [3, 4, 7].

Відповідно до найголовнішого завдання – вивчення, документування та увічнення пам'яті жертв Голокосту – відбулася організаційно-структурна побудова Національного Меморіалу Катастрофи і Героїзму, що умовно поділяється на певні напрями: по-перше, *Меморіал Яд Вашем*, по-друге, *Музейний комплекс* історії Голокосту (Шоа). Меморіал Яд Вашем включає: Зал Пам'яті, Обеліск воїнам-героям, Дитячий меморіал, Площа Януша Корчака, Монумент єврейським солдатам і партизанам-борцям з нацистською Німеччиною, Партизанська панорама, Долина Громад, Сад Праведників світу, Меморіал депортованим «Вагон для худоби», Площа Варшавського гетто, Алея Праведників світу, Адміністративний офіс та Міжнародний науково-дослідний інститут Катастрофи, будівля Архіву й Бібліотеки, Міжнародна школа вивчення Голокосту.

Музейний комплекс історії Голокосту (Шоа) став важливою структурою в розвитку сучасного Яд Вашем. Він включає: Історичний музей, Зал Імен, Художній музей, Виставковий павільйон, Відеоцентр, Центр досліджень, Синагогу. Мультидисциплінарний підхід, поєднання класичних форм подачі матеріалу й новітніх технологій дозволили максимально повно представити трагедію Шоа [8, 9, 10, 11].

У зв'язку з надзвичайною важливістю Музейного комплексу дамо розгорнуту характеристику всім його структурам. *Музей історії Катастрофи* (Шоа) відкрито в 2005 р. Він розміщується на площі 4 200 кв. метрів. Будівля представляє собою призму, велика частина якої вибита в товщі гори. Денне світло надходить тільки зверху – через скляну вершину призми. По всій довжині проходить центральна галерея, по обидва боки від якої розходяться бічні відгалуження – галереї.

Кожна з них присвячена певному етапу життя євреїв у цей жахливий період історії. У створенні експозиції брали участь провідні фахівці, які прагнули показати Голокост з точки зору євреїв, використовуючи унікальне зібрання справжніх предметів, документів, свідчень очевидців, фільмів, щоденників, листів, творів мистецтва. Про Катастрофу єврейського народу розповідається через історію життя та трагічні долі жертв Шоа. Експозиція музею поєднує різні елементи сучасного дизайну. Використання особливостей приміщення, деталей антуражу та світла створює у відвідувачів відчуття простору, часу й атмосфери Шоа. Прагнення творців експозиції показати загальне через приватне дозволяє не просто отримати суму знань, а відчувати трагедію Голокосту.

За архітектурним рішенням вражає *Зал Імен*, що покликаний увічнити ім'я кожного єврея, знищеного під час Шоа. Він розташований в круглому залі, стінами якого є стелажі, заповнені чорними папками. У них зібрано Листи-показання свідків з іменами й короткими біографічними відомостями про жертви Голокосту. Центральна частина Залу Імен – це вирубаний у скелі конус, десять метрів у висоту і близько семи в глибину. На внутрішній поверхні верхньої частини конуса на тлі фрагментів Листів свідків розміщено понад 600 фотографій загиблих. Це лише кілька сотень із шести мільйонів чоловіків, жінок і дітей, знищених нацистами та їх прибічниками. Фотографії жертв відображаються у воді, яка заповнює підставу конуса. У віддаленому кінці Залу Імен знаходиться скляний екран, на який проєктуються скановані копії Листів показань свідків.

Художній музей Голокосту має найбільше в світі зібрання творів мистецтва, створених у таборах, гетто, притулках, тобто місцях, здавалося б, абсолютно непридатних до творчості. Ці роботи, відображаючи внутрішній світ і стан духу жертв Шоа, є безцінним історичним свідченням епохи. Художній музей володіє першою в світі комп'ютеризованою базою даних із мистецтва Шоа.

У *виставковому павільйоні* представлено широкий спектр робіт з теми Голокосту, в тому числі й творів мистецтва, що дозволяє глибше зрозуміти і усвідомити його трагедію й значення.

Відеоцентр знайомить відвідувачів Яд Вашем з відеоматеріалами про Катастрофу, використовуючи індивідуальний або великий

екран. Серед них – документальні та повнометражні фільми, відео-свідчення з архівів Яд Вашем та інших організацій, в тому числі візуальні свідчення із зібрання відеоматеріалів з історії уцілілих в Шоа.

Центр досліджень надає можливість для вивчення історичних, тематичних, морально-етичних та інших аспектів Голокосту, забезпечуючи доступ до робіт всевітньо-відомих учених істориків і філософів, а також до фондів Яд Вашем. Центр досліджень відкритий для всіх бажаючих [7].

Синагога призначена для проведення церемоній поминання загиблих. Частина ритуальних атрибутів - це врятоване майно синагог, пошкоджених або зруйнованих у роки Голокосту.

Отже, як свідчить наведений матеріал, на початку XXI ст. комплексна робота співробітників Яд Вашем зі збереження історичної пам'яті про загиблих євреїв Голокосту, супроводжується кристалізацією окремих напрямків пошуку та сприяє появі нових ініціатив.

Джерела та література:

1. Альтман И. А., Гербер А. Е., Полторак Д. И. История Холокоста на территории СССР. М.: Фонд «Холокост», 2001. – 80 с.

2. Дан Михман Историография Катастрофы. Еврейский взгляд. Днепропетровск, 2005. – 446 с.
3. Ицхак Арад Катастрофа евреев на оккупированных территориях Советского Союза (1941 – 1954) в 2-х. т. Днепропетровск : Центр «Ткума», 2007. – 816 с.
4. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941 – 1944 годах / Сост. А. Круглов. – К. : Ин-т иудаики, 2002. – 486 с.
5. Судьбы евреев Николаевщины в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. / П од ред. М. Д. Гольденберга. – Николаев : Издательство П. Н. Шамрай, 2013. – 407 с.
6. Шитюк М. М. Геноцид проти євреїв Південної України в роки німецько-румунської окупації (1941 – 1944 рр.) / М. М. Шитюк, Н. В. Сугацька. – Миколаїв, 2008. – 153 с.
7. Яд Вашем. Исследования. Выпуск 2 /Сост. Даниил Романовский, Давид Зильберкланг. – Издательство Мосты культуры / Гешарим, 2010. 352 с.
8. <http://www.yadvashem.org/yv/ru/museum/overview.asp>
9. <http://ed-glezin.livejournal.com/512098.html>
10. <http://family.booknik.ru/articles/detskie-marshruty/den-pamyati/>
11. <http://yad-vashem.org.il/yv/ru/visiting/map.asp>

РЫЖЕВА Надежда

Холокост сквозь призму израильского национального мемориала – Яд Вашем

В статье проанализированы отдельные направления работы израильского Национального Мемориала – Яд Вашем. Приведенный в работе материал доказывает, что современные алгоритмы сохранения исторической памяти Холокоста в Израиле стали важными указателями для всего человечества, а Яд Вашем успешно решает широкий спектр задач призванных увековечить память о евреях, уничтоженных нацистами в период Второй мировой войны.

Ключевые слова: Израиль, Яд Вашем, Холокост, Музейный комплекс, историческая память.

RYZHEVA Nadiya

Holocaust in the light of Israeli National Memorial – Yad Vashem

The article analyzes the individual directions of the Israeli National Memorial - Yad Vashem. Materials provided in the article proves that modern algorithms of preserving historical memory of the Holocaust in Israel have become important indicators for all mankind. Yad Vashem successfully solves a wide range of tasks designed to memorialize history of the Jews murdered by the Nazis during the Second World War.

Key words: Israel, Yad Vashem, the Holocaust, the museum complex, the historical memory.

UDK 94(477)

David HUBENÝ*(Praha, Cheshskaya republika)*

PERSONÁLNÍ ZÁLEŽITOSTI Z POČÁTKŮ ČESKOSLOVENSKÉ SPRÁVY PODKARPATSKÉ RUSI – OBSAZOVÁNÍ ČETNICKÝCH POSTŮ

Českoslovenští představitelé během 1. světové války nikdy nepočítali s tím, že by se součástí předpokládaného samostatného státu stala i Podkarpatská Rus, byli tudíž postaveni před nečekaný úkol jak se o toto území postarat – materiálně a personálně. Vedení četnictva a Československa k tomuto problému přistoupilo nadmíru pragmaticky, jak vyplývá z případů četnických důstojníků Josefa Woitsche a Otakara Šebesty, kteří – ač nevyhraněné či sporné národnosti – mohli sloužit československému státu na velmi exponovaném místě, přičemž jim v nejedné chvíli byla projevena mimořádná důvěra.

Klíčová slova: Četnictvo, Podkarpatská Rus, Československo, národnostní otázka.

Josef Woitsch se narodil 16. června 1872 v Hluboké v okrese České Budějovice v česko-německé rodině německého výpravčího. Vychodil českou reálku v Písku, načež působil jako železniční úředník a posléze jako důstojník z povolání u bývalého Pěšího pluku 98. K četnictvu na zkoušku nastoupil 12. února 1900 a 8. dubna 1901 byl přijat trvale. Podle porevolučních služebních záznamů hovořil „dostatečně“ česky a polsky, německy „zcela“, dále „trochu“ italsky a znal i „něco“ z francouzštiny a ruštiny. Kromě toho ovládal stenografii a telegrafii, uměl portrétovat a vyznal se v chovu policejních psů. S manželkou měl dvě děti [1].

Woitsch se po válečné službě na Ukrajině a Haliči přihlásil do služby novému státu 2. prosince 1918, ale již druhý den byl dán na dovolenou na neurčito. Od 13. dubna 1920 byl povolán do služby a 3. května 1919 složil přísahu československému státu. Woitschova kariéra však po revoluci nabrala jistého zpoždění, neboť proti Woitschovi počal vystupovat zemský národní výbor ve Slezsku [2] a rozpoutala se novinářská kampaň stavějící se proti Woitschově zařazení do služby s ohledem na jeho údajné dřívější protičeské jednání. Četnická správa nechtěla po nějakou dobu do věci zasahovat, aby porevoluční dobu ještě více jítřila, neboť si uvědomovala, že by sice postupovala podle práva, ale fakticky by uškodila všem zúčastněným [3], ale vnitřně se věc začala řešit.

Problém byl, že Woitsch se podle všeho po absolvování škol odklonil od své národnosti, čemuž napomohlo i to, že si vzal Němku. S ohledem na místo služby a rodinné zázemí jeho domácnost hovořila „šlonzácky“, nicméně děti po přestěhování do Českých Budějovic začaly chodit do českých škol. Woitschův případ

dokonce chvíli stál, aby jeho němečtí příbuzní (tchán byl ředitelem uhelných dolů) [4] v době plebiscitu ve Slezsku mohli výsledek ovlivnit ve prospěch československého státu. Navíc se Woitschovi podařilo získat několik příznivých svědectví. Kladně se vyjádřil sociálnědemokratický člen revolučního národního shromáždění a pozdější poslanec a vládní komisař města Moravské Ostravy Jan Prokeš, který vedle pochvaly jeho vynikající služby dodal, že teprve po válce se objevily výtky na adresu jmenovaného, avšak takového charakteru, že by musely vést k odmítnutí převzetí každého bývalého rakouského úředníka, ba jiný doporučující dopis uváděl, že „ve společnosti mluvil rád česky“, ovšem sám Woitsch při výslechu před disciplinární komisí uvedl, že „se málo v české společnosti pohyboval“ a tím se češtví poněkud odcizil, jak sám v jednom dokumentu uvedl.

Woitschova soukromá snaha řešit novinové útoky soudní cestou skončil promlčením, neboť soud usoudil, že se nejedná o přestupek urážky na cti, nýbrž jen o přečin tiskového zákona. Četnictvo chtělo zkusit řešit Woitschovu casu před vojenským soudem, který to však odmítl, „poněvadž nenalezl ve zmíněných novinářských člancích a v udání žádného podezření z nějakého trestného činu, jenž by se měl stíhati vojenským soudem z úřední povinnosti.“ Proto Generální velitelství četnictva celou záležitost přidělilo disciplinární komisí. Během šetření Woitsch uvedl, že za války „vždy konal jen svoji služební povinnost a nikdy ničeho nad tuto povinnost“ a že „proti příslušníkům české národnosti nikdy z vlastního popudu nějakých persekučních kroků neučinil“, ovšem v rámci služby musel zakročovat proti antimilitaristům, kteří se po převratu dostali do

vedení Národního výboru Slezské Ostravy. Tento orgán pak protestoval proti Woitschově přidělení. Po dotazu, zda někdy hovořil „o velezrádných Čechách» odpověděl: „*Nepamatuji se a připouštím možnost.*» Rovněž tak po českých poddůstojnících žádal, aby ve službě hovořili služebním jazykem a nikoliv česky... Ostatní protičeské výstupy, včetně vyšetřování orlovských gymnazistů pro rusofilství nebo schválení fyzického trestu 25 ran holí pro horníky, označil za smyšlené nebo nereálné. Obhájce v závěrečné řeči podotkl, že manželství je věcí soukromou a že prezident republiky Tomáš G. Masaryk si vzal Američanku a premiér Vlastimil Tusar německou Vídeňanku „*a že tato okolnost těmto hodnostářům ve službách vlastní nikterak nepřekáží.*» Obhájce požadoval plné osvobození [5].

Komise 28. srpna 1920 rozhodla, že důstojnická hodnost se Woitschovi ponechává a navrhla jeho zařazení mimo historické země. Pořadí mu mělo být přiděleno za těmi majory, kteří bojovali na Slovensku a Podkarpatské Rusi, kde mohli prokázat svoji spolehlivost a oddanost novému režimu. Zařazení na Slovensko nebo Podkarpatsko se odůvodňovalo tím, že v těchto zemích není jeho případ tolik znám. O důkladnosti šetření svědčí poznámka na jednom z dokumentů, že spis má 1 kilogram a 730 gramů příloh...

Po vyřčení rozsudku však došlo na žádost prezidia Ministerstva vnitra k novému přezkumu, neboť nadřízený orgán požadoval jeho přeřazení do výslužby. Woitsch pak Ministerstvu vnitra nešťastně napsal: „*čí chleb jsem jedl, toho píseň jsem zpíval.*» Za Woitsche se částečně postavila i disciplinární komise, která věc vyřešila šalamounsky udělením důtky ze dne 30. října 1920 s tím, že „*předpřevratová provinění majora Woitsche dle náhledu disciplinárního výboru nejsou tak těžká, že by obviněný za jistých předpokladů nemohl býti převzat do činné služby.*» Samotná důtka zněla: „*Uděluje se Vám písemná důtka pro opovržlivý výrok o jazyku českém, pronešený v roce 1915 a pro někdy neprozíravé chování před převratem, kterýmžto chováním jste u některých soukmenovců vzbudil dojem národnostní ochablosti*» [6].

Trestem bylo šestiměsíční pominutí při povýšení. Důtka se mu pochopitelně nelíbila a žádal o rychlejší povýšení formou milosti prezidenta republiky, ale nebylo mu vyhověno [7].

Již v následujícím roce 1921 bylo konstatováno, že služební jazyk ovládá „*dobře*» a byl přesně s ohledem na znění trestu šest měsíců od posledních povýšení navržen na

podplukovníka, v čemž se celkem angažoval i generální velitel četnictva Karel Vyčítal, který si předem v květnu 1921 Woitsche osobně přezkoušel v Užhorodu. Vyčítal však zcela souhlasil se stanoviskem podkarpatoruského zemského četnického velitele Aloise Jirky, že se Woitsch nehodí pro samostatnou vedoucí funkci, neboť od roku 1916 byl v dohlédací službě na železnici a posléze velitelem četnického oddělení, tudíž „*nenabyl potřebných odborných znalostí a zkušeností pro službu vyššího štábního důstojníka v té míře, aby mohl býti se zdarem pověřen samostatným velitelstvím.*» Roli pak hrálo také to, že po absolvování písecké reálky podezřele rychle zapomněl český jazyk, tudíž Jirka nabyl dojmu, že se své národnosti „*vědomě zřekl*» a tudíž již jen fakt, že byl po revoluci převzat do služeb státu, měl být vnímán jako více než ohleduplný akt ze strany státu. Na druhou stranu se osvědčil jako zástupce zemského četnického velitele v Užhorodě, kde působil od 1. prosince 1920 [7].

Je pozoruhodné, že v době prosincové generální stávky kupodivu nevel podkarpatoruskému četnictvu řízný Alois Jirka, který nastoupil 13. prosince 1920 dovolenou, jež trvala do 12. ledna 1921, nýbrž jeho čerstvě jmenovaný zástupce major Josef Woitsch [8], tedy na podkarpatoruském území nováček, navíc po delší přestávce v četnické službě. Je však zřejmé, že svoji úlohu zvládl a získal si tím nejen důvěru, ale lze si tím vysvětlit i angažovanost četnické správy ve snaze dosáhnout rychlého Woitschova povýšení jakmile se naskytla první příležitost. Snaha četnické správy dosáhla výsledku a vláda na svém jednání 2. prosince 1921 Woitsche jmenovala podplukovníkem [9].

Podle služebního hodnocení hyperkritického Jirky měl být Woitsch „*otevřený, pevné povahy, ale vypočítavý, dobrých schopností, následkem přerušení činné služby po 2 roky úsudek někdy poněkud zakalen, jinak dobře upotřebitelný*», jenže vůči „*podřízeným v čas potřeby nedosti rázný, jinak ale přiměřený, k úřadům a obyvatelstvu v dobrém styku*» [10].

Obzvláště náročná služba na Podkarpatské Rusi, snad i jistá hořkost a od ledna 1922 i dlouhodobá zdravotní dovolená, přičemž zdravotní obtíže v podobě dny, hemeroidů a dalších obtíží se táhly od podzimu 1920 [9], však vedly k tomu, že ve službě začal polevovat. Alois Jirka proto počátkem roku 1922 požádal o přidělení nebo stanovení svého náměstka, neboť v součinnosti s jediným pobočником a bez svého zástupce, jímž byl Woitsch, jen s obtížemi zvládal administrativní stránku vedení a navíc nemohl vykonávat inspekce podřízených

orgánů [11]. Woitsch údajně v této době nejevil o službu zájem a věnoval se mimoslužebním věcem. „*Ani duševní schopnosti neodpovídají kladeným požadavkům.*» Proto Jirka navrhl superarbitraci [12] a Woitsch byl skutečně od 1. února 1923 dán do trvalé výslužby [10], kterou na svém jednání 22. prosince 1922 schválila vláda [9].

Obzvláště poučný je případ **Otakara Šebesty** (nar. 30. srpna 1879 ve Fischau v Rakousku), který se k československému četnictvu přihlásil v prosinci 1918. Tento důstojník německé národnosti vyrůstal v ústavu pro sirotky po důstojnících, češtinu neovládal (v přihlášce uvedl: „*v slově začátečník, v písmě neznalý*») a nikdy v českých zemích nesloužil. Nicméně po absolvování vídeňské kadetky češtinu částečně ovládal a žádal o umístěnku k českým plukům, ale byl poslán do Haliče, kde školní češtinu zapomněl. Pro četnictvo však bylo důležité zcela něco jiného, jak vyplývá z této poznámky: „*Dobrou vůli žadatel ale má a chce se namáhati si češtinu co nejdříve osvojit.*» Pozoruhodná byla i Šebestova válečná kariéra, neboť během války velel téměř rok zpravodajským skupinám 2. a 3. rakouské armády operujícím v Karpatech, jinak velel četnickému oddělení v Samboru [13].

Šebesta byl skutečně na návrh generálního velitele četnictva přidělen od 1. ledna 1919 k zemskému četnickému velitelství ve Slezsku. Se Samborem však bylo špatné spojení a rozhodnutí o přijetí se k Šebestovi po jistou dobu nemohlo dostat, takže se dokonce uvažovalo, že bude z československého četnictva opět vyloučen, leč po zjištění, že spojení se Samborem opravdu nefunguje, bylo od tohoto kroku opuštěno [14]. Nakonec službu u Zemského četnického velitelství ve Slezsku nastoupil a tamější velitel oceňoval jeho vůli uplatnit se při službě republice a naučit se česky [15].

Nicméně prověřování probíhalo i přes léto 1919, kdy Šebesta již aktivně sloužil v československém četnictvu [16]. Od prosince 1919 dokonce pak dočasně vedl Zemské velitelství četnictva pro Slezsko, když měl jeho řádný velitel podplukovník Karel Vyčítal (pozdější generální velitel četnictva) dovolenou. Šebesta byl tímto úkolem pověřen i přesto, že podle hlášení „*sice neovládá ještě dostatečně služební jazyk, ale za pomoci pobočníka kapitána Nowaka tomuto úkoly by dostál.*» Toto řešení bylo schváleno [17], ačkoliv z Nowakova přijetí je zřejmé, že nebyl rovněž z čistě české rodiny, neboť v tom případě by znělo jeho přijetí Novák.

Otakar Šebesta ještě na jaře 1920 nesložil zkoušku z češtiny [18] a v září 1920 prosil o povolení navštěvovat tříměsíční kurz češtiny pro vojenské důstojníky brněnské posádky, což se mu povolilo. Dokonce i v průběhu kurzu chtěl vykonávat své povinnosti, ale bylo rozhodnuto, že se bude věnovat jen češtině, neboť dokud ji neovládne, byla by jeho činnost vnímána jako zbytečná [19]. Na konci roku 1920 pak ohlásil, že složil jazykovou zkoušku, ale do 1. března 1921 ještě musel vykonat další zkoušky, zejména prokázat schopnost psát ve státním jazyku [20].

Nicméně evidentní Šebestova snaha vedla i k praktickým výsledkům, takže na jaře 1922 byl po určitých peripetiích způsobených výhradně obtížemi s češtinou již způsobilý pro další povýšení a samostatné velení. Ostatně jeho neúporná píle a snaha byly zdůrazněny dokonce i před vládou, která o jeho povýšení na podplukovníka rozhodovala. Ostatně v té době – ač major – měl podplukovnícké požitky, neboť nebýt problémů s jazykem, byl by již povýšen a kromě toho byl hodnocen jako velice zdatný důstojník [21].

Osobně se o tom přesvědčil generální velitel četnictva, který odmítl dřívější negativní zprávy moravského zemského četnického velitele [22]. V únoru 1923 pak poprosil generální velitel četnictva Karel Vyčítal velící důstojníky Aloise Jirku a Vladimíra Putnu, aby mu sdělili své názory na Šebestu. Evidentně byly kladné, neboť v březnu byl Šebesta navržen na definitivního náměstka zemského četnického velitele pro Podkarpatskou Rus [23], kteroužto funkcí byl pověřen od 1. června 1922 [21].

Během Šebestova náměstkování vyvolal rozruch patrně jen jednou, když na jaře jako podplukovník chystal v rámci vzdělávání četnických důstojníků přednášku „*Ostraha hranic*» založenou na tajném služebním předpise. Generální četnický velitel Vyčítal si však pro jistotu vyžádal text přednášky, z něhož seznal, že Šebesta zamýšlí osvětlit některá důležitější ustanovení, nicméně se chtěl ještě poradit s prezidiem Ministerstva vnitra, které se rovněž nedomnívalo, že takto koncipovaná přednáška může zaznít a byla uložena k mobilizačním spisům užhorodského zemského četnického velitelství [24]. Naopak mu byla prokázána velická důvěra, když v roce 1923 se Šebesta spolu se špkt. Jaroslavem Motlem zúčastnil jednání delimitační komise ohledně československo-maďarské hranice [25].

Šebesta byl ze služeb československého četnictva propuštěn v roce 1930 z důvodů zhoršujícího se zdravotního stavu. Podplukovník Šebesta odešel do penze až 31. března 1931, po

32 letech, 8 měsících a 14 dnech skvělé služby (válečná služba mu pak přidala dalších 5 let), neboť během ní nikdy nebyl trestán ani kázeňsky napomenut. Před superarbitrací požádal o povýšení na plukovníka, která mu však nemohla být splněna, neboť nikdy nezastával takové systematizované místo [26].

Šebesta po nacistické okupaci na základě místa svého narození získal říšskoněmeckou příslušnost, ale dále se v dokumentech uváděl jako „Šebesta» [27].

Československo po svém vzniku sice zápasilo o život s vnitřními i vnějšími protivníky, ale tím, že bylo ochotno riskovat a svěřilo důvěru v některých kritických momentech ne zcela prověřeným osobám, si tyto zavázalo a přimělo k podání mimořádných výkonů ve prospěch státu. V případě četnictva lze dokonce i vysledovat jakousi obvyklou trasu těchto vysokých důstojníků ze Slezska na Podkarpatskou Rus. Je to patrně dáno menší územní rozlohou tamějších zemských četnických velitelství a bohatou národnostní a jazykovou skladbou obyvatelstva.

Prameny a literatura:

1. Národní archiv Praha, fond Generální velitel četnictva (dále jen NA, f. GVČ), kart. 181.
2. K tomuto území viz Gawrecká, Marie: Československé Slezsko mezi světovými válkami 1918–1938. Opava 2004.

3. NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 397dův/1919.
4. NA, f. Předsednictvo ministerské rady (dále jen PMR), kart. 659.
5. NA, f. GVČ, kart. 3, čj. 36dův/1920
6. NA, f. GVČ, kart. 4, čj. 250dův/1920 a 561dův/1920
7. NA, f. GVČ, kart. 5, čj. 121dův/1921.
8. NA, f. GVČ, kart. 52, čj. 4000/1920.
9. NA, f. PMR, kart. 659.
10. NA, f. GVČ, kart. 181.
11. NA, f. GVČ, kart. 8, čj. 13dův/1922, 58dův/1922.
12. NA, f. GVČ, kart. 8, čj. 178dův/1922.
13. NA, f. GVČ, kart. 1, čj. 12dův/1919.
14. NA, f. GVČ, kart. 1, čj. 62 a 200dův/1919.
15. NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 326dův/1919.
16. NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 355dův/1919.
17. NA, f. GVČ, kart. 2, čj. 532dův/1919.
18. NA, f. GVČ, kart. 3, čj. 68dův/1920.
19. NA, f. GVČ, kart. 3, čj. 243dův/1920.
20. NA, f. GVČ, kart. 52, čj. 4289.
21. NA, f. PMR, kart. 679.
22. NA, f. GVČ, kart. 8, čj. 34dův/1922.
23. NA, f. GVČ, kart. 11, čj. 102, 150 a 282dův/1923.
24. NA, f. Ministerstvo vnitra I. – prezidium – dodatky, kart. 1346, sign. VIII/Š/40/8.
25. NA, f. GVČ, kart. 12, čj. 480dův/1923.
26. NA, f. Zemské četnické velitelství Praha, kart. 1640; f. PMR, kart. 679.
27. NA, f. Generální velitel protektorátní uniformované policie – dodatky, kart. 52.

ГУБЕНИЙ Давід

Кадрові питання з приходом чехословацького уряду на Закарпаття – заповнення жандармерських міст

Чехословацькі представники під час Першої світової війни ніколи не зважали на той факт, що частиною незалежної держави стало Закарпаття, таким чином, зіткнулися з несподіваною проблемою, як піклуватися про цей край – матеріально і особисто. Влада жандармерії надзвичайно прагматично підійшла до цього питання, як видно з випадків жандармерських офіцерів Йозефа Войтеха і Отакара Шебеста, які – хоча і були невизначеної або спірної національності, проте служили чехословацькій державі в дуже неоднозначній позиції, але їм була швидко виражена надзвичайна довіра.

Ключові слова: жандармерія, Закарпаття, Чехословаччина, національне питання

HUBENY David

Personnel issues with the arrival of the czechoslovak government in Transcarpathia – completion of cities zhandarmerskyh

Czechoslovak representatives during the First World War had ignored the fact that part of the independent state of Transcarpathia was thus faced with an unexpected problem to take care of the land - financially and personally. Authorities gendarmerie extremely pragmatic approach this question, as the case gendarmerie officers Josef Vojtech and Otakar Shebesta, which - although they were uncertain or disputed nationality but were Czechoslovak state in a very ambiguous position, but they were quickly expressed extraordinary confidence.

Keywords: gendarmerie, Transcarpathia, Czechoslovakia, the national question

UDK 94(477)

Julia DELIBALTOVA*(Praha, Cheshskaya republika)***JAZYKOVÁ OTÁZKA NA PODKARPATSKÉ RUSI V 20-30 LETECH XX STOLETÍ**

Po první světové válce, Podkarpatská Rus se stala součástí nově vzniklého státu Československa. Ministerstvo školství muselo řešit řadu důležitých otázek: Struktura prostor školy, personální otázky, poskytování učebnic, ale jeden z nejdůležitějších otázek školního politiky řešit jazyk se učí ve školách a vládních agentur používat. Vzhledem k multikulturní populaci zděděnou z Rakousko-Uherska o řešení tohoto problému bylo velmi obtížné, a to zejména proto, že během 20-30 let dvacátého století na Podkarpatské Rusi vždy v «kulturní oblasti» bojovali tři hlavní jazykové směry : ruština, ukrajinština a rusínské.

Klíčovi slova: Podkarpatská Rus, rusíni, jazyková otázka, školská politika, učebnice

Rusínů? Kde jsou? Jejich jazyk je sice kromě češtiny a maďarštiny také na uličních tabulkách a pod dvouocasými lvy na nápisech státních úřadů, ale to se zdá být jen z jakési popřevratové diplomatické zdvořilosti. Kde jsou ukrajinské nebo ruské nápisy? Tamhle ten židovský obchůdek s kožemi jej má, ale ostatní, ojedinele, třeba teprve po městě hledat. Kde jsou ukrajinské, ruské nebo podkarpatoruským dialektem psané knihy? Není jich v žádné výkladní skříni. Plakáty do biografů jsou česko-maďarské [1].

Jazykový zákon z 29. února 1920 č.122. Sb.z. a n. Podle něho se mimo Podkarpatskou Rus stal místní jazyk jazykem menšinovým, ale uvnitř Podkarpatské Rusi měl jazyková pravidla určit předpokládaný sněm „ způsobem slučitelným s jednotností státu československého». Do té doby platila ustanovení jazykového zákona (№6), která Rusínům zajišťovala, že v celé Podkarpatské Rusi i v okresech, kde tvořili méně než 20%, mohli svůj jazyk používat při jednání s úřady. Státní budovy, úřady vyhlášky měly být rovněž dvojjazyčné, tj. rusínský (rusky nebo maloruský, tj. ukrajinsky) a v oficiálním státním jazyce. Na území Podkarpatská mohli tento jazyk používat i příslušníci ostatních menšin, včetně příslušníků československého jazyka, jenž byl na Podkarpatské Rusi rovnoprávný s rusínským. Prvorepublikové právo a právní normy se však nedokázaly shodnout na jednotném označení jazyka, který bude na Podkarpatské Rusi rovnoprávný s československým jazykem, což souviselo s tím, že místní hovořili množstvím dialektů a že se nikdy nesešel sněm, který by tuto otázku závazně vyřešil.

Hodnota papírových bankovek měla být podle zákonů č. 347/1920 a 102/1925 (článek VI.)

Sb.z. a n. uvedena těž v ruském (maloruském) jazyce (spolu s němčinou a maďarštinou a přirozeně i československým státním jazykem). Jazyk Podkarpatské Rusi se dále mohl používat volně v Národním shromáždění (projevy, interpelace) a zprávy prezidenta republiky pro volené zástupce lise se překládaly do menšinových jazyků, v nichž rovněž vycházela Sbíрка zákonů a nařízení [2].

Po první světové válce se na Podkarpatské Rusi etablovaly tři směry, jejichž kořeny je ovšem možné vystopovat už koncem 19. století: velkoruský, ukrajinský a rusínský.

Velkoruský směr dokazoval, že obyvatelstvo Podkarpatské Rusi a východního Slovenska je ruské a zasazoval se za zavedení spisovné ruštiny do škol. K velkoruskému směru se politicky hlásil Anton Beskid, předseda Centrální ruské národní rady, v letech 1923–1933 guvernér Podkarpatské Rusi, Josif Kaminskij, Edmund Bačinskij, původně také Andrej Brodij (Bródy) a další. Ruskou orientaci šířil v kulturní oblasti spolek Alexandra Duchnoviče, pojmenovaný tak podle zřejmě nejvýznamnějšího rusínského buditele ruského směru 19. století. Ne všichni členové Duchovičova spolku byli od počátku jednoznačnými rusofily: Josif Kaminskij byl původně pokladníkem konkurenční ukrajinské „Prosvity». Kaminskij byl původně považován za ukrajinofila, ale potom v roce 1925 napsal: „Náš národ je součástí velkého ruského národa. V průběhu historie o tom nikdy nikdo nepochyboval» [3].

Rusofilové se odvolávali na osobnosti rusínského veřejného života 19. století, jakými byli rusínský buditel a spisovatel Alexander Duchnovič, politik a publicista Adolf Dobrianskij (Dobrianský), básník Alexander Pavlovič, básník a

spisovatel Ivan Silvaj nebo spisovatel a novinář Eugen (Jevhen) Fencik, kteří všichni psali spisovnou ruštinou. Rusofilové po vzoru rusofilů v Haliči považovali ukrajinskou národnost za výmysl Němců a Rakušanů, ukrajinský národ vůbec neuznávali a ukrajinštinu považovali za dialekt ruštiny. Stoupenci ruského směru usilovali také o rozšíření pravoslaví. Směr byl podepřen ruskými emigranty ale i některými rusofily v českých politických stranách, především Václavem Klofáčem a Karlem Kramářem [4].

Na druhé straně zde byl ukrajinský směr. Čelnými představiteli ukrajinské orientace byli Augustin Vološin, bratři Julius a Michail Braščajkové, Stefan Kločurak a Julian Révay. Ukrajinofilové tvrdili, že Rusín a Ukrajinec znamená totéž, obyvatelstvo je ukrajinské a národ je ukrajinský. Ukrajinofilové měli podporu ukrajinské emigrace z Polska a také profesorů ukrajinské svobodné univerzity v Poděbradech. V kulturní oblasti v ukrajinském duchu působil spolek Prosvita (Osvěta), založený podle vzoru podobného spolku působícího už před válkou v Haliči. Politicky měli ukrajinofilové podporu sociálních demokratů, komunistů, lidovců a také menší části agrárníků. Hlinkova slovenská ľudová strana se stavěla rezervovaně jak k rusofilům, tak i ukrajinofilům [4, s. 112].

Třetím proudem byl rusínismus. Podle této teorie nebylo obyvatelstvo Podkarpatské Rusi ani ruské, ani ukrajinské. Jejím stoupencem byl řeckokatolický klérus v čele s prešovským biskupem Pavlem Gojdičem. Rusínský směr usiloval o zavedení zvláštního jazyka založeného na místních dialektech, ale byli v něm i lidé, kteří nepovažovali jazykovou otázku za prvořadou a vyslovovali se buď pro ruštinu, nebo pro ukrajinštinu. Samotné hnutí tak nebylo jednotné a existovaly v něm různé směry, z nichž některé byly částečně proruské, jiné promaďarské. Z rusínského směru později vycházel i autonomistický *Autonomnyj zemedelskij sojuz*, jehož někteří činitelé byli orientováni promaďarsky (Kurtjak, později Bródy) [4, s. 113].

Rusínské školy otevřené na Podkarpatské Rusi po roce 1919 používaly i nadále jako vyučovací jazyk zpravidla rusínštinu opírající se o Vološinovu mluvnici z roku 1901. Střední školy, rovněž označované jako rusínské, používaly buď ruský jazyk anebo ukrajinský jazyk s etymologickým pravopisem, který se používal ve 2. polovině 19. století na ukrajinských školách v rakouské Haliči. Pro tyto střední školy vydal

ukrajinský jazykovědec Ivan Paňkevič zvláštní gramatiku, která byla v roce 1922 aprobována Ministerstvem školství a do roku 1936 se dočkala dalších dvou vydání [5].

Rusofilové nebyli spokojeni a tak se Paňkevičova gramatika nedočkala všeobecného uznání. Místo toho propagovali vlastní mluvnici vydanou Jevhenem (Evegeniem) Sabovem v roce 1924. Ta sice vycházela ze spisovné ruštiny, ovšem s přihlédnutím k místním nářečovým prvkům [6]. Vyvinul se takový stav, že jazyk byl nadále označován zpravidla jako rusínský a školy jako rusínské, ale ve školách byly paralelně používány dvě mluvnice: v podstatě ukrajinská gramatika Ivana Paňkeviče, která vycházela z haličské verze ukrajinštiny, a v podstatě ruská gramatika Evmenije Sabova. Ústřední orgány v Praze nemínily diktovat Rusínům jazyk, kterým mají mluvit, a snažily se zachovat korektní postoj ke všem směrům.

Dochované materiály školského referátu civilní správy Podkarpatské Rusi uložené v pobočce Státního oblastního archivu v Berehově ukazují, že jazyková situace ve školství byla skutečně značně nepřehledná. Třídní výkazy rusínských škol jsou psány někdy rusky, jindy ukrajinsky, občas místním nářečím. Ve třicátých letech ale začíná postupně převládat ukrajinština, pravda, obohacená o místní výrazy [7].

Podle nařízení školského referátu v Užhorodě z roku 1922 měla být ukrajinština povinně vyučována na učitelských ústavech a učitelé z ní měli skládat zkoušky. V zakladatelské práci Josefa Peška, jenž skončil v roce 1924, pokračoval další renomovaný pedagog Josef Šimek. Za jeho působení se rozběhly práce na přípravě projektů nových škol, které měly nahradit často nevhodné školní prostory nacházející se nezřídka v nájemních budovách. Roku 1926 byla ustavena meziministerská komise pro výstavbu škol.

Během dalších let bylo jenom do roku 1929 vystavěno 29 škol, z toho 3 bez státní podpory, a souběžně probíhala se Zemským úřadem v Užhorodě jednání o zabezpečení podpory projektů, které předpokládaly vybudovat do roku 1945 v každé obci školu [8]. Samostatnou kapitolou byla v roce 1926 založená cikánská školy v Užhorodě. Toto zařízení jako první svého druhu pro Romy v Evropě dosáhlo zajímavých výsledků a jeho existence vyvolala silný zájem a odezvu vzahraní [9].

Rozhodně je nutno odmítnout názor, že jazykovou otázku Československo využívalo ve smyslu výroku „rozděl a panuj“, aby se místní obyvatelstvo rozeštvalo a lépe ovládalo. Nelze zcela souhlasit s tím, že by Praha prováděla „politiku násilné čechizace ukrajinského obyvatelstva«, jak po druhé světové válce šířila sovětská propaganda. Je však pravdou, že stát se v této oblasti choval spíše neutrálně, dlouho tápal a tímto svým postojem si v podstatě uškodil.

Problém spočíval i v tom, že obyvatelé Podkarpatské Rusi nezapadali do koncepce československého národa a dvou větví jednoho kmene, tj. české a slovenské. Podkarpatská Rus proto nebyla zmíněna v názvu státu a Rusíni nebyli považováni za součást státního národa. Na druhou stranu měli mít Rusíni svoji autonomii jako národnostní menšina, ale díky ní užívat výsad státního národa. Veškeré tyto jinakosti a zvláštnosti tvořily celek problémů, s nímž se československé právo, ale i státní správa a politici jen těžko vyrovnávali. Navíc problematika Podkarpatské Rusi ležela vždy poněkud stranou zájmu a zejména v období vzniku a prosazování republiky nebyla vnímána jako akutní. Bohužel tento stav přetrvával i v obdobích klidného rozvoje a budování státu [2, s. 140].

Prameny a literatura:

1. Olbracht I. Hory a staletí. Kniha reportáží z Podkarpatská / Ivan Olbracht. – Praha, 1956. – S. 26.
2. Toth A. Národnostní menšiny v Československu 1918-1938. Od státu národního ke státu národnostnímu? / Andrej Tóth, Lukáš Novotný, Michal Stehlík – Praha: Univerzita Karlova, 2012. – S. 139.
3. Kaminskij J. Nacionalnoje samosoznanie našego naroda. V pamjať A. Duchnoviča / J. Kaminskij. – Užhorod, 1925. – S. 14.
4. Rychlík J. Hospodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatské Rusi 1919–1939 / Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková. – Praha, 2013. – S. 110.
5. Панкевич И. Граматикарусскогоязыка / И. Панкевич. – Мукачево, 1922.
6. Сабов Е. Граматикарусскогоязыка / Е. Сабов. – Ужгород, 1924.
7. DAZO, f. 28, op. 9, delo 566.
8. Šimek J. Školství na Podkarpatské Rusi / Josef Šimek, Antonín Jakeš. In: Učitel, roč. X, č. 9–10, 1929, – S. 289-305.
9. Pěšina J. Školství na Podkarpatské Rusi vpřítomnosti / Josef Pěšina. – Praha, 1933. – S. 9.

ДЕЛІБАЛТОВА Юлія

Мовне питання на Закарпатті в 20-30 роках ХХ століття

Розглянуто та проаналізовано мовне питання Закарпаття після Першої світової війни. З'ясовано як Міністерство освіти вирішувало низку важливих питань: будова шкільних приміщень, кадрові питання, забезпечення підручниками, але одним з найголовніших питань шкільної політики було вирішити якою мовою мають навчатися в школах та користуватися в урядових установах.

Ключові слова: Закарпаття, русини, мовне питання, шкільна політика, підручники

DELIBALTOVA Julia

The language question in the Carpathian Ruthenia in 20-30 years of the twentieth century

Considered and analyzed the language question the Carpathian Ruthenia after the First World War. It is shown as the Ministry of Education solved a number of important issues: the structure of school premises, staffing issues, provision of textbooks, but one of the most important issues of school policy to solve the language are taught in schools and government agencies use.

Keywords: the Carpathian Ruthenia, the language question, school policy, textbooks.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК [356.16+355.133+178.1]»1939/1945»

Олександр БІЛОУС

(Київ, Україна)

ДО ПРОБЛЕМИ ПИЯЦТВА У РАДЯНСЬКИХ ПАРТИЗАНСЬКИХ ФОРМУВАННЯХ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На основі документальних джерел висвітлено один з аспектів партизанського життя – пияцтво. Розглянуто масовість зловживання алкоголем у радянських партизанських формуваннях та безрезультатні спроби боротьби з цим явищем. Показано приклади зниження бойової дисципліни внаслідок надмірного споживання спиртного.

Ключові слова: Друга світова війна, радянський партизанський рух, пияцтво.

Останнім часом дослідники радянського руху Опору в період німецько-радянського протистояння все більше вдаються до висвітлення соціогуманітарного аспекту війни та до вивчення поведінки людини в екстремальних умовах. Уже ні для кого не секрет, що у партизанських загонах процвітали грабежі, мародерство, бандитизм, сексуальне насилля.

До вивчення зазначеної проблеми неодноразово звертаються відомі українські й зарубіжні історики [1; 2; 3; 4]. Не залишаються осторонь зазначених питань і науковці Національного музею історії України у Другій світовій війні [5].

Вивчаючи різноманітні питання внутрішньопартизанського життя «народних месників», складно не помітити, що одним із визначальних аспектів було пияцтво – ганебне соціальне явище. Як зазначив Олександр Гогун – відомий російсько-німецький дослідник радянського руху Опору, «у лісі спирт і міцні алкогольні напої потрібні не тільки як засіб для зняття психологічного напруження, а й як знеболювальний засіб, антисептик, рідина для дезінфекції і захисту від обмороження. Певною мірою партизанське життя призводить до вживання спиртного» [2: 198].

Заступник командира Чернігівського обласного партизанського загону ім. Й.В. Сталіна (першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів) М. Попудренко 6 січня 1942 р. занотував: «Загалом без дати не пили, але пили щодня. Правда, п'яним ніколи і ніхто не був. Пили чесно. Прикро: спирт закінчується. Треба шукати спиртзавод» [4: 156]. А вже 31 січня з'явився зовсім інший запис: «В загоні з'явився спирт... Сьогодні

усі були п'яні. Комісарам і політрукам була робота» [4: 164].

Зі слів М. Попудренка можна дійти висновку, що пиятику в партизанських загонах із самого початку місцеве командування намагалося взяти під свій контроль, а також перекрити шляхи постачання спиртного в загони. Однак із часом іноді саме ватажки провокували партизанів до вживання алкоголю. Так, Федір Ткаченко – командир взводу партизанського загону ім. М.О. Щорса № 1, того ж таки першого Чернігівського з'єднання партизанських загонів, у своєму щоденникові від 7 листопада 1942 р. зробив такий запис: «...Потім говорив комісар, говорив довго, голосно і нескладно, тому що він заклав велику дозу самогону, і у нього заскакував язик» [6: 83].

Не набагато кращою ситуація із вживанням спиртних напоїв була і у Сумському та Житомирському партизанських з'єднаннях. Так, один з агентів на ім'я «Кармен» у радіограмі на адресу начальника УШПР Т. Строкача зазначав: «Повідомляю, що все командування часто займається випивкою. Ковалья (Ковпака) усі бояться як вогню – тому що як вип'є, так може будь-кого відшмагати батогом». Схожу картину висвітлює інший агент на ім'я «Марія»: «...Щодня грають у карти, п'ють, занадто багато вихвалання» [2: 204]. Агент «Дробот» об'єктивно й безапеляційно змальовує стан справ у з'єднанні під командуванням О. Сабурова: «Комвзводу Бородинський займається п'янками і нехлойством. У п'яному вигляді лякає зброєю населення» [2: 207].

Український письменник Я. Башмак (Яків Баш), перебуваючи у службовому відрядженні в Житомирському партизанському з'єднанні, 22 червня 1943 р. зробив запис про поїздку до загону М. Наумова (з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів): «Нас зустрів сюрпризний обід. Обід готувався для всього керівництва, але сталися зміни... На столі було повно свіжожареної ковбаси, ясні, курятини, жареної свинини, холодне, салат, самогон, заправлений клюквою, загалом обід виключно багатий» [6: 215]. Сам же М. Наумов називав п'ятику «неприємним обов'язком, який витікав із стандартів спілкування радянських командирів» [1: 319].

Крім «неприємного обов'язку», часом спиртне призводило до трагічних наслідків. Командир Київського партизанського загону з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів К. Степанов зазначав у своєму щоденникові, що 24 січня 1944 р. начальник розвідки Конотопського партизанського загону «Смерть фашизму» С. Забіяка помер унаслідок отруєння спиртом [6: 244].

М. Наумов також нагадав цей прикрий випадок. У «Західному рейді», не акцентуючи уваги на справжню причину смерті, він підсумував: «...Помер Забіяка Сава, ветеран з'єднання, конотопський підпільник, учасник усіх наших походів і рейдів по Україні та у Брянському краї. Молодий, могутній організм отруєний...» [7: 152].

Зазвичай алкогольну проблему в партизанських формуваннях намагалися не порушувати. Однак із метою профілактики командування час від часу гостро критикувало бійців, що зловживали спиртними напоями. Керівники закликали партизанів до дисципліни й відповідальності, нагадували, що пияцтво заплямовує честь усього загону. Так, у спецзагоні НКДБ СРСР «Переможці» під командуванням Д. Медведєва з метою застерегти решту бійців від надмірного вживання спиртних напоїв чи пияцтва на сторінках внутрішньої преси з'явилося прізвище бійця 1-го взводу Войтова, який під час виконання оперативних завдань (розвідки) неодноразово «закладав за комірць», за що і дістав «30 діб штрафної команди» [5: 30]. Найчастіше «героями»

партизанських «Бойових листків» чи «Стінгазет» ставали саме розвідники. Маючи безпосередній контакт із зовнішнім світом, вони зваблювалися спокусою, від якої мало хто відмовлявся. У загоні Д. Медведєва з проявом п'ятики намагалися боротися за допомогою коротких памфлетів, адресованих найбільшим порушникам: «Наша кінна розвідка. Їде браво від воріт. На завдання верхи. А назад навпаки» або ж «Сказав командир Саркісяну: – Йди «пошуми» на селі, – виконав він наказ до останку... шумівши напідпитку» [8: 11; 9: 28].

Але вся оця боротьба Д. Медведєва з пияцтвом у своєму загоні нівелюється коротким дописом командира партизанського загону ім. Й.В. Сталіна Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання Г. Балицького: «В 9.00 підійшов тов. Медведєв зі своїм загonom, розмістився північніше мого загону. Майже весь день пили. У Медведєва до дідька самогону – у нього є апарат» [4: 588].

За прикладом «Переможців» «боролися» із «зеленим змієм» і у Тернопільському партизанському з'єднанні ім. М.С. Хрущова.

Підбиваючи підсумки, потрібно зазначити, що питання пияцтва, як і інших проблем моралі, командири партизанських формувань повинні були вирішувати самотужки шляхом роз'яснень і дисциплінарних стягнень. Але в умовах глибокого ворожого тилу належним чином це питання не розглядалося, що й призводило до трагічних наслідків.

Джерела та література

1. Гогун О. Сталінські командос. Українські партизанські формування, 1941 – 1944 рр. / О. Гогун. – К.: Наш Формат. – 2014. – 504 с.
2. «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...». Красные партизаны Украины, 1941 – 1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / Авт.-сост.: Гогун А., Кентий А. – К.: Украинский издательский союз, 2006. – 430 с.
3. Гінда В. Чоловіки й жінки у партизанських загонах / В.Гінда // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна

- специфіка досвіду в часи екстремального насильства: зб. наук. праць / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О.Кісь. – К.: Арт Книга, 2015. – С. 157 – 170.
4. Партизанская война на Украине. Дневники командиров партизанских отрядов и соединений. 1941 – 1944 / Колл. составителей: О.В. Бажан, С.И. Власенко, А.В. Кентий, Л.В. Легасова, В.С. Лозицкий (рук.). – М.: Центрполиграф, 2010. – 670 с.
 5. Білоус О. Бойові листки як джерело вивчення партизанської діяльності / О. Білоус // Сумський Історико-Архівний Журнал. – 2013. – № XX. – С. 25 – 33.
 6. Партизанські колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні. Щоденники / Ін-т історії України НАН України, Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін. – К.: Аеростат, 2015. – 304 с.
 7. Наумов М.И. Западный рейд: Дневник партизанского командира / М.И. Наумов. – К.: Политиздат Украины, 1985. – 283 с.
 8. Мы победим. Орган отряда тов. М. – 1943. – № 17 (10 січня). – 12 с. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (НМІУДСВ). – КН-23818. – Г-2461.
 9. Мы победим. Орган отряда тов. М. – 1942. – № 9 (19 жовтня). – 12 с. // Фонди НМІУДСВ. – КН-20621. – Г-1290.

БЕЛОУС Александр

К проблеме пьянства в советских партизанских формированиях периода Второй мировой войны

На основе документальных источников освещен один из аспектов партизанской жизни – пьянство. Рассмотрены массовость злоупотребления алкоголем в советских партизанских формированиях и безрезультатные попытки борьбы с этим явлением. Показаны примеры снижения боевой дисциплины вследствие чрезмерного потребления спиртного.

Ключевые слова: Вторая мировая война, советское партизанское движение, пьянство.

BELOUS Alexander

The problem of drunkenness in forming Soviet partisan during World War II

Based on documentary sources highlighted one aspect of the guerrilla life – drunkenness. Considered mass character of the drunkenness in Soviet guerrilla units, and unsuccessful attempts to combat this phenomenon. Showed examples of reduction of military discipline due to excessive consumption of alcohol.

Keywords: World War II, Soviet guerrilla movement, drunkenness.

УДК 94(477)»15/16»:355.1

Юрій ГУЗЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКОЇ ВІЙНИ 1768-1774 рр.

Висвітлюються основні тактичні прийоми військово-морського мистецтва козаків Запорозької флотилії під час воєнних дій у зазначений період, наводяться приклади їх застосування на Дніпрі та Дунаї.

Ключові слова: військово-морське мистецтво, запорозьке козацтво, козацька флотилія, тактичні дії, російсько-турецька війна 1768 - 1774 рр.

В українській історіографії військово-морське мистецтво козаків Запорозької флотилії в російсько-турецькій війні 1768 - 1774 рр. залишається малодослідженою темою. Дослідники А. Ф. Кащенко, А. М. Лазаревський, А. О. Скальковський частково розглядали участь Запорозької флотилії у війні 1768 - 1774 рр., але при цьому не зосереджували свою увагу на особливостях військово-морського мистецтва українського козацтва [1, 2, 3]. З сучасних українських дослідників слід згадати Г. Г. Шпитальова, який досліджував дії Запорозької флотилії у зазначений період [4]. Але проблеми військово-морського мистецтва запорозького козацтва він також не торкався.

Напередодні війни до козацької флотилії входило 38 суден (в джерелах зустрічається їх назва – «дуби»), кожне з яких вміщувало близько 50 козаків та мало по декілька фальконетів. Це були не суто військові судна – в мирний час їх використовували для ловлі риби та перевезенні вантажів. Під час воєнних дій на човнах діяли козаки-піхотинці, озброєні вогнепальною зброєю.

Запорозька флотилія розпочала бойові дії у 1769 р. У січні цього року татарське військо здійснило напад на Ново-Сербію (нова назва території Війська Запорозького). Російські регулярні підрозділи, що знаходилися на цій території, відступили і зачинилися у фортеці Святої Єлизавети (сучасне місто Кіровоград). Захищати південні українські землі виявилось нікому і вони були спустошені татарами.

На допомогу російським військовим П. Румянцев наказав піти П. Калнишевському, який рушив до фортеці з основними силами запорожців. Охороняти Січ залишили козацьку

флотилію з 38 суден, яку очолював полковник Пилип Стягайло. В його команді знаходилось 3 полковники, 8 полкових старшин, 4 хорунжі, 1 ієромонах і 38 канонерів при 38 фальконетах [1, с. 117]. П. Стягайлом було організовано спостереження за діями татарського війська. Останнє зробило спробу напасти на Січ, переправившись через Дніпро у районі Кам'янки. Але козацька розвідка спрацювала добре і П. Стягайло, вибравши зручний момент, атакував своєю флотилією орду під час переправи. Зі своїх човнів козаки відкрили щільний вогонь з мушкетів та фальконетів, зосередивши його на човнах з татарами та на береговій лінії, де очікували своєї черги на переправу інші ординці. Переправа була зірвана, татари понесли суттєві втрати. Завдяки вдалим превентивним діям козацької флотилії полковника П. Стягайла вдалося запобігти нападу на Січ та її передмістя. Козацький полковник чітко обрав момент нападу, знаючи про те, що татари не дуже впевнено відчують себе на воді. При цьому козаки знову застосували свій давній та улюблений прийом – щільний вогонь зі своїх човнів по ворогу.

Під час військових дій запорожці використовували і свій інший тактичний прийом – засідку. Так, наприклад, на початку червня 1769 р. турецька флотилія під керівництвом Гасан-Кизил-Ісарли ефенді, що нараховувала до 20 кораблів, здійснила спробу піднятися Дніпром з метою знищення Запорозької Січі та козацької флотилії [5, с.302]. Знову вдало спрацювала козацька розвідка, доповівши про появу ворожого флоту. Кошовий зі старшинами приймає рішення вислати туркам назустріч Запорозьку флотилію під керівництвом Пилипа Стягайла та

козацьких полковників Давида Логвінова та Тимоша Сукура.

Бій відбувся вранці 8 червня біля урочища Костирські плавні. Запорожці, що прибули на місце раніше, організували засідку в очеретах. Коли турецька флотилія проходила вздовж козаків, останні відкрили щільний вогонь з рушниць та гармат. Турки намагалися стати у бойовий порядок і вишикувалися в лінію. Першими же пострілами було пошкоджено кермо головного корабля, на якому знаходився начальник флотилії, після чого він покинув своє судно на шлюпці. На двох інших кораблях було пошкоджено такелаж, вони втратили керування і були взяті на абордаж запорожцями. За наслідками бою, П. Стягайло повідомляв на Січ: «турецких три корабля и очаковский тамбар в негодность разбили: турков же имеющихся в оных до двухсот смерти предали, а прочих водою вытопили и четыре знамя и перначь турецкие, с протчюю корыстью взяли; в оных же судах турецких пушек медных до несколько в воде и со всем запасом при баталии затопили, и хотя было надлежало оные пушки по возможности при всем забрать, однако за частою и великою неприятельскою пушечною, з стоящего поблизу нас и протчих турецких кораблей, пальбою, нам же оскудевшим в запасе порохом и пулях, так что уже пришло было нечем и себя защищать в воде, затопление оставили, сами же взяли десять турчинов в полон...» [2, с. 130]. Козацькі втрати складали 11 вбитих та 20 поранених [5, с. 302]. Після зіткнення, розстрілявши усі набої та дізнавшись про наміри ворога надіслати великий загін до Січі, запорожці відступили до Носаківських плавень.

Вдало діяла козацька флотилія і під керівництвом старшини Данила Тертяка. Так, на початку 1770 р. Запорозька флотилія (2391 козаків на 40 суднах) з метою проведення розвідки вирушила у напрямку Очакова [1, с. 327]. 15 липня козаки здійснили рейд до передмістя Кінбурну з метою захоплення «язиків». Під час проведення операції запорожці змушені були вступити у бій з турками, на допомогу яким надійшла флотилія з 11 кораблів. Біля Кизого мису відбувся запеклий бій, що тривав цілий день. Під час бою Д. Третяк скористався давнім козацьким тактичним прийомом – він заманив турок до Дніпровського гирла і там атакував їх.

Внаслідок активних дій козаків три турецькі кораблі отримали серйозні ушкодження і вся їх флотилія змушена була відійти до Очакова. Пізніше Д.Третяк звертався до генерала Паніна з проханням виділити козакам хоча б дві великі далекобійні гармати, які стріляли би так само далеко, як і турецькі. Наявні у козацькому війську легкі фальконети змушували запорожців під час абордажного обстрілу ворожих кораблів виходити на ближню дистанцію, що збільшувало втрати серед козаків.

Вдало діяли українські козаки і на Дунаї. Так, наприкінці серпня 1771 р. запорожці на шести човнах зі складу Дунайської флотилії разом з іншими малими човнами за наказом графа П. Румянцева виступили проти ворога. Загоном командував майор Белич. В ніч на 25серпня загін увійшов у гирло р. Алалуй та зупинився біля гори Буджак (проти міста Галац). Тут за наказом майора Белича була влаштована засідка. Вона мала наступний вигляд: 3 запорозькі човни в одному місті, а через версту – ще три. Рано вранці турецька флотилія, що складалася з 4 галер, 3 кончебасів, великої кількості дрібних суден йшла вздовж правого берега Дунаю. Для її прикриття берегом слідувало 100 вершників. Коли турецька флотилія опинилася посередині між двома засідками, вона була атакована запорожцями, які відкрили щільний вогонь з гармат та рушниць. Турки, не витримавши вогню, кидалися у воду і пливли до берега під захист своїх кінноти. Белич наказав частині козацького загону висадитися на берег і добити турок, інша частина в цей час захопила турецьку флотилію.

Під час запеклого бою на березі, на допомогу турецькому загону прибули 200 вершників. Але запорожці на березі трималися стійко, скинути їх у Дунай турки не змогли. Козацьким підрозділам активно допомагали запорожці, що знаходилися на козацьких та захоплених турецьких суднах: вони вели потужний вогонь з гармат та рушниць.

Турецькі військові не витримали натиску, відійшли за гору Буджак. У якості трофеїв запорожцям дісталися: 4 галери, 3 кончебаси, 3 малі шлюпки (дві з них мали 5 великих мідних гармат, дві мали по 1 мідній гарматі та по 2 фальконети; 10 гармат знаходилося на кончебасах). Три ушкоджені судна та

декілька човнів були спалені. Було захоплено вітрила, канати, якорі та інше судове обладнання [5, с. 133]. Козаки не втратили жодного ні пораненим, ні вбитим. Турецькі втрати: 1000 вбитими та 150 потонулими у Дунаї. Командувач флотилії Гаджі-Гасан потрапив у полон.

За цей бій граф П. Румянцев наказав видати кожному запорожцю медалі за хоробрість. Крім того, 6 атаманам було видано по 10, а 300 рядовим по 2 крб. на кожного.

Таким чином, ми бачимо, що українське козацтво під час воєнних дій використовувало практично ті ж самі тактичні прийоми, що і під час протистояння з Османською імперією протягом XVII ст. Стан турецького флоту та підготовка його екіпажів дозволяла практично без суттєвих змін ефективно використовувати давно відпрацьовані прийоми бою на морі та у прибережній зоні. Серед тактичних прийомів запорожців слід виділити: щільний обстріл ворога з гармат та рушниць та стрімкий абордаж після нього; злагоджені дії десанту та флотилії; різноманітні засідки; заманювання ворога до не вигідного для нього району

бойових дій та ін. До цього слід додати ретельну розвідку напередодні військових операцій та добре знання місцевості.

Джерела та література:

1. Кащенко А. Оповідання про славне Військо Запорозьке Низове: коротка історія Війська Запорозького з малюнками, картами й планами / А. Кащенко. – К.: Національний книжковий проект, 2011. – 512 с.
2. Лазаревский А. М. Запорожская реляция о победе над турецким флотом в Днепровских гирлах / А. М. Лазаревский // Киевская старина. – 1884. – Кн. 9. – С. 129.
3. Скальковский А. Дунайцы / А. Скальковский // Киевская старина. – К., 1885. – Кн. 1. – С. 117.
4. Шпитальов Г. Г. Запорозька флотилія в Російсько-Турецькій війні 1768 - 1774 років [Електронний ресурс] / Г. Г. Шпитальов. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/articles/s/shpitaliov_flot.htm. – Назва з екрану.
5. Петров А. Н. Война России с Турцией и польскими конфедератами с 1769 - 1774 год: в 5 т. / А. Н. Петров. – СПб., 1866. – Т. 1. – 510 с

ГУЗЕНКО Юрій

Военно-морское искусство украинского казачества во время русско-турецкой войны 1768 - 1774 гг.

Раскрываются основные тактические приемы военно-морского искусства казаков Запорожской флотилии во время военных действий в указанный период, даются примеры их использования на Днепре и Дунае.

Ключевые слова: военно-морское искусство, запорожское казачество, казацкая флотилия, тактические действия, русско-турецкая война 1768 - 1774 гг.

GUZENKO Yuriy

Naval art of Ukrainian Cossacks during the Russian-Turkish war of 1768 - 1774

The author reveals the basic tactics of naval warfare Zaporozhye Cossacks' fleet during the war in that period. He provides examples of their use on the Dnieper and the Danube.

Keywords: naval art, Zaporozhye Cossacks, Cossack flotilla, tactical actions, Russian-Turkish war of 1768 - 1774.

УДК 94 (477) «1941/1945»

Олексій ЗАХАРЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ПРОРИВ З ОТОЧЕННЯ ВІЙСЬК ПІВДЕННОГО ФРОНТУ В РАЙОНІ МИКОЛАЄВА У СЕРПНІ 1941 РОКУ

В статті проаналізовано військово-стратегічну ситуацію напередодні і після прориву з оточення військ Південного фронту із Миколаївського «котла» у серпні 1941 року.

Ключові слова: евакуація, операція, прорив, оточення.

Назавжди в героїчний літопис війни з нацизмом вписано подвиг бійців і командирів 96-ї гірськострілецької дивізії під командуванням полковника Шепетова, відомий як «Грейговський прорив» Південного фронту, здійснений у серпні 1941 року на Миколаївській землі. Рішучі і вправні дії радянських воїнів врятували тоді фронт від розгрому та капітуляції.

На жаль, радянська і сучасна українська історіографія залишили поза увагою цей героїчний епізод Другої світової війни, який призвів до першого від катастрофічного початку бойових дій Червоної армії з вермахтом і військами союзників Третього рейху успішного прориву великого угруповання частин і з'єднань Південного фронту із Миколаївського «котла» [1; 12; 17].

Важливе місце в експансіоністських планах нацисти відводили швидкому захопленню Миколаєва – основного центру кораблебудування на Чорному морі. Це стало одним з головних стратегічних завдань наступу групи армій «Південь» влітку 1941 року. Заволодівши суднобудівними заводами і недобудованими кораблями, гітлерівці сподівались невідкладно спорудити і одразу ввести їх до складу Крігсмаріне (ВМС), чим значно посилили свою військово-морську присутність в акваторії Чорного і Азовського морів. На їх думку, це мало б вирішальне значення для захоплення і утримання Кримського півострову з подальшою перспективою просування на кавказькому напрямку і протидії радянському Чорноморському флоту. На початку червня 1941 року резидент німецької розвідки повідомляв у Берлін, що «на стапелі в Миколаєві знаходиться лінійний корабель, довжиною 270 м., сім підводних човнів,

будується великий корабель, довжиною 165 м., що є авіа базою або авіаносцем, також 3 крейсери типу Кіров. Один з них на стапелі і два на спорядженні» [19, с.75]. В донесенні давалася детальна інформація про будівництво різних типів суден та пропозиція якнайшвидшого використання суднобудівних заводів після захоплення Миколаєва.

Але героїчний опір Червоної армії зірвав реалізацію цього задуму вже на початку війни. Наприкінці червня 1941 року у прикордонній танковій битві на Волині радянські воїни ціною неймовірних втрат (тільки у танках вони становили співвідношення 1:20) [3, с.76] зупинили танкову армаду вермахту, що дозволило виграти час, негайно підготувати і розпочати евакуацію усіх наявних трудових і оборонних ресурсів УРСР вглиб країни. За наказом вищого командування 5, 6, 12 і 26-а армії Південно-Західного фронту генерал-полковника Михайла Кирпоноса залишили територію Західної України, уникли оточення і відійшли на оборонний рубіж по «лінії Сталіна», що проходив по довоєнному кордону 1939 року. Однак нацисти не відмовились від попередньо розроблених планів війни. У серпні-жовтні 1941 року Червону армію очікувала ціла низка жахливих військових катастроф на усіх фронтах від Балтійського до Чорного морів. Перегрупувавши сили і підтягнувши резерви, командування групи армій «Південь» на чолі з генерал-фельдмаршалом Гердом фон Рундштеттом наприкінці липня поновило наступ на Правобережжі. Разом з вермахтом, в складі групи армій «Південь», наступали румунські, угорські і словацькі війська. Італійський диктатор Беніто Муссоліні запевнив Адольфа Гітлера, що італійці теж візьмуть активну участь у спільному «східному поході» проти

більшовизму [13, с.11]. В кінці липня, дуче терміново направив на фронт італійський експедиційний корпус на чолі з генералом Джованні Мессе [9, с.29-33]. Італійські берсальєри прибули в Україну вже на початку серпня і розпочали бойові дії проти Південного фронту саме на миколаївській землі, де розгорталися тоді найбільш драматичні події серпня 1941 року на радянсько-німецькому фронті, про які відомий письменник і фронтовий кореспондент Костянтин Симонов сказав: «Ми навіть віддалено не уявляли собі розмірів катастрофи, що розігралась як раз у ці дні на Південному фронті» [15, с.166]. Головний удар ворог цього разу завдав не під Києвом, де зосереджувались основні радянські резерви, а у стик між Південно-Західним і Південним фронтами. На початку серпня в районі Умані опинились в оточенні 6-а та 12-а радянські армії, які з 25 липня 1941 року входили до складу Південного фронту генерала армії Івана Тюленева. В полон потрапило 103 тис. червоноармійців, у тому числі й обидва командуючі арміями – генерали Іван Музиченко і Павло Понеделін. Сталінський режим відреагував на це грізним Наказом №270 Ставки ВГК (Верховного Головнокомандування) від 16 серпня 1941 року «Про випадки боягузтва і здачі в полон і заходах попередження таких дій» [2, с.238-241], оголосивши усіх військовополонених без винятку зрадниками і дезертирами. 26 серпня Сталін зобов'язав командирів і комісарів разом з особливими відділами скласти поіменні списки всіх тих, хто здався в полон ворогу та членів їхніх сімей. Фактично, ці матеріали стали списками на розстріл військовослужбовців, які потрапили в полон, та заслання й обмеження прав їхніх сімей [8, с.153-154]. «І все ж цифри не відображають істинного значення боїв за Умань. – вказує німецький дослідник Пауль Карель. – В стратегічному плані перемога групи армій «Південь» стала набагато більшою, ніж просте захоплення сотні тисяч військовополонених. Шлях на схід, в центр радянської залізничної і сталеливарної промисловості Кривий Ріг і до Чорного моря, до міст Одеси і Миколаєва, лежав відкритий» [5, с.103].

В результаті розгрому радянських військ в Уманському «котлі» на радянсько-німецькому фронті від Кіровограда до Первомайська утворився величезний, нічим не

прикритий розрив, в який миттєво увірвався могутній танковий таран вермахту – 1-а танкова група Клейста. Стратегічним прорахунком радянського командування Південно-Західним напрямком, яке очолював маршал Семен Будьонний, стала повна відсутність боєздатних резервних частин на цій ділянці фронту, що дало можливість німецьким танковим колонам просуватись тилами Південного фронту майже без затримки. Командувач групи армій «Південь» Рундштедт наказав танкістам Клейста прорватись якомога далі у тил 18-ї армії генерал-лейтенанта Андрія Смирнова і 9-ї армії генерал-полковника Якова Черевиченка, що входили до складу Південного фронту на чолі з генералом армії Іваном Тюленевим. Згідно задуму Рундштедта, німецькі танки повинні усього за кілька днів здійснити глибокий і спустошливий рейд у межиріччі Південного Бугу та Інгульця, перерізати шляхи відступу радянським з'єднанням на схід, вийти до Кривого Рогу, захопити переправи біля Миколаєва і Херсона й притиснувши війська Південного фронту до Чорного моря і Дніпра змусити їх здатися в полон. Знищивши радянські війська на Правобережжі, нацисти планували повністю зірвати вже розпочату повномасштабну евакуацію і загарбати цілими і незайнятими промислові об'єкти та аграрно-сировинні ресурси Півдня, Подніпров'я, Криму, Лівобережжя і Донбасу, для захисту яких у Червоної армії за Дніпром зовсім не було військ. З північного заходу наступ підтримувала 17-а німецька армія генерала піхоти Карла Штюльпнагеля, а з заходу почали спільні наступальні дії 11-а німецька армія генерал-полковника Ойгена Ріттера фон Шоберта і 3-я румунська армія генерала Петре Думітреску. Крім німецько-румунських військ у запланованому оточенні Південного фронту на теренах Миколаївщини брали активну участь угорський Мобільний корпус генерала Бели Міклоша та щойно прибула з Італії 9-а авто-транспортна дивізія «Пасубіо», якою командував генерал Вітторіо Джованеллі. Командуючий фронтом Іван Тюленев пізніше у спогадах писав про ці, повні драматизму, дні: «Наші війська вели тяжкі бої перевернутим фронтом, відбиваючи атаки ворога не тільки з заходу, а й з північного сходу» [16, с.160]. Над військами Південного фронту нависла смертельна небезпека. Вихід ослаблених

безперервними боями 18-ї і 9-ї армій із влаштованої ворогом пастки здійснювався в дуже складній ситуації. З заходу і півночі, їх тиснули і переслідували німецькі, румунські, угорські та італійські моторизовані, піхотні і кавалерійські частини, а на шляхах відступу активно діяли мобільні з'єднання танкової групи Клейста і елітної есесівської моторизованої дивізії, особистої охорони фюрера - «Лейбштандарт Адольф Гітлер» під командуванням улюбленця вождя обергрупенфюрера СС Йозефа (Зеппа) Дітріха [10, с.156]. Сталіну комфронтом Тюленев писав, що 18-а і 9-а армії «за чисельністю активних бійців у дійсності трохи більше дивізії. В частинах зовсім відсутні танки. Поповнення матеріальною частиною з початку війни у війська Південного фронту взагалі не поступало» [15, с.474].

Понад десять тисяч миколаївців впродовж місяця споруджували оборонні рубежі [6, с.192]. Велику роль в захисті Миколаєва зіграла військово-морська база (ВМБ), командир якої контр-адмірал Ілля Кулішов, як старший військово-морський начальник міста, очолив його оборону. Безпосередньо організацією оборони зайнявся облвійськком генерал-майор Петро Матвієнко. До складу ВМБ входило 7 тисяч осіб особового складу флотського напів-екіпажу, окремих дивізіонів підводних човнів і сторожових кораблів, тральники, 9-й авіаційний винищувальний і 122-й зенітно-артилерійський полки, якими командували підполковник ВПС Костянтин Малинов і майор Аркадій Мухряков. Прикривали переправи через Південний Буг моряки Дунайської військової флотилії під командуванням контр-адмірала Миколи Абрамова [14, с.14, 24, 33]. Крім окремих частин 9-ї та 18-ї армій, місто обороняли винищувальні батальйони і бійці народного ополчення. Оскільки вважалось, що ворог не зможе прорватись так далеко і дістатись до міста сухоходом, була практично відсутня протитанкова артилерія.

Ворог невблаганно і безперешкодно просувався територією Миколаївщини, що являла собою суцільний голий степ, з вражаючою швидкістю, не дозволяючи нашим знесиленим нескінченними відступами військам, хоч якось закріпитись на щойно зведених рубежах оборони. 11 серпня на закритій нараді керівників області, міста та

заводів, яка відбулася в Одесі, комфронту Тюленев несподівано повідомив присутніх про те, що війська повинні негайно, без ведення оборонних боїв, залишити Миколаїв і Херсон, відійти на лівий берег Дніпра, бо реальною постала загроза їх оточення та знищення на Півдні України. Долю міста корабелів було вирішено – командування фронту і Чорноморського флоту не збирались захищати його, як Одесу, а кидали напризволяще. Вирішальним для всього Південного фронту і міста Миколаєва зокрема, став день 13 серпня 1941 року, коли німецько-румунські війська, обійшовши з півночі Одесу, вийшли на узбережжя Чорного моря в районі Сичавки між Очаковом і Одесою й остаточно відрізали Приморську армію від інших армій Південного фронту. Цього ж дня, 16-а танкова дивізія генерал-майора Ганса Хубе, із складу 1-ї танкової групи, прорвалася на ближні підступи до Миколаєва в районі Кульбакіно-Водопою по херсонському шляху. Завадили танкістам Хубе «з ходу» захопити Миколаїв вже 13 серпня зенітники 122-го ЗАП і завчасно, завдяки ініціативі генерала Петра Матвієнка, підоспіли їм на допомогу моряки, піхотинці і ополченці. Стало зрозуміло, що війська 18-ї, 9-ї армій і місто Миколаїв опинились в повному оточенні.

Першим помітив і одразу повідомив командування про несподіваний прорив танкових колон ворога льотчик-винищувач Олександр Покришкін, майбутній кращий ас союзників, перший тричі Герой Радянського Союзу [14, с.14]. Рішення розробити негайний план щодо порятунку і прориву оточених під Миколаєвом 18-ї і 9-ї армій затвердили у ніч з 13 на 14 серпня 1941 року на терміново скликаній в Миколаєві нараді командування і Військова рада Південного фронту, після чого вони одразу залишили місто. Невблаганний час розпочав відлік останніх годин перед початком здавалося вже неминучої катастрофи Південного фронту в Прибужжі. Найменше запізнення чи зволікання негайно призвело б до незворотних наслідків, повного колапсу на південній ділянці радянсько-німецького фронту, оскільки обороняти беззахисні Лівобережжя, Крим, Донбас і абсолютно відкритий шлях на Кавказ, до нафтових родовищ, насправді було б уже дійсно просто нікому: жодних більш-менш боєздатних частин і з'єднань РСЧА за Дніпром, на ділянці в кількості кілометрів фронту, у Ставки ВГК на

той момент не було. Можливо, й увесь подальший хід світової війни тоді міг скластися зовсім по іншому. Німецькі стратеги групи армій «Південь» були вже настільки впевнені у новому тріумфі вермахту, що навіть запросили Адольфа Гітлера одразу прибути на його святкування до завойованого ними Миколаєва. Без перебільшення, можна стверджувати, що доля світової війни саме в ці, повні трагізму серпневі дні сорок першого року, вирішувалася на миколаївській землі. На плечі бійців і командирів, які зважилися піти на рішучий прорив задля порятунку Південного фронту, лягла тоді колосальна відповідальність. Чого аж ніяк не скажеш про Військову раду і командувача фронтом Тюленєва, які, давши «цінні вказівки» своїм підлеглим, самоусунулись від керівництва операцією по прориву з «котла» й відбули в невідомому напрямку до рятівних дніпровських переправ. Те ж саме зробило й обласне керівництво на чолі з головою облвиконкому Іваном Філіповим і другим секретарем обкому Іваном Сиромолотним. В найкритичніші дні оборони Миколаєва, його очільники, рятуючи власну шкуру, по суті зрадили мешканців міста, кинувши усіх їх напризволяще, а самі врятувались ганебною втечею, також у напрямку переправ через Дніпро. Як щурі з тонучого корабля, повтікали й співробітники НКВС і НКДБ, наказавши саперам підірвати електростанцію, водогін, усі стратегічно важливі об'єкти міста, що одразу спровокувало жажливий погром магазинів і баз, паніку серед населення і антирадянські настрої, що не вщухали в залишеному на поталу місті впродовж двох діб [6, с.73-80]. Але, коли одні підло рятувались втечею, а інші у відчаї, несамовито розкрадали все, що тільки можна, знайшлися й ті, хто навіть в повному оточенні, без жодних шансів на прорив, билися до останньої краплі крові, захищаючи приречене, напівпорожнє, зражене усіма місто корабелів. Імена цих героїв невідомі, та саме такі як вони бійці стали фундаторами майбутньої Великої Перемоги сорок п'ятого року. До цієї когорти незламних і мужніх воїнів належали комдив Іван Шепетов і його бійці, яким командування фронту доручило здійснення операції. Командуючий 18-ю армією генерал-лейтенант Андрій Смирнов добре знав ці місця. У 1927 році, слухачем Військової академії М. В. Фрунзе, він брав участь у військових маневрах,

які під Миколаєвом проводив начштабу РСЧА Михайло Тухачевський. Бійці Червоної армії разом з кораблями Чорноморського флоту навчались тоді веденню оборони приморських міст в оточенні. Через 14 років командарму знову довелося вирішувати бойове завдання по прориву з оточення, тільки на цей раз не проти уявного, а цілком реального противника – бездоганно вишколеного і навченого вести сучасну маневрену війну на знищення в «котлах» противника вермахту. Пізньої ночі 14 серпня в одній із хат с. Пересадівка він провів важливу військову нараду командного складу 18-ї армії, яка затвердила детальний план прориву з оточення. Впевненість командарма в успіху операції передалась усім присутнім командирам: «Наше становище тяжке, та не безнадійне. Щоб вивести війська із пастки, необхідно поспішати. Треба скористатись тим, що у противника немає поки суцільного фронту оточення. Рішучому прориву на схід має бути відтепер підпорядковано все, в тому числі і наше командирське життя» [11, с.34-35]. Здійснити надскладне завдання нічного прориву з оточення Смирнов доручив талановитому, рішучому, грамотному і хороброму командирю, неперевершеному майстру ведення маневреної війни, командирю 96-ї гірськострілецької дивізії полковнику Івану Шепетову, що встиг це неодноразово довести від самого початку війни й якого військовий кореспондент і письменник Сергій Борзенко вважав «найяскравішою фігурою на Південному фронті у бойовому 1941 році» [7, с.6]. Про підготовку і здійснення «Грейговського прориву» автор детально розповів у своїх попередніх публікаціях [3; 4]. Додамо лише, що за блискуче проведену операцію полковник Шепетов 12 жовтня отримав звання генерал-майора, а 9 листопада 1941 року Указом Президії Верховної Ради СРСР удостоєний високого звання Героя Радянського Союзу. Шепетов став командиром першої гвардійської частини на Південному фронті – 24 січня 1942 року 96-а стрілецька дивізія за героїзм і відвагу в боях при обороні Донбасу, Постановою Наркомату оборони перетворена на 14-у гвардійську стрілецьку дивізію [7, с.6]. Цей день вважається днем народження української гвардії, оскільки особовий склад і сам командир були українцями [4, с.49].

Таким чином, в результаті «Грейговського прориву», головні сили Південного фронту були врятовані, уникли полону і капітуляції, й з важкими боями відійшли на Лівобережжя, до Херсону, Берислава і Каховки для подальшого захисту української землі: промислового Подніпров'я, Криму і Донбасу. Задум ворога знищити і полонити оточені війська повністю провалився. Німецькі танкісти зазнали настільки великих втрат у боях за Миколаїв, що були вже нездатні завдати нашим воїнам організовано відійти за Дніпро. Так в 16-й танковій дивізії Ганса Хубе боєздатними залишились тільки 23 танки із 140 [18, с.58]. Головним стратегічним наслідком боїв за Миколаїв стало те, що ворог так і не зміг розгромити в «котлі» Південний фронт, який по лівому берегу Дніпра організовано зайняв оборонні рубежі в кінці серпня 1941 року.

Ворожий наступ на Півдні України поновився тільки на початку жовтня 1941 року, вже після того, як у Київському «котлі» наприкінці вересня трагічно загинув в оточенні Південно-Західний фронт разом з комфронту генералом Кирпоносом і усім його штабом. Всього з 19 липня по 16 листопада 1941 року на території України в полоні опинились 1 мільйон 13 тисяч червоноармійців [8, с.170]. Вдалий досвід «Грейговського прориву» не став надбанням збройних сил, Ставка ВГК, Генштаб і вище командування РСЧА залишили його без уваги і не довели до відома військ. Прорив великого угруповання радянських військ під Миколаєвом залишився, на жаль, єдиним випадком успішного виходу із оточення в трагічному сорок першому році.

Джерела та література:

1. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: Історичні нариси в 2-х кн. / [редкол.: Смолій В. А., Боряк Г. В., Левенець Ю. А. та ін.]. – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 2010. – С.208–302.
2. Громов А. Жуков. Мастер побед или кровавый палач? / Алекс Громов. – Харьков: Книжный Клуб «Клуб Семейного Досуга»; Белгород: 000 Книжный Клуб «Клуб семейного досуга», 2015. – 640 с.

3. Захарченко О. Бойові дії Південного фронту на території Миколаївщини в серпні 1941 року напередодні нацистської окупації / Олексій Захарченко // Красзнавчий альманах. – 2014. – №1. – С. 75–85.
4. Захарченко О. О. «Грейговський прорив» Південного фронту і народження української гвардії / О. О. Захарченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки: збірник наукових праць / за ред. М. М. Шитюка. – №1 (39), липень 2015. – Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 45–51.
5. Карель П. Восточный фронт. Книга первая. Гитлер идет на Восток. 1941 – 1943 / Пауль Карель. – М.: Изографус, ЭКСМО, 2003. – 560 с.
6. Ковалёв Г. Д. А жизнь продолжалась... : Жители об оккупации Николаева / Г. Д. Ковалёв. – Николаев: Иллион, 2013. – 300 с.
7. Котко В. Ф. Они сражались на Николаевщине: боевой путь дивизий, защищавших и освобождавших Николаевскую область в 1941, 1944 годах / В. Ф. Котко, П. Д. Мушинский. – Николаев: РИП «Рионика», 1995. – 110 с.
8. Маринченко О. О. Демографічний вимір поразки 1941 р. : масштаби втрат РСЧА військовополоненими на території України / О. О. Маринченко // Український історичний журнал. – 2013. – №3. – С. 151 – 171.
9. Мессе Дж. Война на Русском фронте. Итальянский экспедиционный корпус в России (К. С. И. Р.) / Джованни Мессе. – М.: Книжный Мир, 2009. – 288 с.
10. Мессенджер Ч. Гладиатор Гитлера / Ч. Мессенджер. – М.: Эксмо, 2004. – 352 с.
11. Мушинский П. Д. Непокоренный Буг: Путеводитель / П. Мушинский. – Одесса: Маяк, 1980. – 104 с.
12. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І. К. Патриляк, М. А. Боровик. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – 590 с.
13. Петров Б. Н. Как делили Украину Гитлер и Муссолини / Б. Н. Петров // Военно-исторический журнал. – 1992. – №6. – С. 10-15.
14. Пономаренко Н. В. Солдаты 41-го. Кто и как защищал Николаев / Н. В. Пономаренко. – Николаев: издательство Ирины Гудым, 2010. – 92 с.

15. Симонов К. Сто суток войны / К. Симонов. – Смоленск: Русич, 1999. – 576 с.
16. Тюленев И. В. Через три войны / И. В. Тюленев. – М.: Воениздат, 1972. – 238 с.
17. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945 гг. : в 3 т. [редкол. Назаренко И. Д. (председатель) и др.] – К. : Политиздат Украины, 1975. – Т.1. Советская Украина в период отражения вероломного нападения фашистской Германии на СССР и подготовки условий для коренного перелома в войне (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.) / редкол. Тронько П. Т. (председатель) и др.] – 1975. – 544 с.
18. Хаупт В. Сражения группы армий «Юг». Взгляд офицера вермахта / В. Хаупт. – М. : Яуза, Эксмо, 2006. – 406 с.
19. Шитюк М. Трофейні німецькі архіви про окупацію і втечу німецьких військ з Миколаївщини (серпень 1941 – березень 1944 років) / Микола Шитюк // Емінак. Науковий щоквартальник. – 2010. – № 1-4 (5) (січень-грудень). – С. 75-84.

ЗАХАРЧЕНКО Алексей

Прорыв из окружения войск Южного фронта в районе Николаева в августе 1941 года

В статье проанализирована военно-стратегическая ситуация накануне и после прорыва из окружения войск Южного фронта из Николаевского «котла» в августе 1941 года.

Ключевые слова: эвакуация, операция, прорыв, окружение

ZAKHARCHENKO Oleksiy

The breakthrough with the environment of the Southern Front in the area of Nikolaev in August 1941

In the article the military-strategic situation before and after the break the encirclement of the Southern Front of Mykolaiv «boiler» in August 1941.

Keywords: evacuation, operation, break, environment

УДК 94(477)(=411.16)

Микола ЗЕРКАЛЬ

(Миколаїв, Україна)

РАСОВА ТЕОРІЯ ФАШИЗМУ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ БОГДАНІВКИ (1941-1942 рр.)

В статті розглядається на прикладі трагедії в селі Богданівка прояви втілення політики холокосту єврейського народу. Детальний виклад матеріалу повинен пригорнути увагу читачів не лише до самого факту, а і до значення вивчення і поширення інформації про злочинні діяння окупаційної влади, колаборантів на матеріалах архівних та наукових джерел.

Ключові слова: холокост, колаборант, табір, розстріл, ліквідація свідомств злочинів, Трансністрія, геноцид.

Події Другої світової війни і сьогодні продовжують займати провідні позиції в дослідженнях світових наукових історичних осередків, установ, центрів, громадських фондів та музейних закладів, а також українських істориків. Питання тотального знищення представників єврейського етносу незаперечно сприймається як злочин проти людяності, але не слід забувати, що ця політика фашистського режиму була не вибірковою а загальною також і щодо українського, російського, білоруського та решти неарійських рас. Дуже важливо що єврейська громада не залишає уклонятись пам'яті закатованих своїх попередників, варто було б запозичити елементи цієї політики гуртування навколо трагічної долі етносу і іншим етносам української держави. Саме тому потрібно знову і знову піднімати питання холокосту, практики застосування жаклих форм знищення народу.

Богданівка висвітлювалась лише оглядово в багатьох наукових дослідженнях краєзнавців та дослідників холокосту, наприклад М.Багмет, О.Захарченко, Ф.Левітас, О.Круглова, С.Єлизаветський, Г.Клюкова, О.Гриневич, М.Козирева, В.Щукін, І.Міронова, Непомнящий, П.Соболь, Н.Сугацька, Ю.Котляр та ін. Як відомо, офіційним «стартом» антиєврейської політики стала «Кришталева ніч» з 9 на 10 листопада 1938р., коли по всій Німеччині прокотилась хвиля погромів, було зруйновано 1400 синагог, піддані грабунку єврейські будинки, магазини, школи, установи і 30 тисяч євреїв кинуто до концтаборів. Промова А.Гітлера яскраво демонструє «з перших уст» сутність ставлення фашистів до представників інших етнонаціональних спільнот: «Якщо я можу посилати людей німецької нації в пекло війни без найменшого жалю з приводу того, що буде пролита дорогоцінна німецька кров, то я, безумовно,

маю право знищити мільйони людей нижчої раси, які розмножуються, ніби паразити»[13].

За офіційними даними напередодні війни в Україні проживало понад 3 млн. євреїв, з яких біля 2,9 млн не встигли евакуюватись, в м.Миколаєві мешкало 25280 євреїв, в Миколаївській області 44269 євреїв[30].

На території Миколаївщини особливу увагу викликає трагедія в селі Богданівка Доманівського району. На території радгоспу «Богданівка» етапованих євреїв, українців, румун, молдаван та ін. неарійських рас розмістили в приміщеннях свинарників, конюшень, літніх куренях для свиней та просто посеред поля під відкритим небом. За деякими даними кількість в'язнів сягала в певні періоди часу сягала 54000-55000 осіб. Загалом же вважають, що тут було знищено понад 115 000 осіб, з яких 5400-55000 мирного єврейського населення. До Богданівського табору етапували євреїв не лише з Миколаївщини, а також з Румунії, Молдавії, Одеської області. Фактично приречених на смерть румуни етапували пішки 23 дні!!! На своєму шляху знислених вбивали та залишали на узбіччі доріг.

Жакливі історії з життя ув'язнених і по сьогодні викликають обурення проявами звірачої сутності фашистської ідеології. Лише окремі дослідники сьогодні намагаються розглянути причини розгортання трагедії єврейського народу в роки війни роблячи певні аналогії між фашизмом та комуністичною ідеологіями щодо непролетарських етносів.

Колонни від півтори до п'яти тисяч чоловік рухалися шляхами України в останню путь. На території радгоспу «Богданівка» у свинарниках та літніх загонах було влаштовано табір. Як вважають дослідники, в листопаді 1941р. загальна кількість в'язнів сягала 54000-55000 чоловік. На площі передбаченій для 200 свиней розташовувалось 2000 людей, решта

знаходилась просто неба. Вражають спогади очевидців, наприклад: «Приблизно 27 грудня 1941р. я брала воду з колодязя, до якого підійшла жінка-єврейка з табору набрати води. В цей час на вулиці з'явилась підвода, на якій сиділо троє румунів. Один з них зіскочив з підводи і почав виймати зброю, щоб застрелити її. Вона не просила помилувати її, а благала відпустити до табору, де, очевидно, у неї залишилися діти. Однак вона тут же була вбита, і її труп пролежав біля колодязя п'ять днів». Таких історій була безліч, не всі вдалося зафіксувати, злочинці ретельно намагались приховати докази. Практично знищенням в'язнів табору в Богданівці займалась група «Д» -500 есесівців під керівництвом Отто Олендорфа. Фактично всі в'язні для вгамування спраги змушені були користуватись снігом, харчування не передбачалось і тому від голоду та холоду на цьому «конвейері смерті» вмирало 150-200 чоловік. При спробі знайти їжу або воду поза табором, під час примусових робіт, в'язнів жорстоко били та розстрілювали на місці для залякування решти.

Страшні були і форми мародерства з боку загарбників. Наприклад, провести ретельний обшук в бараках-свинарниках фактично було неможливо, тому німці і румуни вигадали досить оригінальний спосіб добровільного вилучення у в'язнів коштовностей і цінних речей. Вони підвезли до табору підводи з хлібом і міняли його на золото. Відомий факт, що в одному з бараків жила жінка з Молдавії, яка взяла з собою невеличку подушечку (думку), розшиту діамантами. Так вона міняла по два-три коштовні камінці на хліб і роздавала його мешканцям бараку. Але камінці незабаром скінчилися, і ніщо вже не могло врятувати людей від голодної смерті.

Офіційно вважається, що 21 грудня 1941 р. приводом для початку акції «Подарунок Сталіну» став спалах тифу серед в'язнів, але це лише було однією з мотивувальних форм реалізації антилюдської сутності фашистської ідеології та режиму. Так, 20 грудня 1941р. до табору прибуло 60 чоловік на чолі з німцем Гегелем. До яру було завезено соломю, очерет і дрова. За показами Ісопеску, румунського губернатора області Голта зазначається, що спочатку почали вбивати хворих та інвалідів, які не могли самостійно дійти до місця страти. Їх стягли в конюшні, де облили нафтою, обложили ворота та дах соломюю і живцем спалили 4000-5000 в'язнів. Решту ув'язнених 43000 чоловік відігнали до балки де роздягнених групами по 15-20 чоловік на краю

обриву розстрілювали. Зрозуміло що не всі падали на дно яру, де вже горіло вогнище, вбитими, значна частина падали пораненими і живцев згорали. За даними слідства за перший день було вбито таким чином біля 3000 осіб. Такі езекуції мали системний щоденний характер. Впродовж січня і лютого 1942 р. з метою приховання масштабів злочину щоденно 200 в'язнів займались тим, що стелили шар сїна і дров, вкладали шар трупів, потїв все повторювалось і такі споруди висотою 2 метри та 4 метри завширшки спалювались.

Жахливими були події також з 24 по 26 грудня 1941 р., коли в'язням дали наказ побудувати земляну загату завдовжки 12 м та заввишки 1,8 м. для утримання потоків крові з території табору [13, с. 153-156]. Розуміючи страшне своє майбутнє ув'язнені відмовились виходити з бараків-свинарників та забарикадувались. Колаборант Іван Сливенко видає наказ підвезти соломю, забити двері і підпалити бунтівні приміщення. В полум'ї загинуло біля 2000 чоловік. Діяльність колаборантів-поліцаїв, їх було 12 на чолі з І.Сливенко заслуговує окремого дослідження для усвідомлення мотивів та мети такої діяльності.

За матеріалами справи з'ясувалось, що Іван Сливенко особисто вбив 300 євреїв. Доречі, викрити та притягти до відповідальності його вдалося лише в 1960р. за допомогою коханки, яка назвала прикметну ознаку на його тілі - бородавку. Поява Івана саме в Богданівці була не випадковою. Його батька в 1930р. розкуркулили і заслали до Сибіру, де він гине. Було націоналізовано 66 гектарів землі, три пари коней, багато корів та свиней. Івану ж було дозволено проживати в Кіровограді, де він мешкав та працював. Дізнавшись про окупацію Богданівки німецькими військами він повертається до залишків рідної оселі і пропонує свою співпрацю загарбникам. За свідченням селян він вбив молоду дівчину лише за те, що вона назвала його «товаришем», за радянською традицією. За даними свідків, після розстрілів за його наказом вилучені у людей цінності поліцаї звозили до його хліву. Саме там він вирішував як розподілити награбоване між ним та його підручними. При виявленні факту того, що один з колабораціоністів - Льоня, приховав частину коштовностей він його особисто застрелив. Рухаючись по селу побачивши несприятливі погляди селян він бив батогом їх. Фактично він втілював абсолютну владу на селі. Особисто займався розшуком партизан і здавав за винагороду німцям. У випадку

виявлення на вулиці селян після дев'ятої години лупцював їх до напівсмерті. В березні 1942р. довідавшись про появу незнайомця на селі віддає наказ заарештувати його та доправити на допит. Після наказу поліцаїв зупинитися та надати документи чоловік кинув в їх бік гранату та почав втікати. Переслідувачі змусили партизана сховатися на кузні. Облога тривала шість годин. Відстрілюючись чоловік не підпускав до себе колаборантів. Йти на відкритий штурм поліцаї не хотіли, ніхто не бажав гинути. Вони вдалися до хитрощі - підпалили кузню сподіваючись тим самим змусити чоловіка вийти з приміщення, але дарма. Партизан застрелився не бажаючи потрапи до рук поліцаїв, а згодом і німців. І.Сливенко з метою психологічного тиску обгорілий труп посадили під телеграфний стовп та причепили табличку з написом «Так буде з усіма, хто посягне на поліцію».

15 січня 1942р. від керівництва з Берліну надходить наказ про необхідність припинити масові розстріли, доречі на цей час вже було вбито приблизно 52 тисячі осіб. Паралельно надходить наказ з Голтянської румунської префектури про припинення розстрілів, але в Богданівці ще два тижні все продовжується як і раніше, в цей час знищують ще приблизно 2000 осіб. Одже на 1 лютого 1942р. румуно-німецькі та колаборантські кати знищують приблизно 54 000 осіб[4,С.136-138].

Об'єктивні матеріали цього та інших злочинів були представлені для загалу на показових судових процесах над членами богданівського загону «зельбштутц», які відбулись в 1965 та 1967 роках у Миколаєві виїзною сесією Верховного Суду УРСР. Під час процесу було доведено фактами що колаборанти та німецькі колоністи, учасники загонів «самооборони» дійсно брали участь в масових каральних акціях проти євреїв.

Вкрай важливо та цінно і підлягає взяттю на озброєння іншими націями та етносами робота єврейської громади щодо вшанування пам'яті та здійснення історичних розвідок трагічних сторінок власного етносу в роки Другої світової війни. Ідеологічні постулати гебельсівської пропагандистської машини були чітко спрямовані на знищення всіх без винятку «неповноцінних» рас, причому на одному з перших місць стояли саме представники єврейського етносу. Місцева реалізація цих догм вражає своєю антилюдською формою і важливо постійно нагадувати у відповідній формі молодому поколінню та іншим віковим категоріям населення українських земель про небезпеку «забування» історичного досвіду

минулого в національному та патріотичному вихованні.

Джерела та література :

1. Багмет М.О., Козирева М.Е., Щукін В.Р. Голокост: винищення єврейського населення в період німецько-румунської окупації // Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр. - Миколаїв, 2004. - С. 245.
2. Гогун А. Проблема ефективности нацистской антисоветской и анти-семитской пропаганды // Наукові записки. Збірник. - К., 2006. - Вип. 31. - С. 158.
3. Гриневич Е.В. Холокост на Николаевщине // Еврейские поселения на Николаевщине. - Николаев, 2004. - С. 245.
4. Гриневич О.В. Голокост на Миколаївщині в 1941-1944 рр. // Наукові праці. Науково-методичний журнал. - Миколаїв. - Вип. 2. - С. 139.
5. Гнітько Володимир//Електронний ресурс: <http://politiko.ua/blogpost86687>
6. Еврейское население на Николаевщине. Документы и материалы. - Николаев, 1996. -С. 185.
7. Жизнь и смерть в эпоху Холокоста. Свидетельства и документы. Сост. Б. Забарко. - К., 2006. - Кн. 1. - С. 466.
8. Зі спогадів мешканки с. Воскресенське Осипової Олександри Олексіївни, 1931 року народження. Зі спогадів мешканця с. Воскресенське Зими́на Васи́ля Кириловича, 1932 року народження. Зі спогадів мешканки Осипової Олександри Олексіївни, 1931 року народження.//Державний архів Миколаївської області, ф. Р-1002, оп. 3, спр. 15, арк. 16; спр. 18, арк. 9.
9. Забарко Б. Трансїстрія: біль нашої пам'яті // <http://www.dt.ua/3000/3150/34705/>
10. Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України // УІЖ. - 2005. - № 3. - С. 87.
11. Івашко, Е. Трагедия Богдановки : «Там не камыш шумит, там души детей разговаривают» : [Богдановский лагерь смерти] / Е. Ивашко // Южная правда. - 2008. - №30(15 марта). - С. 3.
12. Корсунська А. Голокост на Миколаївщині // Красназавчий альманах. - 2003. - № 2. - С. 28.
13. Козирева М. Участь німецьких колоністів у масовому знищенні єврейського населення на території Миколаївщини під час фашистської окупації // Шестые запорожские еврейские чтения. - Запорожье, 2002. - С. 154.
14. Коваль М.В. Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941-1944) // Український історичний журнал. - 2006. - № 6. - С. 205.

15. Катастрофа и память о ней. Яд Вашем. - С. 123.
16. Климова, Л. Жестокие уроки Холокоста / Л. Климова // Рідне Прибужжя. - 2008. - №10(29 січ.). - С. 3.
17. Музыка Н. Смерть у оврага // Вечерний Николаев. - 2000. - 11 апреля.
18. Макаров Л. Ув'язнена Доманівського гетто // [http://izvestiya.odessa.gov.ua / Main.aspx?sect=Page&PageID=7309](http://izvestiya.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&PageID=7309).
19. Місця масових розстрілів і поховань представників національних меншин під час Великої Вітчизняної війни в Миколаївській області : довідкові матеріали / Миколаїв. облдержадміністрація, відділ у справах національностей облдержадміністрації, Миколаїв. т-во єврейської культури ; ред. рада : В. О. Чебатарьов та ін. - 2-ге вид., доп. - Миколаїв : СПД Румянцева Г. В., 2012. - 32 с. : фот.
20. Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941-1944). Сборник документов и материалов. - Иерусалим, 1992. - С. 14.
21. Подольський А.Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / Навч. посібник. - К., 2007. - С. 59.
22. Сборник документов и материалов об уничтожении нацистами евреев Украины в 1941-1944 годах. - К., 2002. - С. 167 - 168.
23. Семеняк Ксенія До Дня помяті жертв Голокосту: уроки минулого <http://www.gurt.org.ua/articles/30899/>
24. Соболев П. Геноцид на Доманівщині у роки Другої світової війни // <http://www.mykolayiv-oda.gov.ua/publication/content/940>.
25. Сугацька, Н. В. Трагічні події на Миколаївщині (1941-1944 рр.) : [істор.-докум. вид.] / Н. В. Сугацька. - Миколаїв : Вид-во Ірини Гудим, 2010. - 44 с.
26. Черная книга. - К., 1991. - С. 100.
27. Чтобы знали и помнили. Память о Катастрофе в Яд Вашем. - Иерусалим, 2007. - С. 139.
28. Чичкалюк, Т. Еврейская трагедия Богдановки : чтобы сдержать потоки крови, струившейся по склонам оврагов в Южный Буг после расстрелов, немцы приказали насыпать двухметровый земляной вал / Т.Чичкалюк // Николаевские новости. - 2013. - N 32(13 марта). - С. 3.
29. Чичкалюк, Т. Трагедия Богдановки / Т. Чичкалюк // Южная правда. - 2014. - N 8(23 янв.). - С. 1,2 : фот.
30. Захарченко О. О. Голокост на Миколаївщині в період німецько-румунської окупації/ О. О. Захарченко // 220 років разом. Випуск 1. – Миколаїв : Видавець П.М.Шамрай.-2012.-С.48-53.

ЗЕРКАЛЬ Николай

Рассовая теория фашизма: региональный аспект – Богдановка (1941-1942гг.)

В статье рассматривается на примере трагедии в селе Богдановка формы осуществления политики голокоста еврейского народа. Точное изложение материала должно привлечь внимание читателей не только к самому факту, а и к значению изучения и распространения информации о преступных деяниях оккупационных властей, коллаборационистов на материалах архивов и научных источников.

Ключевые слова: голокост, колабрационист, лагерь, расстрел, ликвидация свидетельств преступлений, Транснистрия, геноцид.

ZERKAL Nikolay

Racial theory of fascism: regional aspect - Bogdanovka (1941-1942)

World War II today continue to occupy leading positions in research Ukrainian historians. Recently, scientists try to slightly shift the focus of his research on the comparative analysis of anti-Jewish ideology of the fascist regime in Germany and its satellites, and Ukrainian collaborators and units of OUN and UPA. Q total destruction of the Jewish ethnic group representatives conclusively regarded as a crime against humanity.

Multi-ethnic composition of the prisoners should be the cornerstone of the study, analysis and synthesis Bogdanovskaya crimes of the Nazi regime. It spread memories of witnesses and offenders should provide a warning in the future for Ukrainian population as such tragedies from their compatriots and representatives of various religions and sects are now at the head of terrorist groups and carry out criminal acts not only against historical monuments, and also against people of different nationalities, religious beliefs and movements.

Keywords: Holocaust, collaborators, camp, shooting, eliminating evidence of crimes Transnistria, genocide.

УДК 94 (477)

Геннадій КОВАЛЬ

(Новосафронівка, Україна)

СКЛАД БОЛГРАДСЬКОЇ КОМУНАЛЬНОЇ РАДИ ТА МІСЬКОЇ УПРАВИ В 1882-1916 РОКАХ

В статті досліджено склад Болградської комунальної ради та міської управи в 1882 – 1916 роках. Подано прізвища міських голів(примарів) Болграду, членів комунальної ради, перелік посад та прізвища посадовців цього періоду. Перелік посад комунальної ради та управи розкриває напрями діяльності цих органів міського самоврядування в місті Болграді.

Ключові слова: Болградська комунальна рада та управа, міський голова(примар), заступники міського голови, секретар, посади.

З плином часу, великими перемінами, бурхливими подіями, люди забувають імена своїх очільників, керівників на місцях, в органах міського самоврядування. Автор ставить за мету показати склад Болградської комунальної ради та міської управи, імена міських голів Болграда, посади, прізвища посадовців в 1882 – 1916 роках.

Місто було засновано в 1821 році болгарськими переселенцями[1, С. 175] [2] [3, С. 351]. Міський голова(примар) Болграда був головою Болградської комунальної рада та міської управи. Міський голова в 1882[4, С. 47], 1883[5, С. 121] роках – ізмаїльський 2 – ї гільдії купець Михайло Георгійович Радіонов; його помічник Георгій Кирилович Попов; секретар Василь Михайлович Малина; помічник бухгалтера Микола Федорович Афлатарлі; брендмейстер Дмитро Георгійович Мартинов[4, С. 47] [5, С. 121]. Члени Болградської комунальної ради на 1883 рік: болгарські жителі: Петро Ілліч Фігов, Іван Родіонович Начев, Микола Ілліч Алієв, Микола Миколайович Абаджієв, Іван Афанасійович Хаджи – Іванов, Микола Миколайович Бояджіогло, Василь Хаджі Дімов[5, С. 121].

В 1885 [6, С. 105], 1888 [7, С. 101] роках – міський голова, ізмаїльський 2 – ї гільдії купець Петро Ілліч Фігов. Секретар, канцелярський 3 – го розряду, В. М. Малина та реєстратор і архіваріус Григорій Васильович Островський в ці роки теж займали свої посади[6, С. 105] [7, С. 101]. Бухгалтер в 1885 році: дворянин Олександр Григорович Лупанов. Члени комунальної ради на 1885 рік: болгарські жителі: Іван Іванович Куклін, Іван Афанасійович Іванов, Георгій Кирилович

Попов, Федір Дмитрович Балдурський, Олександр Агєєвич Малина, Дмитро Миколайович Радіонов, Кально Васильович Валчанов[6, С. 105]. Помічник міського голови Болграда в 1888 році – (він – же член комунальної ради), болгарський житель Г. К. Попов. Бухгалтер, ізмаїльський житель Сава Дем'янович Єременко. Члени комунальної ради на 1888 рік: болгарські жителі І. І. Куклін, І. А. Іванов, Ф. Д. Балдурський, О. А. Малина, Василь Дмитрович Радіонов, Д. М. Радіонов, К. В. Валчанов, Василь Мартинович Дандиш [7, С. 101].

В 1893 році міським головою Болграда був Михайло Федорович Мумжієв. Секретар, Павло Петрович Євтушенко. Касир міського казначейства, Пантелеймон Дем'янович Караджєв. Члени Болградської комунальної ради на 1893 рік: В. Д. Радіонов, В. М. Дандиш, Ф. Д. Балдурський, Степан Кирилович Желязков, Петро Миколайович Недеялков, Олександр Ілліч Фігов, Микола Миколайович Абаджієв, Степан Афанасійович Атанасіу[8, С. 66].

Міський голова в 1897[9, С. 76], 1899[10, С. 82] роках Іван Дмитрович Родіонов; його помічник, Г. К. Попов(він – же член комунальної ради). Члени комунальної ради на 1897 рік: В. М. Дандиш, Іван Георгійович Кожухар, Костянтин Афанасійович Атанасіу, Петро Миколайович Ніделков, С. К. Желязков, Степан Кирякович Арнаутов, Дмитро Федорович Мумжієв, Ф. Д. Балдурський, Федір Борисович Бончев. Болградська міська управа на 1897 рік: секретар управи, Павло Петрович Євтушенко; реєстратор і архіваріус, Василь Георгійович Леонтєв; касир міського

казначейства, Дмитро Петрович Тівчев; брендмейстер, Георгій Георгійович Мартинов; державний санітарний лікар, Георгій Родіонович Железко[9, С. 76]. В 1899 році міська управа мала такий самий склад[10, С. 82].

В 1901 році виконуючий обов'язки міського голови, Степан Іванович Тіторов; його помічник, Георгій Миколайович Князевич. Члени комунальної ради на 1901 рік: Андрій Миколайович Кулев, Федір Борисович Бончев, М. М. Абаджієв, Михайло Афанасійович Атанасіу, Сава Миколайович Мартинов, Георгій Степанович Мумжієв, Іван Спасович Загорський, Василь Семенович Ассієв [11, С. 78]. В 1902 році рада мала такий самий склад [12, С. 83 – 84]. Болградська міська управа 1902 рік: виконуючий обов'язки секретаря, Олександр Григорович Лупанов; реєстратор – архіваріус, В. Г. Леонт'єв; комунальний касир, Трифон Платонович Данилов; бухгалтер, Микола Григорович Вульте; брендмейстер, Василь Георгійович Тодоров[11, С. 78]. В 1902 році міський голова, С. І. Тіторов; його помічник Г. М. Князевич. Болградська міська управа 1902 року: секретар, О. Г. Лупанов; його помічник, Костянтин Георгійович Куртогло; виконуючий обов'язки реєстратора Павло Іванович Манилов; завідуючий справами по військовій повинності, Микола Іванович Діаконов; завідуючий паспортним столом, Георгій Степанович Жеков; казначей, Т. П. Данилов; бухгалтер, Василь Григорович Леонт'єв; брендмейстер, В. Г. Тодоров. Міські: санітарний лікар, Г. Р. Железко; ветеринарний лікар, Іван Флоріанович Носаржевський; фельдшер – віспопрививач Петро Костянтинович Новак; повивальна бабка, Варвара Спиридонівна Новак; технік, Гнат Гнатович Енгельман; землемір, Андрій Карпович Залеський[12, С. 83 – 84].

В 1903 році виконуючий обов'язки міського голови Дмитро Миколайович Парушев. Члени комунальної ради в 1903 році: С. І. Тіторов, Г. М. Князевич, Іван Степанович Загоров, Василь Георгійович Недялков, Ф. Б. Бончев. Секретар управи і комунальної ради, О. Г. Лупанов; помічник його, К. Г. Куртогло. Міська управа в 1903 році: архіваріус, М. І. Діаконов; завідуючий паспортним столом і столом по видачі торгових документів Г. С. Жеков; реєстратор, Михайло Іванович Зарзов; завідуючий справами по

військовій повинності Іван Афанасійович Куємжієв; касир, Т. П. Данилов. Міські: санітарний лікар, Андрій Миколайович Кулев; ветеринарний — І. Ф. Носаржевський; фельдшер – віспопрививач, П. К. Новак; повивальна бабка, В. С. Новак; технік, Іван Андрійович Марков[13].

Міський голова в 1907 році Дмитро Миколайович Парушев; його помічник, Семен Васильович Коломанов. Члени комунальної ради на 1907 рік: присяжний повірений С. І. Тіторов, Микола Давидович Давидов, С. В. Коломанов, Кирило Іванович Ніколаєв, Іван Григорович Кожухар'єв, Василь Семенович Ассієв, Георгій Степанович Мумжієв, Афанасій Іорданов Волчанов. Болградська міська управа в 1907 році: секретар ради та секретар міської управи, колезький асесор Микола Михайлович фон – Огліо, його помічник(секретаря управи), Микола Іванович Діаконов; казначей, колезький реєстратор Емануїл Дмитрович Арнауток; бухгалтер, Станіслав Францович Обнінський; реєстратор, Дмитро Петрович Драганов. Міські: технік, Сергій Іванович Аркадієв; землемір, Андрій Карпович Залеський; лікар, Андрій Миколайович Кулев; ветеринарний лікар, колезький асесор Дмитро Васильович Дімітріу; брендмейстер, Іван Федорович Бонгян[14, С. 111 – 112].

На 16 липня 1910 року: міський голова(вакансія); помічник міського голови, Степан Маврович Іванов; член комунальної ради, Федір Дмитрович Куртеєв; секретар, колезький реєстратор, Георгій Григорович Григоренко; його помічник, Фауст Емануїлович Тюков; реєстратор – архіваріус, Д. П. Драганов; завідуючий справами по військовій повинності і паспортним столом, С. М. Дулгеро [15, С. 37 – 38].

Міський голова в 1911 році Георгій Георгійович Калайджієв, його помічник, Степан Маврович Іванов. Члени Болградської комунальної ради на 1911 рік: С. М. Іванов, Микола Давидович Давидов, Степан Савович Райнов 1 – й, Параскев Іванович Загоров, Г. С. Мумжієв, Степан Іванович Мумжієв, Міланій Іванович Тіторов, Філімон Іванович Караман'єв, Георгій Георгійович Димов і Володимир Миколайович Князевич. Секретар, колезький реєстратор Георгій Григорович Григореско. Болградська міська управа в 1911 році: секретар управи, колезький реєстратор

Г. Г. Григоренко; його помічник, Іван Дмитрович Бузніков; реєстратор – архіваріус, Д. П. Драганов; казначей, Дмитро Афанасійович Аркадєв; завідуючий паспортним і військовим столами, С. М. Дулгерев, міський лікар і завідуючий міською амбулаторією, Микола Іванович Доброзраков; виконуючий обов'язки міського ветеринарного лікаря, Дмитро Васильович Дімітріу; брандмейстер пожежної команди, Мефодій Афанасійович Кунєв [16, С. 308].

В 1912 році в Болграді вакансія міського голови [17, С. 258]. В 1914 та 1916 роках міським головою Болграда був Г. Г. Калайджієв, помічник міського голови, Степан Маврович Іванов; секретар ради, Іван Дмитрович Ременко [18, С. 314 – 315] [19, С. 168 – 169]. Члени комунальної ради на 1914 рік: С. М. Іванов, П. І. Загоров, Г. Г. Димов, С. І. Мумжієв, Пилип Дем'янович Стоєв, В. М. Княжевич, Василь Георгійович Недялков, Павло Олександрович Парушев, М. Д. Давидов. Болградська міська управа в 1914 році: помічник секретаря управи – Іван Дмитрович Бузніков; реєстратор – архіваріус, Д. П. Драганов; скарбник, Дмитро Георгійович Греков; бухгалтер, Федір Афанасійович Ставрєско; виконуючий справи міського техника Сергій Іванович Аркадєв; завідуючий столами Степан Миколайович Дулгерев; брандмейстер пожежної команди, Мефодій Кунєв [18, С. 314 – 315]. Члени комунальної ради на 1916 рік: С. М. Іванов, П. І. Загоров, Г. Г. Димов, С. І. Мумжієв, П. Д. Стоєв, В. Г. Недялков – Апостолов і М. Д. Давидов. Болградська міська управа: архіваріус та реєстратор – Іван Петрович Вільчев; скарбник – вакансія; бухгалтер – Ф. А. Ставрєско; міський техник С. І. Аркадєв; завідуючий столами – С. М. Дулгерев; брандмейстер пожежної команди – Мефодій Кунєв; міський лікар – не маючий чину Микола Христофорович Христов [19, С. 168 – 169].

Таким чином, ми бачимо склад Болградської комунальної ради та міської управи, прізвища міських голів Болграда, посади в управі міста у 1882 – 1916 роках, прізвища посадовців. Ми не повинні забувати конкретних людей, які творили історію, здійснювали свою роботу в органах місцевого міського самоврядування, займалися щоденною управлінською роботою в місті Болграді.

Джерела та література:

1. Радянська Енциклопедія Історії України. Том 1. Абазин – Державець. Академія Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки. Київ. Головна Редакція Української Радянської Енциклопедії. 1969. – С. 175.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 911 с. Електронний код доступу: <http://imsu-odesa.com/mista-i-sela-odeskoj-oblasti/reniiskyj-rajon/reni.html?start=5>.
3. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. – К.: Главная редакция УСЭ АН УССР, 1978. – 866 с. – С. 351.
4. Бессарабский Адрес – Календарь на 1882 год. Кишинев. – С. 47.
5. Бессарабский Календарь на 1883 год. Год первый. Кишинев. – С. 121.
6. Бессарабский Календарь на 1885 год (простой). Год третий. Кишинев. – С. 105.
7. Бессарабский Календарь на 1888 год (высокосный). Год шестой. Кишинев. – С. 101.
8. Бессарабский Адрес – Календарь на 1893 год (простой). Год одиннадцатый. Кишинев. 1892. – С. 66.
9. Бессарабский Адрес – Календарь на 1897 год (простой). Год пятнадцатый. Кишинев. 1896. – С. 76
10. Бессарабский Адрес – Календарь на 1899 год (простой). Год семнадцатый. Кишинев. 1898. – С. 82.
11. Бессарабский календарь на 1901 год (простой). Год девятнадцатый. Кишинев. 1900. – С. 78
12. Бессарабский Адрес – Календарь на 1902 год. Кишинев. 1901. – С. 83 – 84.
13. Бессарабия (1903 г.). Графический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник «Бессарабия» (под редакцией Крушевана П.). Електронний код доступу: <http://oldchisinau.com/lib/bessarabia/bessarabia01.html>.
14. Бессарабский Адрес – Календарь на 1907 год (простой). Год двадцать пятый. Кишинев. 1906. – С. 111 – 112.
15. Дополнение к Адрес – календарю Бессарабской губернии на 1910 год. Кишинев. 1910. – С. 37 – 38.
16. Адрес – календарь Бессарабской губернии на 1911 год. Год 29 – й. Кишинев. – С. 308.
17. Вся Россия. 1912. Том 1. – С. 258.

18. Иллюстрированный Адрес – Календарь Бессарабской губернии на 1914 год. Год 32 – й. Кишинев. 1913. – С. 314 – 315.

19. Адрес – календарь Бессарабской губернии на 1916 год. Год 34 – й. Кишинев. 1916. – С. 168 – 169.

КОВАЛЬ Геннадий

**Состав Болградского коммунального совета и городской управы
в 1882 – 1916 годах**

В статье исследовано состав Болградского коммунального совета и городской управы в 1882 – 1916 годах. Даны фамилии городских голов(примаров) Болграда, членов коммунального совета и управы, перечень должностей и фамилии должностных лиц этого периода. Перечень должностей коммунального совета и управы раскрывает направления деятельности органов местного самоуправления в городе Болграде.

Ключевые слова: Болградский коммунальный совет и управа, городской голова(примар), заместители городского головы, секретарь, должности.

KOVAL Gennady

The composition of municipal and executive Council in 1882 – 1916 years

In the article we investigate the data on Bolgrad municipal and executive Council members in 1882 – 1916 years. We submit the names of Bolgrad mayors, members of the City Council, the list of positions and the names of the officials in this period. The list of municipal and executive Council positions reveals the areas of municipal government activity in Bolgrad city.

Keywords: Bolgrad municipal and executive Council, the city mayor, the Vice mayor, the Secretary, positions.

УДК [2-67:94] (477.8)

Ганна МАРИНЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

**ПОЛІТИКА ФІНАНСОВОГО ТИСКУ НА РЕЛІГІЙНІ ГРОМАДИ
ТА ВІРУЮЧИХ ЧАСІВ «ХРУЩОВСЬКОЇ ВІДЛИГИ»
(за матеріалами південних областей УРСР)**

Розкрито та проаналізовано основні напрямки реалізації економічної політики щодо релігії, церкви та віруючих у період хрущовської «відлиги» за матеріалами південноукраїнських областей. Виявлено позитивні та негативні риси реалізації даної політики на місцях.

Ключові слова: хрущовська «відлига», антирелігійна кампанія, економічна політика, фінансовий та податковий тиск, Південна Україна.

Період перебування при владі М. С. Хрущова викликає інтерес науковців різних галузей знань і у наші часи. Цей період, з одного боку, характеризують як один з найкращих, з іншого – як продовження політики тиску та наступу. До категорії науковців, які дотримуються другої точки зору, належить дослідники історії релігії та церкви. Мають вони для цього і певні підстави.

Адже, у цей період для боротьби з релігією влада використовувала активну антирелігійну пропаганду засобами масової інформації, проведенням лекцій, бесід, виступів. Залучала до цього провідних науковців різних галузей знань (філософів, істориків, біологів, медиків, тощо). Також використовувалися засоби фінансового тиску.

Проте варто відмітити, що методи впливу на церкву не відрізнялися новизною, влада завжди зверталася до вже перевірених методів впливу 20-30-х років ХХ ст.. Так, процедура оподаткування священнослужителів релігійних культів у 1940-і рр. регулювалася рядом правових актів різних державних установ і мала певні відмінності від практики довоєнної. Відомо, що до прийняття законодавчих актів воєнних та повоєнних років священнослужителі оподатковувалися на загальних підставах, тобто податок сплачувався з усіх доходів (виконання треб, пожертвувань тощо). Але вже у роки війни відбувається диференціація доходів на ті, що поступали від виконання обрядів і треб, та доходів за роботу у релігійних громадах та установах.

Як зазначають сучасні українські дослідники даної проблематики (О.Є. Лисенко, В.А. Войналович), непомірне обкладання податками священнослужителів – один із складових напрямків подолання релігії, що відображало загальне ставлення до церкви з боку радянського керівництва. Слід відмітити, що влада намагалася зробити служіння релігійним культам несприятливим для нормального життя та відвернути від церкви певну кількість священиків [1; 2].

Оподаткування священнослужителів значно ускладнювалося суб'єктивними факторами, складністю встановлення істинного обсягу доходів духівництва. Фінансовий тиск змушував деяких священиків приховувати рівень доходів. Духівництво за свою службу не отримувало певної матеріальної винагороди, задовольняючись пожертвуваннями віруючих за виконання того або іншого обряду. Сума ж отримувана впродовж одного і того ж проміжку часу, могла бути неоднаковою, а, отже, її не можливо визначити за кількістю служб або виконаних обрядів. Місцеві фінансові органи скаржилися, що священики навмисно занижують суми доходів та кількість виконаних ними треб для того, щоб сума податку була нижчою.

За такої ситуації єдиним джерелом визначення отриманого духівництвом доходу могли слугувати «Книги записів притчових прибутків», які на місцях переважно ігнорувалися фінорганами, які самовільно визначали розмір отриманого духівництвом доходу для обкладення його прибутковим

податком. Водночас для визначення доходів членів причту того або іншого приходу деякі представники фінансових органів на місцях приходили до храму під час здійснення богослужіння, на очах у віруючих перевіряли кількість проданих проспор, перераховували покладені на записки та поминання рублі й копійки, і навіть опитували окремих прихожан, чим викликали їхнє обурення. При опитуваннях духівництва під час подання ними декларацій деякі представники фінорганів піддавали служителів культу, найчастіше, людей похилого віку, дріб'язковим допитам, що тривали годинами, які принижували їх людську гідність. Все це примушувало окремих представників духівництва переходити на пенсію або в за штат (див. табл. 1) [3, арк. 126].

В рамках вирішення питання про стягування прибуткового податку з духівництва Московська патріархія запропонувала як єдину підставу для фінорганів при визначенні доходу духівництва вважати «Книги запису притчових прибутків», які зі свого боку вона зобов'язує ввести в усіх храмах лише офіційні, пронумеровані і прошнуровані з печаткою та під контролем благочинних. В разі виникнення будь-яких непорозумінь між фінорганами та платниками податків з числа духівництва, вони повинні з'ясуватися не шляхом опитування віруючих під час богослужінь, а через благочинних або єпархіальне керівництво. Найкращим варіантом вирішення цієї проблеми патріархія та Синод вважали можливість вираховувати прибутковий податок не за 19-ою статтею закону, яка прирівнювала священників до некооперативних кустарів, а за 18-ою, тобто по розряду осіб вільної професії [4].

З цим проханням патріарх звернувся до Н.А. Булганіна. А Священний Синод «мав судження подання клопотання до Ради у справах РПЦ про розгляд питання про оподаткування духівництва у бік впорядкування порядку визначення його прибутковості» [4]. Про що 15 березня 1954 р. від імені патріарха направлено лист до РС РПЦ. Рада вивчала це питання і, не дивлячись на всі зусилля патріархії, прийшла до висновку, що вносити зміни з цього питання не варто, хоча було б доцільно розглянути це питання Міністерству Фінансів СРСР спільно з РС РПЦ.

Відповідно до доручення Президії РМ СРСР від 3 серпня 1954 р. Міністерство Фінансів СРСР (А.Г. Зверев) за участю РС РПЦ (Г.Г. Карпова) та Ради у справах релігійних культів (І.В. Полянського), розглянуло це питання та дійшло висновку, що ухвалення нового рішення РМ СРСР в цій сфері не потрібно [4].

Ключовим моментом, що став початком активної зміни державної політики щодо церкви, можна вважати прийняття постанов РМ СРСР від 1958 р. «Про монастирі в СРСР» та «Про свічковий податок». В першій мові йшла про заборону використання найманої праці, зменшення земельних наділів, скорочення самих монастирів, а також про введення податку з будівель та земельної ренти, про підвищення податкової ставки із земельних ділянок. Набагато відчутніші наслідки для РПЦ мала постанова «Про свічковий податок». Згідно з цим документом держава значною мірою збільшувала податок на виробництво свічок, що значно підірвало матеріально-фінансову базу церкви. Суть цього закону полягала в наступному: за кожен кілограм виготовлених майстернями свічок встановлювалася плата до 200 рублів.

За свідченнями митрополита Крутицького і Коломенського Миколи, в Московській єпархії збільшення податку на виробництво свічок призвело до того, що церкви віддали патріархії останні накопичення для розрахунку за взяті свічки, тому знаходяться в скрутному становищі. Деякі храми вимушені розпустити свої хори, оскільки нічим платити півчим [5, с. 126]. Патріархія отримала безліч листів з єпархій з проханням екстреної допомоги. Фінансові органи неодноразово переглядали розміри грошових податків з духовенства у бік його збільшення: в 1959 р. – двічі, в 1960 р. – тричі, в 1961 р. – чотири рази [6, с. 219].

Крім збільшення прибуткового податку для служителів релігійних культів, влада застосовувала і штрафні санкції. Так, наприклад, у м. Сімферополі п'ятидесятники організували молитовню по вул. Чонгарській однак за допомогою штрафів і тиску на власницю цього будинку молитовня самоліквідувалася. Після цього п'ятидесятники

стали проводити збори на квартирі диякона Д. Пешкова по вул. Паризька, 14. Сімферопольський міськвиконком оштрафував Пешкова на 5 тис. рублів й запропонував знести прибудову до будинку, в якій збиралися віруючі. За проведення незаконних молитовних зборів міліція м. Сімферополя оштрафувала на 25 відсотків зарплати керівників громади Коркосенко, Пешкова й Голишева [7, арк. 2].

У м. Саки Кримської області неодноразово штрафувалася віруюча Шовкопляс, яка пристосувала власний будинок для проведення молитовних зборів «чистих» баптистів. Також оштрафовано лідерів громад Шоха, Будзиновський і Здоров. Однак вони заявили уповноваженому, що штрафи сплачуватимуть, а проведення зборів не припинять. Такі ж штрафи виписані й лідерам інших громад Криму. До проведення кампанії з фінансового впливу на власників будинків і квартир, що надавали їх для проведення молитовних зборів, залучалися санепідемстанції та пожежні інспекції. В м. Євпаторії у незареєстрованій єврейській громаді на користь держави відсуджена 21 тис. рублів, як гроші, незаконно зібрані з віруючих [8, арк. 2].

Аналогічна система штрафів існувала і в інших південноукраїнських областях. Так, у Миколаївській області у 1959 р. оштрафовані віруючі: Т.А. Василькова – на 2 499 рублів; Д.П. Михайлецька – на 459; Г.П. Косовський – на 714 та ін. [8, арк. 28]. Водночас в Одеській області за подібних ситуацій оштрафовані також окремі віруючі, серед них – Ф. П. Петриненко [9, арк. 96].

Однак ні посилення атеїстичної пропаганди, ні адміністративний тиск не дали належного ефекту, групи віруючих, зокрема п'ятидесятники та «чисті» баптисти продовжували проведення молитовних зборів, заявляючи, що їх переслідують за віру. Але, незважаючи на такі податкові утиски, в кінці 50-х – середині 60-х рр. ХХ ст. відбувається активізація діяльності духовенства, що намагається збільшити обрядовість серед населення, залучити до церкви молодь для здійснення хрещень, вінчань, сповідей та ін. [10, арк. 45; 11, арк. 15; 12, арк. 7; 13, арк. 18].

Згодом у рамках проведеної реформи церковного управління та усунення священнослужителів від керівництва фінансовою діяльністю релігійних громад, Рада визнала доцільним перевести служителів культів на тверді оклади. Священик більше не буде зацікавлений в проведенні великої кількості обрядів, церковних служб, бо оплата його стане незалежною від того, скільки служб він проведе. А кількість виконаних треб контролюватиметься видачею квитанцій, в яких зазначатиметься, від кого отримані гроші на здійснення треби із вказівкою домашньої адреси [14, арк. 71; 15, арк. 89; 16, арк. 67].

Переведення священників на тверді оклади істотно підривало їх матеріальну базу. Проте єпархіальні управління та виконавчі органи релігійних громад підтримували священників й церковний актив як могли, що фактично порушувало існуюче радянське законодавство про культу. Видавалася допомога «на сплату прибуткового податку».

В цілому податкова політика радянської влади будувалася так, щоб як можна повніше зруйнувати матеріальну базу релігійних культів. Урядові постанови про монастирі і свічковий податок стали початком нового наступу на церкву. Підвищення податків на свічки і з духовенства призвело до того, що в результаті цієї реформи значно знизилися доходи церков, а багато священнослужителів вимушені піти зі своїх місць, залишаючи приходи. За цих обставин вимальовувалася крута зміна державної політики відносно церкви, що дала привід говорити про новий виток гонінь. У той же час політика податкового тиску чітко показувала нездатність антирелігійної пропаганди самостійно впоратися з релігією в СРСР.

Відставка М. Хрущова в жовтні 1964 р. дещо призупинила гоніння на церкву, призвела до пом'якшення нападок на релігію та віруючих. Якщо ж їх становище в цей час не покращало, то, принаймні, стало менш непередбачуваним.

Джерела та література:

1. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років:

- політологічний дискурс / В.А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
2. Лисенко О.Є. Церковне життя в Україні. 1943-1946 / О.Є. Лисенко. – К.: НАН України; Інститут історії України, 1998. – 404 с.
 3. ЦДАГОУ, ф. П-1, оп. 24, спр. 6007, 417 арк.
 4. Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958 (Дискуссионные аспекты). - М.: Российское объединение исследователей религии, 2003. – 380 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rusoir.ru/print/02/index.html>
 5. Цыпин В. История Русской православной церкви, 1917-1990: [учеб. для православ. духов. семинарий] / В. Цыпин. – М.: Хроника, 1994. – 251 с.
 6. Панков Г. О политике Советского государства в отношении Русской православной церкви на рубеже 50-х – 60-х годов / Г. Панков // Религия и демократия: На пути к свободе совести. Вып. II. / [под общ. ред. С.Б. Фурмана и Д.Е. Фурмана]. – М.: Прогресс - Культура, 1993.– С. 217–232.
 7. Державний архів АРК (далі – ДААРК), ф. Р.-3295, оп. 3, спр. 23, 30 арк.
 8. Державний архів Миколаївської області далі (далі – ДАМО), ф. Р-4758, оп. 1, спр. 35, 153 арк.
 9. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. Р-2000, оп. 3, спр. 1087, 148 арк.
 10. ДАМО, ф. Р-4760, оп. 1, спр. 67, 116 арк.
 11. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО), ф. Р-3727, оп. 1, спр. 272, 27 арк..
 12. ДААРК, ф. Р-2647, оп. 5, спр. 173, 8 арк.
 13. ДААРК, ф. Р-2647, оп. 5, спр. 181, 28 арк.
 14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. Р-4648, оп. 1, спр. 376, 253 арк.
 15. ДАМО, ф. Р-4758, оп. 1, спр. 38, 137 арк.
 16. ДААРК, ф. Р-2647, оп. 6, спр. 3, 81 арк..

MARINCHENKO Anna

Политика финансового давления на религиозные общины и верующих ввремя «Хрущевской оттепели»(по материалам южных областей УССР)

Раскрыты и проанализированы основные направления реализации экономической политики в отношении религии, церкви и верующих в период хрущевской «оттепели» по материалам южноукраинских областей. Выявлены положительные и отрицательные стороны реализации данной политики на местах.

Ключевые слова: хрущевская «оттепель», антирелигиозная кампания, экономическая политика, финансовое и налоговое давление, Южная Украина.

MARINCHENKO Ganna

Politics financial pressure on religious communities and believers during the «Khrushchev thaw»(on materials of the southern regions of the Ukrainian SSR)

Disclosed and analyzed the main directions of economic policy in respect of religion, the Church and the faithful during the Khrushchev «thaw» on materials of Southern Ukrainian regions. Identified positive and negative aspects of the implementation of this policy.

Keywords: Khrushchev's «thaw», the anti-religious campaign, economic policy, financial and tax pressure, Southern Ukraine.

**Чисельність служителів релігійних культів по УРСР
станом на 1 січня 1965 року**

Назва культу	Усього	В т. ч. зарєєстрованих	В т. ч. незарєєстрованих
Адвентисти-реформати	31	0	31
Апокаліпсисти	15	0	15
АСД	115	70	45
Вільні християни	10	0	10
Духобори	2	0	2
Єванг. християни	10	0	10
ЄХБ	1140	1050	90
Ігнатіївці	4	0	4
Інокентієвці	5	0	5
Іоанніти	30	0	30
Іоновці	1	0	1
ІПЦ-ІПХ	17	0	17
Іудейський	80	14	66
Колонтаївці	2	0	2
Леонтіївці	0	0	0
Мальованці	4	0	4
Меноніти	0	0	0
Методисти	2	0	2
Михайлівці	0	0	0
Молокани	7	4	3
Мурашковці	8	0	8
Назаритани	7	0	7
Ново-уніати	0	0	0
П'ятидесятники	450	0	450
Постники	7	0	7
Реформатський	84	81	3
Римо-католицький	47	47	0
Розкольники ЄХБ	115	0	115
Свідки Єгови	243	0	243
Скопці	0	0	0
Скритники	0	0	0
Старообр. безпопів.	10	9	1
Старообр. білокрин.	36	35	1
Тихонівці	4	0	4
Учні Христа	1	0	1
Хлисти	0	0	0
Цнотливі	1	0	1
Чисті баптисти	40	0	40
Чуріковці	0	0	0
В цілому:	2422	1265	1157

УДК 341.238(73+410)

Наталія МЕРФІ
(Магнолія, США)**ПРАВОСЛАВ'Я У МЕЖАХ БІБЛІЙСЬКОГО ПОЯСУ**

Висвітлюється історія єдиного православного приходу Російської Православної Церкви Закордоном у штаті Арканзас. Ця православна церква знаходиться у самому центрі протистантизму- Біблійського Поясу Сполучених Штатів.

Ключові слова: Арканзас, православна церква, Біблійський Пояс, християнські деномінації, євангельський протестантизм, Церква Всіх Святих Америки Російської Православної Церкви Закордоном, Джордж Денісс Брукс .

*It is the oldest church in Christendom
- yet new to most North Americans.
The Rev. George Brooks*

Церква Всіх Святих Америки Російської Православної Церкви Закордоном (All Saints of Americas Church Russian Orthodox Church Outside Russia) почала своє існування з 1990 року. Спочатку це була сімейна коплічка, яку трохи пізніше перебудували у невеличку церкву у місті ДеКвін (DeQuine, Arkansas) в південно-західній частині штату Арканзас. Це дуже молодий православний прихід штату, на історію заснування якого і буде звернено увагу у статті.

Традиційно, говорити про православ'є в Арканзасі не прийнято, бо він розташований у самому центрі Біблійського Поясу, що складається з дев'ятнадцяти південних штатів. В 1961 році, один з видатних американських науковців в галузі географічної культури, Вільбур Зелінські (Wilbur Zelinsky), вивчаючи територіальне розповсюдження релігії у межах цього регіону країни, виділив, що саме на цих територіях Сполучених Штатів домінує євангельський протестантизм, а саме- баптисти, методисти, адвентисти, південні баптисти та ще багато інших конгрегацій.

На думку професора Університету Штату Оклахома Стівена Твіді (Tweede, S.W.) Біблійський Пояс географічно можна поділити на два регіони: Західний та Східний. На його думку, Східний- це перший регіон, і до нього належать такі штати як Флоріда, Алабама, Кентакі, Джорджія, Північна Кароліна, Південна Кароліна, Вірджинія. До другого регіону, Західного, він відносить штати Техас, Оклахома, Міссурі, Канзас, Арканзас, Луїзіана, Міссісіпі [1].

Штат Арканзас привертає увагу насамперед тому, що він знаходиться у самому центрі «Поясу». Його загальна кількість, за переписом населення, становить 2 915 918 мільйонів в 2010 році; з них 661 382 віруючих належать до Південної Баптистської конвенції (Southern Baptist Convention), та мають 1 515 приходів; Церква Об'єднаних Методистів (United Methodist Church) з 158 574 кількістю віруючих, та 691 конгрегацій; Євангелісти (Evangelical) з 129 638 кількістю віруючих, та 497 конгрегацій; Католицька церква (Catholic Church) з 122 662 кількістю віруючих, та 126 приходів; Православна (Orthodox) з самою малочисленною кількістю віруючих, це лише 1 200 парафіян, та 6 приходів [2].

За результатами опросу Гленмері (Glenmary) 1990 році, 89.8% арканзасців називали себе християнами, та поділялись між собою на 21 релігійні течії. Інші опросники 1990 року додають, що з 1 423 000 опитаних, а це 60.5% населення штату, також вважали себе членами християнських приходів, у тому числі, до них належали Римо-Католики, Мормони (Рух Святих Останніх Днів), та Свідки Єгови.

В Арканзасі, до списку найчисленніших християнських деномінацій треба долучити: Баптистів-849 000, Методистів- 202 808, Церква Христа- 86 502, Римо-Католиків- 85 992, Всесвітнє Братство Ассамблей Бога- 55 438, Пресвітеріанців-28 947, Єпископальців- 13 845 та Мормонів- 10 446. Офіційний сайт Arkansas Secretary of State Executive Office [3], крім цих згаданих деномінацій, ще звернули увагу і на

лише одну Православну парафію (назву, на жаль, не вказано).

Порівнюючи результати 1990 та 2010 років мало що змінилось серед головних євангельсько-протестантських християнських деномінацій, але значні зміни стосуються православних парафій та їх кількості в Арканзасі.

Одже, за даними 2010 року Association of Religion Data Archives у штаті діють: три церкви Антіохської Православної Архієпископії Північної Америки (Antiochian Orthodox Christian Archdiocese of North America) з 420 віруючими; дві Грецькі Православні Архієпископії Америки (Greek Orthodox Archdiocese of America) з 330 віруючими; дві Сербські Православні церкви з 321 віруючими; одна Православна Церква в Америці з 60 віруючими та одна Російська Православна Церква закордоном (РПЦЗ) з 51 віруючими [4].

Історія розвитку православ'я в Арканзасі, одного з штатів Біблійського поясу, звертає особливої уваги дослідниці цієї статті насамперед тому, що ця тема майже зовсім не освячена у науковій літературі цієї країни. Це зовсім не випадково, бо історичне минуле, разом з географічним розташуванням територій, очинились під впливом євангельського протестантизму. З іншого погляду, з питань історії православ'я на північноамериканському континенті, а саме на Алясці, присвячено ряд статей та наукових публікацій [5].

Свій історичний шлях православна церква в США розпочала з 1741 року, коли Російська імперія офіційно встановила за собою право на Алеутські острови і береги Америки [6]. Більш століття, з 1741 до 1867, імперія контролювала свою єдину колонію у Північній Америці. Приблизно з цього часу і почався історичний рух зародження та поширення православ'я на континенті. Російська православна церква почала свою місіонерську діяльність з 24 вересня 1794 року, коли на острів Кадьяк прибули вісім валаамських ченців. Вони стали представниками першої офіційної православної місії в Америці. Через два роки на острові була побудована церква, а при ній відкрито школу де проповідував та навчав дітей-туземців отець Герман [7].

Після продажу Аляски Сполученим Штатам, на цій території вже діяла

організована православна церква, а її прихильники, за більшістю, були представлені індіанцями-туземцями та креолами. Іншим прикладом зростання числа православних віруючих, та поширення їх кількості в країні, треба вважати через імміграцію. Наприклад, це стосувало появі Вірменської Апостольської та Вірменської церквей у Вустері (штат Массачусетс) у 1891 році, Сирійської православної церкви у Патерсоні (штат Нью-Джерсі) у 1907 році, Єфіопської православної церкви у Брукліну (штат Нью-Йорк) у 1959 році, Коптської православної церкви у Джерсі-сіті (штат Нью-Джерсі) у 1970 році, Маланкарської індійської церкви у Мангеттені (штат Нью-Йорк) у 1972 році, Маланкарської сирійської православної церкви у Стейтен-Айленді (штат Нью-Йорк) у 1975 році, Єритрейської православної церкви у Вашингтоні (федеральний округ Колумбія) у 1984 році [8].

У країні в 2010 році, за переписом православних християн (2010 Census of Orthodox Christian Churches in the USA) з 1 044 000 православних віруючих приблизно 227 000 належали до Коптської, Вірменської, Сирійської та Маланкарської православної церкви. Крім того, за цим переписом у США зареєстровано 23 основних православних деномінацій з 2 500 місцевими парафіями. Цікаво, що майже 49% православних віруючих країни мешкають лише у п'яти штатах країни: Каліфорнія- 15%, Нью-Йорк- 14%, Іллінойс- 7%, Массачусетс- 7%, Пенсильванія- 6%. Увагу треба звернути і на факт, що тільки 29% від числа населення країни проживає у цих штатах [9]. Взагалі кількість православних віруючих складає лише 0.3 % від загального числа населення США.

Одже, Російської Православної Церкви Закордоном (РПЦЗ) одна з православних конфесій, що розпочала своє існування з 1921 року з причин- більшовитського перевороту, порушення єдності російської церкви, а також еміграція, що відірвала людей від церковних центрів. На цей час РПЦЗ поділяється на тринадцять єпархій. Її управління здійснюється собором єпископів через Первоієрарха з Архієрейським Синодом і єпархіальних архієреїв. Церква Всіх Святих Америки Російської Православної Церкви Закордоном штату Арканзас, з 2007 року знаходиться під керівництвом Чикагської і Середньоамериканської єпархії на чолі з

Архієпископом Аліпієм (Archbishop Alypy). До цієї єпархії включено 40 парафій що, крім Арканзасу, знаходяться у штатах Іллінойс, Луїзіана, Вісконсин, Індіана, Канзас, Міннесота, Міссурі, Огайо, Північна Дакота та Техас.

А зараз повернемося до Арканзасу. Джордж Денісс Брукс (George Dennis Brooks- ім'я за народженням) народився у місті ДеКвін у 1945 році. Після школи, він закінчив Технічний університет у Растоні, Луїзіана (Louisiana Tech University in Ruston, Louisiana) у 1967 році за спеціальністю «інженера-механіка», та почав військову кар'єру у повітряних силах США. Будучи на службі, Джордж Брукс був надіслан на рік до штату Алабама. Саме там він пройшов курс військової авіації і став пілотом бойових літаків. Після війни у В'єтнамі, і продовжуючи військову службу, Д. Брукс зміг отримати диплом «інженера з авіаційно-космічної техніки», та продовжував службу військовим інженером та пілотом-інструктором повітряних силах США на базі військової авіації у місті Венс, штату Оклахома (Vance Air Force Base, Enid (Oklahoma)). Залишивши військову кар'єру у 1985 році, Д. Брукс з родиною (дружиною та донькою) деякий час мешкали у місті Атланта штату Джорджія (Atlanta, Georgia). У 1989 році подружжя вирішили повернутись до ДеКвіну. На власній ділянці, що перейшла до нього від рідного дядька, Д. Брукс збудував своїми руками Церкву Всіх Святих Америки де й досі служить священником. Ще в Атланті, подружжя Брукс прийняли православну віру і були охрещенні у липні 1988 року. До цього часу, це був для них життєвий шлях з пошуком. Джордж Денісс Брукс народився в родині методистів. В юнацтві (в 17 років) він перестав звертати увагу на релігію, ходити до церкви, і як він сам прокоментував у інтерв'ю з авторкою цієї статті: «У мене нічого не було спільного з Богом і релігією до 1978 або 1979 років, коли у мене знов з'явилась зацікавленість до духовного життя, і я почав пошук...». Не маючи більш зв'язку з протестантськими конгрегаціями, його пошук почався з санньяси, йогананди, католицької церкви; та й це закінчилось без успіху, бо «...чогось не висточало», і пошук продовжувався. З часом, Д. Брукс став приймати участь у християнській групі «Братство Христос твій Спаситель» (Christ Your Savior Brotherhood), а пізніше

познайомився з православним монахом що й сприяло на його рішення стати православним [10]. При хрещенні Джорджу було надано ім'я Миколая (на честь святого Миколая). Звичайно, на цьому він не зупинився. З 1991-1993 навчався і закінчив професійну духовну програму під керівництвом єпископу Православної Церкви Америки та прийняв сан диякона в 1993 році. Саме тоді він і обрав ім'я отець Джордж, те саме, що було надано йому при народженні. В 1995 році о. Джордж був висвячений в сан священника, а в 2011- у сан старшого пресвітера (Архіпресвітера).

Він з любов'ю служить не тільки Богу, а і своїм парафіянам. На сьогодні за церковним списком їх лише 26, але до церкви повертає і багато здивованих відвідувачів, що «чули» про православну церкву. Звертаючи увагу на факт, що це лише єдина РПЦЗ церква у штаті Арканзас, тому це справді багатонаціональний прихід: американці (що прийняли православ'є), українці, росіяни, сирійці, палестинці, греки, серби. Майже всі витрачують від 2-х до 4-х часів перебування в дорозі щоб прийняти участь у недільній службі, але на це ніхто не жаліється. У літку о. Джордж керує лагерем для дітей приходу, бо він ще й Скаут-мастер. Традиція дитячого лагера існує з 2003 року. В 2013 році лагерь було названо на честь святого Тихона.

До важливих подій церкви треба віднести привезення одної з найшанованіших ікон православ'я- Курської Корінної ікони Божої Матері «Знамення». Як відомо, ця святиня залишила Росію у березні 1920 року та перебувала в Сербії та Германії. З 1957 року ікона перебуває у Знаменському Соборі Архірейського Синоду у Нью-Йорку. Вже двічі, в 2010 та 2014 роках, чудотворну ікону привозили до Церкви Всіх Святих Америки РПЦЗ у ДеКвін. Двічі це було відсвятковано парафіянами. Це звичайно приклад шанування історії, поширення знань про православну віру майже самим малочисленным приходом за кількістю віруючих у штаті, але продовжуючий своє існування, і шлях до свого поширення у самому сердці «Біблійського Поясу».

Джерела та література:

1. Tweedie, S.W. (1978) Viewing the Bible belt. *Journal of Popular Culture* 11; 865-76.
2. http://www.thearda.com/rcms2010/r/s/05/rcms2010_05_state_adh_2010.asp

3. <http://www.sos.arkansas.gov/educational/students/abstractArkansas/Pages/religion.aspx>
4. http://www.thearda.com/rcms2010/r/s/05/rcms2010_05_state_adh_2010.asp
5. Див.: Russian America: An overseas colony of a continental empire, 1804-1867. Oxford University Press, USA.-2011.; Black, Lydia, Orthodoxy in Alaska (Berkeley, Calif.: The Patriarch Athenagoras Orthodox Institute at the Graduate Theological Union, 1999).; Black, Lydia T. «Fusion of Cultures and Meeting of the Frontiers: In Memory of Ordinary People». Library of Congress. Basil Bensin, Russian Orthodox Church in Alaska, 1794-1967 (Sitka, Alaska: Russian Orthodox Church of North America: 1967); Russian in Alaska: 1732-1867 by Lydia Black. University of Alaska Press; 1st edition, 2004.; Kodiak Kreol: Communities of Empire in Early Russian America by Gwenn A. Miller. Cornell University Press; First edition-2010.; Kirill Khlebnikov, «Recently-Discovered Notes of Khlebnikov,» in Orthodox Word, no 119 (1984).; Dawn Lea Black and Alexander Yu. Petrov, eds. And trans., Natalia Shelikhova: Russian Oligarch of Alaska Commerce. Historical Translation Series, ed. Marvin W. Falk, no 15 (Fairbanks, Alaska: University of Alaska Press, 2010).
6. В 1741 році експедиція Берінга і Чірікова досліджували Алеутські острови і береги Аляски та нанесли їх на карту.
7. Герман Аляскінський- православний святий і один з перших проповідників Америки.
8. Alexei Krindatch. Atlas of American Orthodox Christian Churches. Holy Cross Orthodox Press. Chapter 1.
9. Там само: Chapter 4.
10. За словами о. Джорджа «Братство Христос твій Спаситель» (Christ Your Savior Brotherhood) припинило своє існування з причини прийняття православної віри прихильниками братства.

МЕРФИ Наталья

Православье в регионе Библейского Пояса

Внимание уделено истории единственного православного прихода Российской Православной Церкви Заграницей в штате Арканзас. Эта православная церковь расположена в самом центре протестантизма- Библейского Пояса Соединённых Штатов.

Ключевые слова: Арканзас, Православная церковь, Библейский Пояс, христианские деноминации, евангельский протестантизм, Церковь Всех Святых Америки Российской Православной Церкви Заграницей, Джордж Денис Брукс.

MURPHY Natalia

Orthodoxy in the Bible belt Region

The intent of the artical is to examin the history of Akansas's only parish of the Russian Orthodox Church Outside of Russia. This Orthodox church is located in the center of the American Protestant "Bible Belt", which is represented by evangelical Protestantism in the southeastern and south-central United States.

Key words: Arkansas, Orthodox Church, Bible Belt, Christian Denomination's, Evangelical Protestantism, All Saints of Americas Church-Russian Orthodox Church Outside of Russia, George Dennis Brooks.

УДК 94(477) + 502.5/8 + 504.03

Дмитро НЕФЬОДОВ

(Миколаїв, Україна)

ПРОГРАМА «ЕКОЛОГІЯ»: ЯК ЗАПОБІГЛИ КАТАСТРОФІ НА ПІВДНІ УРСР

В статті досліджується наукова дискусія щодо подальшого розвитку водогосподарського комплексу півдня країни, яка розгорнулася в СРСР наприкінці 80-х рр. ХХ ст. і вплинула на відмову від спорудження каналу Дунай-Дніпро та екстенсивних методів господарювання.

Ключові слова: Миколаївщина, екологія, промисловість, канал Дунай-Дніпро.

Інтенсивна неконтрольована багаторічна господарська діяльність на території Миколаївщини та ерозійні процеси призвели до замулення і заростання більшості малих річок і штучних водойм. У 1989 р. обсяг споживання свіжої води на промислові потреби склав 148 млн куб. м, тобто менше на 17 млн порівняно з 1985 р. Втрати при транспортуванні за цей період збільшилися до 110 млн м³. проти 66 млн. Збільшився в 1989 р. рівень скидання забруднених стічних вод до 43 млн куб. м проти 19,7 в 1987 р, середньодобовий пропуск стічних вод через очисні споруди складає всього 84,9%. Основними забруднювачами природних вод стали виробничі потужності водоканального господарства міст Миколаєва, Первомайська, Вознесенська, підприємств агропромислового комплексу, особливо м'ясної і молочної промисловості, Очаківський мідійно-устричний комбінат. Одним з основних джерел забруднення повітря став автотранспорт, на частку якого припало більше 50% викидів шкідливих речовин від усіх джерел забруднення. Річне надходження токсичних речовин від транспортного парку в області склало 168 тис. т. Для вирішення даних екологічних проблем в області в 1991 р. розроблено проект обласної цільової комплексної науково-технічної програми «Екологія» [1].

До кінця 80-х рр. в Інгулецькій зрошувальній системі повністю вийшло з ладу і не використовувалося більше тисячі гектарів зрошуваних земель. Багато площ піддалися осолонцюванню. Протягом 80-х рр. капітальні витрати на меліорацію поливних земель Інгулецької зрошувальної системи склали 1,7 млн крб. За цей же період в результаті втрати родючості на зрошуваних землях недоотримано

валової сільськогосподарської продукції на 38,8 млн крб. Врожайність зрошуваного кліна в області стала найнижчою по республіці: середня врожайність перестала перевищувати 60 % проектної. Величезні збитки миколаївським меліораторам приносили постійні збитки за рахунок відкачування високомінералізованих шахтних вод в період їх високого рівня мінералізації. Тільки в 1988 р. на ці цілі витрачено понад 111 тис. крб.; повернуто 40 млн. куб. м шахтних вод, що призвело до штучного збільшення витрати води [2: 38]. Прийняті в 70-х рр. постанови із захисту р. Інгулець від шахтних вод Кривбасу підприємствами не виконувалися. Відсутня станція очищення промислових стоків Криворізького металургійного комбінату ім. Леніна, не створена система введення дренажних вод відвального хвостового господарства Південнозбагачувального комбінату [3].

Проблема водних ресурсів та поліпшення водозабезпечення південного регіону УРСР, що з кожним роком загострювалась, вилилась в гостру дискусію, яка в свою чергу могла призвести до нової «будови сторіччя» та нової екологічної катастрофи. За дорученням уряду спеціально створена комісія під головуванням віце-президента АН СРСР академіка В.А. Коптюга, у складі якої 66 академіків АН СРСР, провідних вчених та спеціалістів країни підготували пропозиції, виходячи з трьох основних напрямків вирішення водних проблем: соціально-економічних, екологічних і технічних. Пропозиції обговорені і схвалені на засіданні президії Академії наук СРСР в жовтні 1987 р., розглянуті Радою Міністрів СРСР та ЦК КПРС. Констатовано, що водні ресурси південного схилу країни практично повністю вичерпані. Невикористаний резерв води –

60 млрд куб. м, 55 з яких припадає на Дунай. Рекомендовано віддати пріоритет у водозабезпеченні комунальному господарству та агропромислому комплексу, в тому числі – зрошенню, а водомісткі промислові об'єкти розташувати в районах Сибіру і Далекого Сходу. Водогосподарські баланси Дніпра, уточнені в 1988 р. у відповідності з пропозиціями Державної експертної комісії Держплану СРСР показали, що збільшення водоспоживання в басейні призводить до виникнення дефіциту води, у перспективі до 2000 р. – досягне 3-7 млрд. куб. м на рік. Подальший розвиток зрошувального землеробства потребував додатково 3-4 млрд. куб. м на рік. Для забезпечення централізованим водопостачанням міст, сіл і селищ міського типу також додатково необхідно 2,5-3,5 млрд. куб. м на рік. Отже лише сільськогосподарське виробництво і розвиток централізованого водопостачання до 2000 р. по розрахунках мало обумовити щорічне збільшення використання води на 6-7 млрд. куб. м.

Проблема покриття дефіцитів води в басейні Дніпра мала багаторічну історію вивчення: розглядався проект перекидання частини стоку північних річок і Волги у Дніпро, однак від нього відмовились внаслідок незначних резервів води, екологічних ускладнень та високої вартості будівництва. Вивчалось підвищення водовіддачі Кременчуцького та Каховського водосховищ. Розглянуто варіанти збільшення використання прісних підземних вод, застосування мінералізованих морських і підземних вод. Але з причини надто високої вартості подачі підземних вод з північних областей на південь, з моря – в промислову зону на відстань більш як 300 км, опріснювання, реалізація цих проектів стала неможливою. Єдиною науково і економічно обґрунтованою альтернативою у питанні підвищення водозабезпечення населення та господарського комплексу півдня УРСР мало стати спорудження каналу Дунай-Дніпро. Рада Економічної Взаємодопомоги ще в 60-х рр. розглянула питання комплексного використання водних ресурсів Дунаю. Придунайські країни заявили потребу у водних ресурсах на перспективу в обсязі 93 млрд. куб. м, у тому числі ФРН і Австрія – 3,5, Угорщина – 5,2, ЧССР – 6,6, Югославія – 6,8, Болгарія – 10,7, Румунія – 30,7 млрд. куб. м.

СРСР заявив 30-35 млрд. куб. м для подання частини стоку Дунаю Молдавії, Україні та РРФСР [4]. Інститут «Укрдипроводгосп» за участю 65 науково-дослідних проектних інститутів, у тому числі 15 інститутів АН УРСР, розробив «Техніко-економічне обґрунтування будівництва каналу Дунай-Дніпро» з перекриттям Дніпровсько-Бузького лиману в 1981 р. та будівництвом в Очакові Дніпровсько-Бузького гідровузла. Дане рішення погоджене та затверджене всіма необхідними міністерствами та відомствами, у тому числі з АН УРСР і Державним комітетом УРСР по охороні природи.

Після розгляду проектних рішень будівництва гідровузла Держплан СРСР доручив Держантропрому УРСР, Мінводгоспу УРСР, Південному відділенню ВАСГНІЛ виконати у 1989-1990 рр. обґрунтування розвитку зрошення на період до 2010 р., а АН УРСР – наукове обґрунтування прогнозів якості води, її впливу на екологічну обстановку в Дніпровсько-Бузькому лимані. Проте внаслідок категоричного заперечення проекту громадськими об'єднаннями, місцевим населенням, активістами та вченими інститутів системи АН УРСР, роботи по будівництву каналу і гідровузла припинені. В даній дискусії вирішувалась майбутній стратегічний шлях розвитку на лише Миколаївщини та Півдня, а й усієї України. Бюро наукової ради АН УРСР з проблем біосфери визнало його економічно невиправданим, екологічно небезпечним і звернулося з проханням до Держкомприроди країни з пропозицією провести об'єктивну екологічну експертизу проекту, результати якої підтвердили можливість катастрофічних наслідків та ускладнення стану навколишнього середовища по всій території України. Противниками проекту виступило й партійне керівництво області на чолі з першим секретарем обкому партії Л. Шараєвим. Ліквідації дефіциту води в республіці, на думку вчених АН УРСР, мала б сприяти реконструкція Кременчуцького та Каховського водоймищ, налагодження режиму багаторічного регулювання стоків. 26 листопада 1988 р. голова Держплану УРСР В. Фокін офіційно повідомив про припинення в 1989 р. усіх пошукових і дослідних робіт з прокладання через українські степи русла штучної річки. Одночасно згорнуті всі

підготовчі роботи зі спорудження Дніпровсько-Бузького гідровузла [5: 76].

За дискусією про водогосподарський комплекс стояло питання про підтримку або відмову від екстенсивних методів господарювання. Спеціальна комісія АН СРСР після комплексного обстеження рекомендувала Держплану СРСР віддати пріоритет у забезпеченні водою не промисловості, а сільському господарству. Як наслідок, взято курс на різке обмеження будівництва та розширення діючих підприємств, технології яких вимагають великої кількості води. Це атомна енергетика, хімічна, нафтопереробна, нафтохімічна та мікробіологічна промисловість, чорна металургія. Припинено

будівництво Чигиринської АЕС. Пріоритет при розподілі водних ресурсів отримало сільське господарство.

Джерела та література:

1. Програма «Екологія» // Південна Правда. – 1990. – 13 жовтня. – С. 3.
2. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. П-7. – Оп. 5. – Спр. 946.
3. Любарцева В. Інгулець вимагає захисту / В. Любарцева // Південна правда. – 1989. – 7 лютого. – С. 1.
4. Ткач В. Земля і вода / В. Ткач // Радянська Україна. – 1988. – 26 жовтня. – С. 3.
5. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 4585.

НЕФЕДОВ Дмитрій

Программа «Экология»: как предотвратили катастрофу на юге Украины

В статье исследуется научная дискуссия относительно дальнейшего развития воднохозяйственного комплекса юга страны, которая развернулась в СССР в конце 80-х гг. XX в. и повлияла на отказ от сооружения канала Дунай-Днепр и экстенсивных методов хозяйствования.

Ключевые слова: Николаевщина, экология, промышленность, канал Дунай-Днепр

NEFEDOV Dmitry

The program «Ecology»: how averted disaster to USSR

In the article the scientific discussion on the further development of water management complex south of the country, which was developed in the USSR in the late 80s. 20-ty century and influenced the abandonment of the construction of the channel Danube-Dnieper and extensive methods of management.

Keywords: the Mykolaiv oblast, environment, industry, the channel Danube-Dnieper

УДК 94(477) + 614

Юлія ПАВЛЕНКО

(Миколаїв, Україна)

СТАН СФЕРИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЖИТЕЛІВ МИКОЛАЇВЩИНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х рр. ХХ ст.

В статті досліджується стан сфери охорони здоров'я жителів Миколаївщини в другій половині 60-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст., визначаються позитивні зміни та проблеми, з якими зіштовхнулися працівники сфери охорони здоров'я в зазначений період.

Ключові слова: Миколаївщина, УРСР, охорона здоров'я.

В другій половині 60-х рр. ХХ ст. значно покращився стан сфери охорони здоров'я мешканців Миколаївщини. Протягом 60-х рр. кількість лікарняних ліжок зросла у 5 разів і в 1967 р. складала 9,8 на 1000 чол. населення [1: 84]. Лише в 1966 р. в лікарнях введено в користування 184 койко-місць, з них 124 в сільській місцевості [2]. До 1967 р. збільшилася мережа амбулаторно-поліклінічних і лікарняних установ. У сільській місцевості на кожні два села був один фельдшерсько-акушерський пункт, в кожному колгоспі – пологовий будинок [3: 117]. Створена міцна база санітарно-протиепідемічних та аптечних закладів області. У 1967 р. майже всі лікувально-профілактичні заклади мали в достатній кількості рентген-апаратуру, діагностичне, фізіотерапевтичне обладнання [1: 85]. Подальший розвиток охорони здоров'я здійснювався відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів від 5 червня 1968 р. «О мерах по дальнейшему улучшению здравоохранения и развитию медицинской помощи в стране», Постанов №870 від 22 вересня 1977 р. і 19 серпня 1982 р. «О дополнительных мерах по улучшению народного здравоохранения», які на підставі постійного зростання економічного стану держави дали можливість отримати капіталовкладення як з бюджету, так і з нецентралізованих джерел для будівництва нових типових лікарень, поліклінік, амбулаторій, пунктів і придбати необхідне медичне обладнання і апаратуру [4: 84]. Будуються обласні медичні заклади: обласна лікарня для дорослих на 700 ліжок, обласна протитуберкульозна лікарня на 1000 ліжок, обласний онкологічний диспансер на 250 ліжок, обласна офтальмологічна лікарня на 250 ліжок з відповідними спеціалізованими

відділеннями для лікування дітей, лікарняні та поліклінічні заклади в містах Первомайську, Вознесенську, Снігурівці, Новому Бузі, Новій Одесі, обласний аптечний склад, обласна санітарна станція, обласна станція переливання крові [5: 116]. В сільській місцевості за рахунок державних асигнувань і нецентралізованих джерел будуються нові лікувальні заклади центральних районних лікарень [6: 43]. В зазначений період значно знижується дитяча смертність: в 1960 р. – 43 померлих на 1000 народжених, в 1980 р. – 34,1, у 1990 р. – 12,1 [7: 20].

Дільничному лікарю 2-ї міської лікарні Миколаєва Т.А. Нечипоренко указом Президії Верховної Ради СРСР в 1977 р. присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Орденами Леніна нагороджені завідувач Голосківського фельдшерсько-акушерського пункту М.М. Снежинський, лікар-уролог Миколаєва Г.П. Петлеваний, Орденом Жовтневої революції нагороджений головний фізізіатр області М.М. Ганущак. У 1970 р. головним лікарем обласного онкологічного диспансеру та позаштатним обласним онкологом призначають досвідченого організатора охорони здоров'я, висококваліфікованого фахівця, учасника Великої Вітчизняної війни Г.Ф. Горбурова. Дану посаду він обіймав до 1984 р. Очолюваний ним колектив став школою передового досвіду роботи: в 1975 р. нагороджений премією Ради Міністрів СРСР за організацію протиракової боротьби і удостоєний звання «Колектив високої культури», занесений на обласну Дошку пошани. Г.Ф. Горбуров автор 33 наукових статей і 5 раціоналізаторських пропозицій. У 1965 р. присвоєно звання «Заслужений лікар республіки», нагороджений Орденами Жовтневої революції, Трудового Червоного

Прапора. У 1969 р. начальником обласного аптечного управління призначено А.Є. Тарнавського, під керівництвом якого колектив управління домогся значних виробничих успіхів в аптечному обслуговуванні населення області [8: 73]. У Х-ХІ п'ятирічках побудовано 13 типових районних аптек, введений в експлуатацію комплекс міжлікарняної аптеки з об'ємом обслуговування 6000 стаціонарних ліжок. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора, в 1979 р. присвоєно звання «Заслужений працівник УРСР» [9: 133]. У період 60-80-х рр. повністю ліквідовані такі захворювання як поліомієліт, поворотний тиф, бруцельоз, сказ, малярія, висипний тиф, ящур. Різко знижено рівень захворюваності гострими кишковими інфекціями, серед крапельно-повітряних – кір, коклюш, епідемічний паротит, скарлатина, вітряна віспа. Проте в той же час відзначено зростання таких інфекційних захворювань як вірусний гепатит, менінгококові інфекції [10: 32]. Активно велась боротьба з туберкульозом. Ще з 1960 р. згідно з Указом Президії Верховної Ради СРСР лікування хворих на туберкульоз стало безкоштовним. Хворі знаходились на лікарняному листку втрати працездатності до 10 місяців з правом збереження роботи до 12 місяців і тривалого санаторного лікування – як комплекс заходів боротьби з туберкульозом [11: 232]. Стали обов'язковими рентгенологічні та флюорографічні обстеження, що мало велике значення на ранній стадії виявлення туберкульозу. З кожним роком неухильно зростали профілактичні цільові огляди: якщо у 1959 р. їх здійснено по Миколаєву в кількості 2707, то вже в 1965 р. – 82576, в 1970 р. – 42383 [12: 88]. В амбулаторних умовах лікування хворих на туберкульоз широко використовувалось комплексне лікування з урахуванням гігієнічного режиму, дієтології, вітамінотерапії, інгаляційний метод застосування лікарських препаратів, фізіотерапії. В 1979 р. відкрито туберкульозний диспансер.

За роки ІХ п'ятирічки обласним відділом охорони здоров'я та виконками міських і районних Рад депутатів трудящих проведена значна робота по розширенню і зміцненню матеріально-технічної бази закладів допомоги при пологах. У лікарняному комплексі Первомайського району створено акушерсько-гінекологічне відділення на 60 ліжок. У 1975 р.

закінчено будівництво пологового будинку на 100 ліжок у Первомайську. У комплексі Веселинівської центральної районної лікарні відкрито пологове відділення на 25 ліжок. Виділено нові приміщення під жіночі консультації в Снігурівському, Первомайському, Врадіївському, Доманівському районах та у Первомайську. Проведена реконструкція пологових відділень у Врадіївському та Доманівському районах [13: 39]. У ІХ п'ятиріччі в області побудовано і обладнано лікувальною діагностичною апаратурою 8 лікарень, 13 лікувальних корпусів на 1950 ліжок, 15 аптек, 8 санепідемстанцій, що значно поліпшило якість як профілактичної, так і лікувальної роботи [14].

На 1982 р. в області функціонувало 102 лікувальних заклади на 15870 лікарняних ліжок, або 125 – на кожні 19 тис. населення. Діяло 152 амбулаторно-поліклінічних заклади, 457 фельдшерських пунктів, три станції невідкладної медичної допомоги [15]. Таким чином, можна зробити висновок, що протягом другої половини 60-х – першої половини 80-х рр. ХХ ст. стан сфери охорони здоров'я жителів Миколаївщини вийшов на якісно новий рівень.

Джерела та література:

1. Очерки истории здравоохранения Николаевской области 1789–1989 гг. / А.Ф. Киселёв, В.Н. Шишкин, О.А. Пархоменко, В.В. Шишкин. – Николаев: Б.и., 1998. – 120 с.
2. Народне господарство Української РСР в 1966 році. Статистичний щорічник. – К., 1966. – 715 с.
3. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 39.
4. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 2217.
5. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 2458.
6. Кисельов А.Ф. Історичні нариси витоків, розвитку і досягнення амбулаторно-поліклінічних і стаціонарних закладів Миколаївської області (1789–2004 рр.) / А.Ф. Кисельов, С.Г. Хотіна, О.М. Поляков. – Миколаїв: Миколаїв. обл. друк., 2005. – 152 с.
7. Діти Миколаївщини. Витоки і розвиток медичної і соціальної допомоги дітям (1789–2004 рр.) / Уклад.: А.Ф. Кисельов, С.Г. Хотіна, В.О. Єремчук, В.Б. Шатохін. – Миколаїв: МДУ, 2006. – 143 с.
8. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 532.

9. Шитюк М.М. Слава і гордість Миколаївщини: навч. посіб. / М.М. Шитюк, Є.Г. Горбуров, К.Є. Горбуров. – Миколаїв: Шамрай, 2012. – 275 с.
10. Киселёв А.Ф. Распространённость и эпидемиологическая характеристика инфекционных болезней Николаевской области в динамике за 200 лет (1789–1998 гг.): Монография / А.Ф. Киселёв, В.И. Клочко. – Николаев: Б.и., 1999. – 78 с.
11. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 154.
12. Туберкульоз Миколаївщини: події, факти та особи в діяльності протитуберкульозної служби області (1900-2011 рр.) : монографія / А.Ф. Кисельов, С.Г. Хотіна, П.В. Георгієв, О.О. Пархоменко. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 304 с.
13. ДАМО. – Ф. Р-992. – Оп. 12. – Спр. 1947.
14. Для здоров'я людини // Ленінське плем'я. – 1976. – 19 червня. – С. 4.
15. Гунченко В.К. Багатство країни / В.К. Гунченко // Ленінське плем'я. – 1982. – 7 жовтня. – С. 2.

ПАВЛЕНКО Юлія

**Состояние сферы охраны здоровья жителей Николаевщины
во II половине 60-х-первой половины 80-х годах XX века**

В статье исследуется состояние сферы охраны здоровья жителей Николаевщины во второй половине 60-х – первой половине 80-х гг. XX ст., определяются позитивные изменения и проблемы, с которыми столкнулись работники сферы охраны здоровья в обозначенный период.

Ключевые слова: Николаевщина, УССР, охрана здоровья

PAVLENKO Yulia

**State residents health care Mykolayiv region
in the second half of 60th - first half of the 80's XX century**

The article examines the scope of the state of health of inhabitants of Mykolayiv during the second half of the 60's - early 80-ies XX century, determined by positive developments and challenges faced by the workers of the health sector in this period.

Keywords: the Mykolaiv oblast, Ukrainian SSR, health.

УДК 94(477)'19'329

Ганна ПОБЕРЕЖЕЦЬ

(Миколаїв, Україна)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ІДЕЇ В. ЧОРНОВОЛА

Висвітлюються основні етапи державотворення В. М. Чорновола, який постійно дотримувався мети державної незалежності України, брав участь у суспільних процесах, розв'язанні економічних і політичних проблем країни, борючись за європейський державний устрій в Україні.

Ключові слова: В'ячеслав Чорновіл, державотворення, державний устрій.

Вже у студентські роки В. Чорновіл мав «нестандартні» погляди щодо суспільно-політичного розвитку країни [1: 437–438], про що писала факультетська газета «Журналіст». Він поступово стає на шлях державотворення, боротьби за створення зовсім іншого, морально здорового суспільства, що буде не схожим на попереднє. Він відстоює національну гідність та національну думку, яку довгий час ганебно намагалися знищити.

Молодий політик діяв активно і відкрито. У 1969 р. він пише звернення в ООН до Комітету з прав людини, де зазначає, що у радянському суспільстві порушуються права людини на свободу власних переконань і можливості їх поширювати в маси [2: (3, 71)]. Того року був закінчений трирічний термін арешту В. Чорновола за збірки «Лихо з розуму» та «Правосуддя чи рецидиви терору?».

В. Чорновіл послідовно відстоював права громадян, розуміючи необхідність та доцільність кожного брати активну участь в державних справах. Це право він вважав ознакою демократії. Воно було складовою його ідейної платформи.

Складовою частиною національного державотворення, вважав В. Чорновіл, є державна мова, якою має бути мова титульної нації. Його прагнення охороняти, зберегти і розвивати українську мову було одним із основних, бо «мова – це гімн, герб» [3: 491]. Він стверджував: «державна мова – одна. Так у більшості держав світу. Це символ держави. Мова зміцнює державу» [4: 359].

Рушійною силою перетворень у державі, на переконання В'ячеслава Максимовича, була інтелігенція, передусім та, яка завжди стояла за побудову самостійної Української держави [5: (7, 332)]. Прогресивна інтелігенція завжди переслідувалася владою. Він так характеризував свої роки заслання і дії радянської влади проти інтелігенції: «Ми –

жертви запланованої акції внутрішнього тероризму» [6: (5, 680)].

Саме «інше, демократичне» суспільство, форми і методи боротьби за нього лежали в основі теоретичних напрацювань В. Чорновола. Однією з таких форм була послідовна й аргументована критика існуючого ладу.

Вся його практична, теоретична і публіцистична діяльність – це діяльність, спрямована на розв'язання національного питання, ліквідацію національного гноблення і дискримінації, за свободу національного самовизначення, національну культуру, мову, освіту. Кожен його твір – демонстрація позицій і поглядів автора. В 1972 р. під час хвилі арештів української інтелігенції В. Чорновіл отримав шість років табору і три роки заслання. Його знову засудили за «антирадянську пропаганду й агітацію». Антирадянською на той час була визнана стаття-відповідь В. Чорновола на критичну статтю Б. Степанчука «Що і як обстоює І. Дзюба», в якій В'ячеслав Максимович довів достовірність тверджень І. Дзюби про русифікаторську політику радянської влади в Україні. З цих же мотивів його називали націоналістом.

Наприкінці 1980-х років у В. Чорновола виникла ідея федеративної України – як протипаги імперському централізму. Майбутню федеративну державу він уявляв «союзом земель, які склалися історично і несуть на собі природно-кліматичні, культурно-етнографічні, мовно-діалектні, побутово-господарчі та інші відмінності, що творять неповторне, різнолике обличчя єдиного народу» [7: 2–3].

З часом під впливом бурхливих політичних подій і політичної практики федералістська ідея В. Чорновола зазнала суттєвих коректив. Він не відмовився від неї, однак підкреслював, що її реалізація стане можливою лише після побудови в країні міцної національної держави.

У 1987 р. відчувалося поліпшення суспільної атмосфери, вже не було такої жорсткої цензури, а Компартія з часів М. Хрущова стала більш лояльною. Зменшилася кількість арештів, припинилися масові репресії, що дало можливість для формування демократичної сили – Народного Руху України, в якій В. Чорновіл відіграв важливу роль. Ця сила стала опорою в реалізації Чорноволівської ідеї здобуття Української незалежності. Рух став однією з наймасовіших організацій того часу.

В. Чорновіл передбачав позитивні зміни в країні за умови входження України до ЄС та НАТО, які для Української держави становитимуть систему колективної безпеки. Це було необхідною дією задля права називатися в Європі центральноєвропейською державою [8: 319]. Таким чином, вважав він, Україна відбудеться як демократична держава, одержить більші можливості для розвитку вільної економіки і може гідно називатися Європейською державою.

В. Чорновіл розглядав в організаційній єдності прагнення України до незалежності та прагнення України до Європи. Він вважав, що лише там молода держава зможе знайти підтримку для відродження та захисту від зовнішньої та внутрішньої загрози. Така загроза була в державі ще з часів проголошення її незалежності. Проти єдності України і Європи виступали комуністи, соціалісти та ін. В. Чорновіл не погоджувався з діями влади, пояснюючи це тим, що українська влада не має патріотизму і тому не має української ідеї [9: 74].

Шлях України до Європи пролягав, на думку В. Чорновола, через широке реформування. Лише широке економічне реформування, вважав він, дозволить розвиватися суспільству і демократичній

державі. Депутати парламенту України повинні активно цьому сприяти та працювати на засадах патріотизму і державотворення. У тому ж 1998 р. він пропонував провести адміністративну, ринкову, економічну реформи, а також реалізувати програму трансформації тіньової економіки в легальну та ін. Він робив усе задля зростання державницького потенціалу України.

Джерела та література:

1. Чорновіл В. Пульс Української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл ; вступ. стаття та післямова Леся Танюка. — К. : Либідь, 2000. — 624 с.
2. Чорновіл В. Твори : У 10-ти т. — Т. 3 / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2006. — 976 с.
3. Чорновіл В. Пульс Української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл ; вступ. стаття та післямова Леся Танюка. — К. : Либідь, 2000. — 624 с.
4. Там само.
5. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 7. Статті, виступи, інтерв'ю (березень 1990 – грудень 1992) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2011. — 1080 с.
6. Чорновіл В. Твори : у 10-ти т. — Т. 5. Публіцистика, документи, матеріали «Справи № 196» (1970–1984) / В. Чорновіл ; упоряд. Валентина Чорновіл. — К. : Смолоскип, 2007. — 912 с.
7. Чорновіл В. Моя виборча програма // Політика. — 1989. — №1. — с. 2—3.
8. Чорновіл В. Пульс Української незалежності: Колонка редактора / В. Чорновіл ; вступ. стаття та післямова Леся Танюка. — К. : Либідь, 2000. — 624 с.
9. Там само.

ПОБЕРЕЖЕЦ Анна

Общественно-политические идеи В. Черновола

Освещают основные этапы государственной деятельности В. М. Черновола, который придерживался цели государственной независимости Украины, участвовал в общественных процессах, решении экономических и политических проблем страны, борясь за европейский государственный строй в Украине.

Ключевые слова: Вячеслав Черновол, государственность, государственное устройство.

POBEREZHETS Anna

Social and political ideas V. Chornovila

Highlights the main stages of state V. Chornovil, who always followed the goal of independence of Ukraine, participated in social processes, solve economic and political problems of the country, fighting for the European political system in Ukraine.

Keywords: Vyacheslav Chornovil, state, government.

УДК 94(477) «1920-1930» - 054.57

Ольга ТРЕТЯКОВА

(Миколаїв, Україна)

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІ УСТАНОВИ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В 1920-х рр.

У статті на основі архівних та інших джерел розглядається процес створення та функціонування польських національних культурно-просвітніх установ села. Показана організація роботи в сільських будинках, хатах-читальнях, червоних кутках.

Ключові слова: польська національна меншина, Південь України, культурно-просвітні установи, сільський будинок, хата-читальня.

Культурно-просвітній розвиток польського населення Півдня УСРР міжвоєнних років визначався директивами комуністичної партії, яка в 20-х рр. ХХ ст. проводила політику залучення національних меншин до радянського будівництва. Створення національних культурно-просвітніх установ для польського населення було обумовлено необхідністю їх політичного та ідеологічного виховання на принципах марксистсько-ленінської ідеології. Саме сільбуду та хати-читальні стали головними осередками діяльності сільських бібліотек, гуртків самодіяльності, влаштування агітаційно-пропагандних лекцій і загальноосвітніх доповідей. В цьому процесі були і позитивні моменти. Діяльність національною мовою клубів, сільбудів, хати-читалень, бібліотек, розповсюдження книг та газет рідною мовою допомагало польському населенню зберегти свою етнічну культуру.

В 1920 році створено Головне управління сільськими будинками, а потім почалася їх організація на місцях. За матеріалами, розробленими губвиконкомом, зміст роботи сільських будинків складався з антирелігійної пропаганди, ліквідації неписьменності й політичної освіти, висвітлення подій міжнародного і внутрішнього життя. Форми роботи сільбудів були різноманітні: лекції, доповіді, бесіди, організація бібліотек, читалень, гуртків (природничі, сільськогосподарські, політграмоти, атеїстичні, драматичні, музичні та ін.), музеїв. Сільбуду створювалися в великих селах і тому не могли охопити своїм впливом все сільське населення.

Щоб вирішити цю проблему, радянська влада пішла на організацію хат-читалень і червоних кутків. Хати-читальні були початковими культосвітніми установами, які в організаційному відношенні підкорялися безпосередньо сільбудові. Свою роботу хати-читальні проводили шляхом читання лекцій, проведення зборів, читки газет, журналів.

Червоні кутки відкривалися на околицях сіл, або в окремих малонаселених пунктах (хуторах). Вони не передбачали членства і не збирали внесків. Їх матеріальна база залежала від допомоги найближчого сільбуду чи хати-читальні і цільових внесків відвідувачів. Форми проведення роботи досить примітивні: читання вголос газет, журналів, проведення бесід. Утримувалися ці установи частково на державному бюджеті, але, в основному, за рахунок прибутків від земельних ділянок, виділених для їх потреб сільрадою.

Керуючись настановами ЦК КП(б)У, органи політосвіти дали вказівку, щоб при всіх сільбуддах та хатах-читальнях були організовані сільськогосподарські гуртки, які стали найголовнішою формою агротехнічної пропаганди. Тут читались лекції та доповіді, надавалась агропоміччя селянам, проводились екскурсії на дослідні станції. У гуртках читались лекції на теми про будову Всесвіту, явища природи, проводились вечори запитань і відповідей. З метою атеїстичної пропаганди налагоджувалась робота природничо-наукових гуртків. Головним завданням політичних гуртків стало роз'яснення селянству чергових завдань комуністичної партії і радянської держави. Найбільшою популярністю серед

селян користувалися драматичні, політичні, сільськогосподарські та музично-хорові гуртки [1: 99-100].

Кожний сільбуд та хата-читальня мала своїх працівників правління, які проводили засідання та розглядали різноманітні питання.

У більшості сіл з польським населенням протягом 1925/1926 рр. створено мережу сільбудів та хат-читалень. Загальною проблемою для всіх стала відсутність належних приміщень, обладнання та матеріального забезпечення. Адже більшість з них утримувалися за рахунок земельних ділянок наділених сільськими радами та внесків членів цих установ.

В селі Григорівка Чаплинського району Херсонської округи хата-читальня створена в 1924 році, обслуговувала українське і польське населення. При ній працювала бібліотека, з загальною кількістю книг – 30 та драмгурток, до якого входило 8 членів, 5 чоловіків та 3 жінки. Загальне число відвідувачів за 3 місяці становило 150 чоловік. Окремого приміщення хата-читальня не мала, а знаходилася при Григорівській сільській раді [2: 123].

В селі Костянтинівка Великолепетихського району сільську хату-читальню створено в 1924 році, робота в ній проводилася українською, російською та польською мовами. Власного приміщення хата-читальня не мала, а діяла при сільській раді. Діяли такі гуртки: політичний (10 членів), сільськогосподарський (17 членів), кооперативний (22 члени), драматичний (14 членів) та гурток малописьменних (10 членів). Функціонувала пересувна бібліотека на 50 книжок [3: 92].

Сільська хата-читальня села Миколаївка Великолепетихського району заснована в 1924 році, мала власне окреме приміщення, робота проводилася російською мовою, хоча здебільшого обслуговувалося польське та українське населення. При установі діяла постійна бібліотека (89 книжок) та пересувна (50 книжок). Також працювали гуртки: сільськогосподарський (35 членів), драматичний (21 член) та політичний (27 членів) [3: 96].

Розглядаючи всю різноманітність гуртків, що створювалися при клубах, сільбудах, хатах-

читальнях не важко зрозуміти, що найбільшою популярністю серед польського населення користувалися драматичні гуртки. Адже, на відміну від інших, вони за будь-яких умов залишалися діючими та добре відвідуваними. Це вказує на те, що польське населення дуже цікавилася театральним мистецтвом. Наприклад, в селах Миколаївка Великолепетихського району та Киселівка Снігурівського району [4: 135] населення з власної ініціативи та за свій кошт збудувало спеціальні приміщення для своїх театрів. Обслуговувалися театри за рахунок сільських громад.

Для задоволення потреб польського населення в літературі рідною мовою велике значення мало створення національних бібліотек, нацменівських відділів при бібліотеках, книгозбірень при хатах-читальнях та сільбудах, пересувних бібліотек.

На селі лише деякі хати-читальні мали свої невеличкі книгозбірні, в яких нараховувалося близько 80 книжок (село Миколаївка) та 30 книжок (село Григорівка) або навіть бібліотеки. Наприклад, бібліотека села Цареводар, заснована у 1921 році, знаходилася при хаті-читальні та обслуговувала громадян усіх національностей. У своєму розпорядженні мала 230 книжок, з яких 160 – українською, 50 – російською і лише 20 польською мовами [5: 167]. Більшість же користувалися пересувними бібліотеками.

Таким чином, культурно-просвітницька робота, що проводилася органами радянської влади щодо польського населення Півдня УСРР створила певні умови для вільного розвитку польського етносу. Однак формальне ставлення до роботи більшості керівних працівників, їх низький професійний рівень та необізнаність у специфіці роботи з національними меншинами, відсутність належної організації роботи та матеріального забезпечення, перешкоджало нормальному функціонуванню культурно-просвітніх установ, які у багатьох випадках не задовольняли потреб польського населення. Крім того, робота цих закладів була ідеологічно спрямована на радянізацію польського населення, знищення його національної ідентичності та релігійності.

Джерела та література:

1. Чирко Б. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.) / Б. Чирко. – К. : Асоціація «Україна», 1995. – 215 с.
2. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-435. – Оп. 1. – Спр. 800. – 168 арк.
3. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-3756. – Оп. 1. – Спр. 1049. – 128 арк.
4. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-1554. – Оп. 1. – Спр. 40. – 221 арк.
5. ДАХО. – Ф. Р-2. – Оп. 1. – Спр. 979. – 177 арк.

ТРЕТЯКОВА Ольга**Культурно-просветительные учреждения польского населения Юга Украины в 1920-х годах**

В статье на основе архивных и других источников рассматривается процесс создания и функционирования польских национальных культурно-просветительных учреждений села. Показана организация работы в сельских домах, домах-читальнях, красных уголках.

Ключевые слова польское национальное меньшинство, Юг Украины, культурно-просветительные учреждения, сельский дом, изба-читальня.

TRETYAKOVA Olga**Cultural and education institutions South Ukraine polish population in the 1920s.**

On the basis of archival and other sources The process of creation and functioning of the Polish national cultural and educational institutions of the village. Shown organization working in rural homes, houses, reading rooms, the red corner.

Key words: Polish minority, South Ukraine, cultural and educational institutions, farmhouse, house reading room.

УДК 94(477)

Олександр ХАЄЦЬКИЙ

(Миколаїв, Україна)

**ПЕТРО МИКОЛАЙОВИЧ ЖДАНОВ – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР
МИКОЛАЇВСЬКОГО УЧИТЕЛЬСЬКОГО ІНСТИТУТУ (1913-1919 рр.)**

У статті аналізується досвід діяльності П.М. Жданова на посаді директора Миколаївського учительського інституту в 1913-1919 рр.

Ключові слова: учительський інститут, освіта, директор, біографія.

Вивчення біографій окремих людей має величезне значення для збереження і передачі наступним поколінням історичної пам'яті про суспільно значущий та особистісний досвід співвітчизників, їхні морально-етичні цінності. Це також створює додаткові можливості для глибинного дослідження суспільства та окремих галузей людської діяльності тієї чи іншої доби через призму історії повсякденності на основі використання методів біографістики як спеціальної історичної дисципліни. У даному повідомленні поставлено за мету дослідити внесок талановитого освітянина та непересічної особистості Петра Миколайовича Жданова у створення та розбудову Миколаївського учительського інституту в 1913-1919 рр.

Цінна інформація з досліджуваного питання міститься в документах фонду 115 (Миколаївський учительський інститут) Державного архіву Миколаївської області, наукових розвідках про роль учительських інститутів в системі освіти України [11; 12] та працях, присвячених Миколаївському національному університету імені В.О. Сухомлинського, який веде свою історію від Миколаївського учительського інституту [48; 49; 62; 63].

Миколаївський учительський інститут був відкритий після тривалих бюрократичних зволікань, пов'язаних із недостатнім фінансуванням імперською владою освітньої галузі. Важливе для Миколаєва рішення було прийняте виконуючим обов'язки міністра освіти бароном М. О. Таубе. Розпорядженням за № 30043 він дозволив відкрити з 1 липня 1913 р. в місті учительський інститут з училищем при ньому для підготовки викладачів прогімназій і вищих початкових училищ і дав розпорядження попечителю Одеського учбового округу вжити належних

заходів щодо пошуку відповідного приміщення для інституту та своєчасного початку в ньому занять [17, с. 19].

Директором Миколаївського учительського інституту був призначений Петро Миколайович Жданов. Він народився 18 липня 1875 року. У 1901 р. закінчив повний курс фізико-математичного факультету Київського імператорського університету Святого Володимира з дипломом 1 ступеня. Потім кілька років працював штатним викладачем фізики і математики, а також директором Іркутської чоловічої гімназії. З 1909 р. і до переїзду до Миколаєва в 1913 р. П. М. Жданов обіймав посаду директора учительського інституту в Іркутську. Він мав чин колезького секретаря і був нагороджений орденом Святої Ганни III ступеня [2, арк. 73-77].

Набутий досвід педагогічної та адміністративної роботи молодий керівник творчо використовував на новій посаді. З Іркутська ним були привезені копії документів інститутського діловодства, які використовувались як зразок у процесі налагодження діяльності учительського інституту в Миколаєві. Надалі П. М. Жданов поряд з виконанням директорських обов'язків читав в інституті курси педагогіки та методики викладання математики. Порівняльний аналіз змісту навчальних програм курсу «Педагогіка» кількох учительських інститутів України, зроблений дослідницею І. М. Кравченко, засвідчує авторський зміст програми, за якою П. М. Жданов викладав педагогіку вихованцям учительського інституту в Миколаєві [12].

Виконання своїх обов'язків П. М. Жданов розпочав з вирішення першочергових завдань: забезпечення комплектування навчального закладу кадрами викладачів, проведення вступних іспитів, пошуку приміщення для

розташування інституту, а також первинного комплектування закладу обладнанням, навчальними приладами та підручниками. Згідно з чинним законодавством кандидати на викладацькі посади обирались директором та подавались на затвердження попечителя учбового округу з наведеними про них докладними відомостями [1, арк. 29].

Багато зусиль довелося докласти директору в процесі пошуку придатного для навчального корпусу будинку. З 15-ти запропонованих для арендування інститутом приміщень після їх огляду та ознайомлення з умовами аренди П. М. Жданов зупинився на будівлі по вул. Нікольській під № 12, що розташовувалась у північно-західній частині Миколаївського півострову, поблизу злиття річок Південний Буг та Інгул, посеред хвойних, фруктових дерев та декоративних насаджень колишнього садівництва Бель-Вю. Орендована будівля являла собою двоповерховий особняк з пиляного каменя-черепашника, побудований у другій половині XIX ст. у характерному для того часу стилі еkleктизму.

Будинок належав спадкоємцям заможного миколаївського купця Ю. О. Берга. Обраний варіант за розмірами приміщень, плануванням та місцем розташування в основному відповідав існуючим на той час вимогам до будівель навчальних закладів. 16 вересня 1913 р. директор інституту уклав договір про наймання будинку [3, арк. 20]. У приміщенні інституту на першому поверсі оселився і директор з великою родиною. Одну з кімнат директорської квартири було виділено під інститутську бібліотеку.

Офіційне урочисте відкриття Миколаївського учительського інституту відбулося 27 жовтня 1913 р. (за старим стилем). У своїй промові на урочистостях директор акцентував увагу на основних завданнях, які стоять перед викладачами і вихованцями [15].

Першими викладачами Миколаївського учительського інституту стали найбільш кваліфіковані та поважані місцеві педагоги, а також фахівці, переведені з інших міст. Всі вони мали необхідні для викладацької діяльності рівень освіти та педагогічний досвід. Деякі з них були відзначені високими урядовими нагородами.

На засіданнях педагогічної ради інституту, яку очолював директор, регулярно розглядались питання, пов'язані зі створенням

та розвитком матеріальної бази інституту, раціональним використанням коштів, організацією та удосконаленням навчально-виховного процесу, успішністю вихованців і їх поведінкою та інші типові для навчального закладу проблеми. Судячи по змісту протоколів, засідання ради під головуванням директора проходили достатньо демократично. Рішення ухвалювались, зазвичай, після обговорення питань більшістю голосів.

Уже на початковому етапі діяльності учительського інституту було придбано значну кількість необхідних для забезпечення навчально-виховного процесу приладдя, наочних посібників та літератури. На 1 січня 1915 р. у фізичному кабінеті знаходилось 150 приладів та інструментів на суму 1475 карб. 45 коп. Більш скромно був обладнаний кабінет природничих наук, де числилось 23 прилади на суму 318 карб. 35 коп. Крім цього, в інституті було ще 363 посібники з різних дисциплін на суму 1093 карб. 80 коп. Фонд фундаментальної та учнівської бібліотек містив 767 назв книжок (1522 примірники) на суму 1871 карб. 95 коп. [5, арк. 3 зв., 4].

Поведінка вихованців у навчальний та позанавчальний час регламентувалась вельми строгими «Правилами», розробленими директором інституту за зразком правил Іркутського учительського інституту, де раніше працював П. М. Жданов. У вступній частині зазначеного вище документа підкреслювалась необхідність усвідомлення майбутніми педагогами ролі самовиховання та особистого позитивного прикладу вихователя для його успішної діяльності на освітянській ниві [4, арк. 14]. Навчально-виховний процес в інституті та училищі здійснювався на засадах християнської моралі, в дусі вірності монархії. Керівництво пильно стежило за благонадійністю вихованців.

Багато уваги як адміністратор та викладач Петро Миколайович приділяв організації практичної підготовки учнів до педагогічної діяльності.

Педагогічна практика проводилась на базі міського при інституті училища. Щотижня відбувались педагогічні засідання, під час яких розбирались достоїнства та недоліки проведених уроків, викладачами давались вказівки методичного та дидактичного спрямування [7, арк. 5 зв., 6].

З навчально-пізнавальною метою для вихованців організовувались екскурсії до

міської електростанції, астрономічної обсерваторії, підприємств міста, а також до музеїв Миколаєва й Херсона, до місця проведення археологічних розкопок в Ольвії. Учні також відвідували кіносеанси, публічні лекції та інші заходи [6, арк. 21, 22, 45]. Велика увага приділялась військово-патріотичному вихованню, організації допомоги діючій армії. У 1916 р. інститут здійснив перший випуск учителів у складі 22-х вихованців [8, арк. 6 зв.].

У 1917-1920 рр. Миколаївщина, як і весь південь України, перетворилась в арену запеклої боротьби протидіючих політичних сил. Неоднозначно сприймалися вихованими в дусі імперських традицій директором і викладачами ідеї українізації навчального закладу, демократизації навчально-виховного процесу, виборності адміністрації, допуску студентів до участі у засіданнях педагогічної ради. Доводилось пристосовуватись до нових вимог, які змінювались із черговою зміною влади. Однак у вкрай важких умовах громадянської війни та господарської розрухи П.М. Жданов намагався робити все можливе для продовження діяльності навчального закладу і навіть його реформування. Про високий авторитет Петра Миколайовича серед колег-викладачів свідчить те, що його неодноразово переобирали на посаду директора [9, арк. 16, 17].

Однією з головних турбот директора був побут, харчування та лікування слухачів. Найменш забезпеченим за рішенням педагогічної ради видавалась грошова допомога [32, арк. 22 зв., 23]. При інституті відкрили дешеву їдальню та буфет, відряджали студентів у села для закупівлі продуктів.

У жовтні 1919 р. на трьох курсах інституту навчалися 173 вихованці. Штат складали 21 викладач, лікар, діловод-бухгалтер, швейцар, кур'єр, коридорний [10, арк. 51].

Наприкінці грудня 1919 р. П.М. Жданов несподівано залишив свою посаду і виїхав з міста, як зазначалося у протоколі засідання педагогічної ради, «у зв'язку з призовом на дійсну військову службу за мобілізацією» [10, арк. 68]. Найбільш вірогідною, на наш погляд, дійсною причиною завершення директором своєї кар'єри в Миколаєві міг бути крах його сподівань на повернення «часів порядку та стабільності», за яких він починав керувати інститутом. Погіршення умов діяльності інституту, суперечливі розпорядження представників різних режимів, ініційовані

«новою» владою постійні переобрання директора і, нарешті, зміна не в кращий бік контингенту вихованців не дозволяли Петру Миколайовичу, директору «старого загартування», успішно виконувати обов'язки за своїм сумлінням. А працювати інакше, судячи по його попередній діяльності, він не міг і не бажав.

Можна припустити й інші причини залишення директором своєї посади: свідоме бажання П. М. Жданова зробити свій внесок у справу «білого руху» у складі Добровольчої армії, побоювання репресій з боку радянської влади, яка мала відновитися в місті після відступу армії Денікіна та ін. Однак це лише наші здогадки. Подальша доля П. М. Жданова нам невідома. У 1920 р., вже за іншого керівництва, Миколаївський учительський інститут було реформовано у вищий навчальний заклад – педагогічний інститут, невдовзі перейменований в інститут народної освіти.

Отже, аналіз наявних історичних джерел свідчить про значну роль П.М. Жданова в розбудові Миколаївського учительського інституту. Це була «людина на своєму місці» - висококваліфікований фахівець, досвідчений адміністратор та дбайливий господарник. Строга вимогливість директора до підлеглих поєднувалась з колегіальністю у вирішенні найважливіших питань функціонування навчального закладу, а також людським ставленням до потреб викладачів, службовців та вихованців. Керуючи закладом на зламі епох, директору доводилось докладати чималих зусиль до подолання застарілих імперських стереотипів керівництва інститутом, що було, мабуть, найважчим. В умовах спричиненого революцією та громадянською війною економічного та соціально-політичного хаосу він намагався робити все можливе для збереження навчального закладу та забезпечення якісної підготовки вчителів на основі своїх знань, переконань та сумління.

Джерела та література:

1. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО). – Ф. 115. Миколаївський учительський інститут. – Оп. 1. – Спр. 5. Циркуляри попечителя Одеського учебного округа и переписка о деятельности института (5 августа – 29 декабря 1913 г.). – 41 арк.
2. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 11. Экзаменационные листы, приемные

- ведомости, расписание вступительных экзаменов и список преподавателей и руководящего состава института (13 сентября 1913 г. – 31 января 1914 г.). – 84 арк.
3. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 32. Дело об аренде помещения для учительского института с городским при нем училищем (11 августа – 18 ноября 1913 г.). – 20 арк.
 4. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 33. Протоколы заседаний педагогического совета (23 сентября 1913 г. – 13 января 1914 г.). – 123 арк.
 5. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 85. Годовой отчет о состоянии и деятельности института и городского при нем училища за 1914/1915 учебный год (12 января – 18 февраля 1915 г.). – 34 арк.
 6. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 100. Протоколы заседаний педагогического совета института (12 января – 21 декабря 1915 г.). – 215 арк.
 7. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 131. Годовой отчет о состоянии и деятельности института и городского при нем училища за 1915 г. (11 января 1916 г.). – 15 арк.
 8. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 173. Годовой отчет о состоянии и работе института и городского при нем училища за 1916 г. (14 января 1917 г.). – 143 арк.
 9. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 211. Протоколы заседаний педагогического совета института (15 января – 30 декабря 1918 г.). – 91 арк.
 10. ДАМО. – Ф. 115. – Оп. 1. – Спр. 242. Протоколы заседаний педагогического совета института (18 января – 27 декабря 1919 г.). – 68 арк.
 11. Кравченко І. М. Учительські інститути в системі освіти України другої половини XIX - початку XX століття / І. М. Кравченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету: зб. наук. праць. – Миколаїв: МДУ, 2005. – Вип. 10, т. 2. – С. 84-89.
 12. Кравченко І. М. Учительські інститути в системі підготовки педагогічних кадрів України (друга половина XIX - початок XX ст.): Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – К., 2008. – 16 с.
 13. Миколаївський державний університет імені В. О. Сухомлинського: віхи історії (1913-2008) / Укл.: В. Д. Будак, Л. В. Старовойт, О. П. Хаєцький, С. В. Підпригора. – Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. – 184 с.
 14. Миколаївський державний університет. Історичний нарис (1913-2003) / Укл. Я. І. Журецький, І. С. Павлік, Л. В. Старовойт. Гол. ред. В. Д. Будак. – К.: «Златограф-дизайн», 2003. – 256 с.
 15. Открытие Учительского института // Николаевская газета. – 1913. - 29 октября.
 16. Павлик І. С., Тригуб П. М., Юринець В. З. Деякі сторінки з історії інституту (1913-1941 роки) / І. С. Павлик, П. М. Тригуб П. М., В. З. Юринець // Тези доповідей та повідомлень науково-практичної конференції, присвяченої 80-річчю Миколаївського педагогічного інституту (в шести частинах). Ч.І. – Миколаїв, 1994. – С. 7-13.
 17. Хаєцький О. П. Миколаївський учительський інститут (1913-1920). Історичний нарис, документи та матеріали / О.П. Хаєцький. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 368 с.

ХАЕЦКИЙ Александр

Петр Николаевич Жданов – первый директор Николаевского учительского института (1913-1919 гг.)

В статье анализируется опыт деятельности П.Н. Жданова в должности директора Николаевского учительского института в 1913-1919 гг.

Ключевые слова: учительский институт, образование, директор, биография.

HAETSKY Olexandr

Petr Nikolaevich Zhdanov was the first Director of the Nikolaev teacher's Institute (1913-1919)

The article analyzes the activity of P. N. Zhdanov as the Director of the Nikolaev teacher's Institute in 1913-1919.

Keywords: teacher's Institute, education, Director, biography

УДК 94 (477)

Валентин ШКВАРЕЦЬ

(Миколаїв, Україна)

ГЕРОЙ УКРАЇНИ БЕРЕСТ ОЛЕКСІЙ ПРОКОПОВИЧ

Стаття присвячена Герою України, лейтенанту О. П. Бересту, за безпосереднього керівництва і участі якого сержант М. Єгоров і молодший сержант М. Кантарія підняли Прапор Перемоги над рейхстагом. Незважаючи на це він був викреслений зі списку героїв, а після війни пройшов сталінські табори.

Ключові слова: Берест О. П., Прапор Перемоги, рейхстаг.

На жаль, у більшості матеріалів про встановлення Прапору Перемоги на Рейхстазі в сучасній Україні про О. П. Береста та його подвиг не згадують. Прикладом є останні статті, присвячені 65-ій річниці Перемоги над нацистською Німеччиною в миколаївських газетах «Южная правда», «Вечерний Николаев». У них, якщо йдеться про подвиг М. Єгорова і М. Кантарії, немає жодної згадки про подвиг українця О. П. Береста.

І це тоді, коли ще п'ять років тому тодішній Президент України підписав Указ «Про присвоєння О. Бересту звання Героя України». У ньому вказується: «За бойову відвагу у Великій Вітчизняній війні 1941 – 1945 років, особисту мужність і героїзм, виявлені в Берлінській операції, та підняття Прапора Перемоги над Рейхстагом постановляю:

Присвоїти звання Героя України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» лейтенанту Бересту Олексію Прокоповичу (1921 – 1970 рр.) – уродженцю села Горяїстівка Охтирського району Сумської області (посмертно).

Президент України В. Ющенко
м. Київ, 6 травня 2005 року
№ 753/2005»

Це був перший і унікальний випадок у сучасній Україні, коли звання Героя було присвоєно посмертно. Присвоєно людині, чие ім'я українці мали б знати з дитинства, ім'я, що стоїть поруч з іменами легендарних Єгорова і Кантарії. Проте лейтенант Олексій Берест за життя не тільки не був удостоєний звання Героя Радянського Союзу, а й взагалі позбавлений права на власне героїчне минуле.

Заради справедливості підкреслимо, що під натиском громадськості, ветеранських організацій, однополчан, а також сумчан і

ростовчан у другій половині 60-х років ХХ ст. про О. Береста з'явилися невеличкі згадки, як про одного з командирів і учасників підняття прапора на рейхстазі [1; 2]. Але звання Героя Радянського Союзу, або Героя Росії він так і не отримав.

Останнім часом одне з харківських наукових видань подало матеріали про О. П. Береста [3, с. 471 - 472], а киянин, ветеран війни, письменник і журналіст Ю. Краснощок у своїй книзі повідав про затяжну возню з присвоєнням звання Героя Бересту [4, с. 329 - 334]. Прикметно, що 9 травня 2010 р. в Києві на параді військ до 65-ї річниці Перемоги у своєму репортажі телекоментатор національного телебачення підкреслив, що прапор на рейхстагом підняли росіянин Єгоров, грузин Кантарія, «а також українець Берест».

Народився Олексій 9 березня 1921 р. в бідній селянській багатодітній родині у селі Горяїстівка Охтирського району на Сумщині. В 11 років залишився круглим сиротою, а вже через рік, навесні 1933 р., старші сестри Марина і Катерина змушені були віддати його в Охтирський дитячий будинок, щоб брат, як їхні батьки та інші сім дітей, не помер з голоду. З 15 років Олексій вже працював у колгоспі. Для того щоб його прийняли на курси трактористів, приписав собі два роки, ставши при цьому першим трактористом у своєму селі.

Ці два приписані роки дозволили йому в жовтні 1939 р. піти добровольцем до Червоної армії, у складі якої він брав участь у радянсько-фінській війні. У грудні того ж року О. Берест прикрив командира від кулі снайпера, за що одержав подяку.

З першого дня німецько-радянської війни він на фронті, влітку 1942 р. – вже командир відділення, комсомолец. У березні 1943 р. на

Волховському фронту Береста прийняли до партії і майже відразу обрали парторгом роти. Згодом, з грудня 1943 р. до вересня 1944 р., маючи семирічну освіту, навчався в Ленінградському військово-політичному училищі в Шуї.

Після випуску лейтенант Берест до самого завершення війни – на Першому Білоруському фронті, в складі 756-го стрілецького полку 150-ї стрілецької дивізії заступником командира батальона по політчастині капітана С. Неустроева. О. Берест брав участь у визволенні Польщі, у прориві ворожої оборони на р. Одері, пройшов з боями вулицями Берліну.

Одного разу вночі під час супроводження полоненого німця до штабу дивізії йому довелося вступити до рукопашного бою із засідкою гітлерівців. Від порізу ворожою фінкою в Олексія Прокоповича на все життя залишилися шрами на обличчі та правій долоні.

30 квітня 1945 р. за наказом першого коменданта рейхстагу, командира 756-го стрілецького полку 150-ї стрілецької дивізії Третьої ударної армії полковника Ф. Зінченка лейтенант О. Берест очолив штурмову групу у складі М. Єгорова, М. Кантарії, а також восьми автоматників прикриття роти капітана Сянова для виконання бойового завдання з підняття Прапора Перемоги на куполі рейхстагу. Пізнього вечора після тривалих, запеклих і жорстоких боїв з гітлерівцями Берест першим, як командир, піднявся на дах рейхстагу. Потім допоміг це зробити Єгорову і Кантарії, і о 21 годині 50 хвилин за московським часом вони разом під обстрілом прикріпили червоний прапор № 5, який мала їхня дивізія. Такі ж прапори мали і решта вісім дивізій армії – яка першою прорветься, візьме рейхстаг, та й встановить Прапор Перемоги.

За національною ознакою бійців на купол палаючого рейхстагу не посилали, потрібні були відважні, витривалі, досвідчені. Командир полку Ф. Зінченко обрав перевірених, надійних. При цьому на долю Береста випала найважча місія – вести солдатів із прапором, їх було двоє на випадок поранення чи загибелі одного з прапороносців, забезпечувати їм надійне прикриття.

Пізніше у донесенні вищому командуванню було вказано: «Відважні воїни, комуніст лейтенант Берест, комсомолец, сержант Єгоров і безпартійний, молодший

сержант Кантарія підняли прапор над будинком німецького парламенту...» Підписали донесення командувач 3-ої ударної армії генерал-полковник Кузнецов і член військової ради армії генерал-майор Литвинов.

Даючи доручення і характеристику Бересту, комбат Неустроев відзначив: «Цьому чоловікові можна було доручити все. Він виконає будь-який наказ! Якщо щось трапиться з Єгоровим і Кантарією, Берест дійде обов'язково...»

А в ніч на 2 травня за завданням командування, видаючи себе за полковника (як того вимагали німці, що засіли у рейхстазі), Олексій Прокопович Берест (комбат Неустроев при цьому видавав себе за його ад'ютанта) особисто вів більше трьох годин важкі і небезпечні перемовини із залишками залоги рейхстагу. Перемовини були настільки напруженими, що згодом у деяких оточених не витримали нерви і вони відкрили вогонь услід трьом радянським парламентарям після завершення перемовин. І тут Бересту довелося вступити в рукопашну з двома гітлерівцями і знову перемогти. Незважаючи на все це О. Берест примусив нацистів капітулювати.

Зразу ж після цих подій Олексій Берест виконував новий наказ – супроводжував до Москви ешелон із репатрійованими, маючи при цьому кілька днів відпустки, хотів відвідати рідне село Горяйствку. Але по дорозі, в районі Харкова захворів на тиф та потрапив до військового шпиталю у Ростові-на-Дону. Тут він зустрів медсестру Людмилу Федорівну Євсєєву, одружився і вже разом з нею повернувся до Німеччини.

На початку травня 1946 р. вийшов Указ Президії Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Радянського Союзу офіцерам і сержантам, які підняли Прапор Перемоги над рейхстагом у Берліні – капітану В. Давидову, сержанту М. Єгорову, молодшому сержанту М. Кантарії, капітану С. Неустроеву, старшому лейтенанту К. Самсонову. Прізвища О. Береста там не було. Він був нагороджений лише орденом Червоного Прапора.

Вважають, що з списку на представлення до звання Героя Радянського Союзу його прізвище, як політрука, викреслив Г. Жуков, бо він їх недолюбливав. До того ж певну роль відіграв особливий відділ та штабісти, що подали на Олексія негативну характеристику. Ці офіцери помстилися йому за відмову надати

їм свого часу якісь трофеї з «Будинку Гімлера» – міністерства внутрішніх справ Німеччини. І тому, коли бійці батальйону помилково атакували посольство нейтральної країни, винним зробили не комбата, а його заступника – О. Береста. До того виявили, що його рідні перебували на тимчасово окупованій території, а в листуванні з ним негативно ставилися до радянської влади.

До речі, в будинку Міністерства внутрішніх справ було багато цінних картин, скульптур, інвентаризацію яких провів О. Берест. Згодом художні цінності світового значення стали перекочовувати до особняка Г. Жукова, на його підмосковну дачу та в міську квартиру. Це й обурило лейтенанта О. Береста. Саме цим скористалися особисти, щоб відповідно вплинути на рішення маршала. Отож коли Г. Жукову подали документи про присвоєння звання Героя Радянського Союзу О. Бересту, він уже мав інформацію, що якийсь там лейтенант підриває авторитет командувача, натякає про якісь картини, відправлені Жуковим додому [6]. Після цього тривалий час Береста ігнорували, замовчували, не запрошували на урочистості, наприклад, на парад Перемоги в 1945 р.

Демобілізувавшись у 1948 р., Берест переїхав на батьківщину дружини – в село Покровське Некліновського району, що по суті було передмістям Ростова-на-Дону.

Після війни Олексій Прокопович спочатку працював заступником директора МТС, завідувачем райвідділу кінофікації. Пізніше, за сфабрикованою справою про присвоєння коштів, нестриманість до слідчого, який по суті постійно провокував Береста (за років 20 потому цей слідчий признається дружині Береста, мовляв, на нього тиснули згори наказами посадити Олексія, інакше б вигнали з роботи). 14 лютого 1953 р. О. П. Береста було засуджено на 10 років і відправлено на лісоповал до пермських таборів. 27 березня того ж року за амністією строк ув'язнення було скорочено вдвічі. Ще пізніше – повністю реабілітовано. Цікаво, що під час слідства виявилось, що в Береста немає ні майна, ні грошей. А звинувачували в їх привласненні.

Після повернення в 1958 р. додому Берест став працювати робітником, пізніше бригадиром у ливарному цеху «Ростсільмашу». Проте минуле не давало колишньому офіцеру

спокою. Він неодноразово звертався до вищого воєнного керівництва, навіть до М. С. Хрущова, вимагаючи правди і справедливості. Комусь зверху не сподобалась впертість «комісара» лізти в герої, і в лютому 1953 р. його знову заарештували. Під час слідства 17 свідків довели невинність Олексія Береста. Незважаючи на це, слідчий грубою образою і підозрою спровокував Береста і той разом із кріслом викидає слідчого через вікно з другого поверху. Як наслідок, до самої смерті ім'я О. Береста перебувало під таємним наглядом. Єгоров, Кантарія, Неустроєв та інші не захистили свого однополчанина, вони просто взагалі про нього мовчали.

Нарешті, в 1975 р. під час всесоюзної акції фотографування біля Прапора Перемоги, присвяченої 30-річчю Перемоги М. Кантарія, під час одного з виступів приголомшив присутніх: «Нас тоді з прапором було не двоє, а троє. Якби не політрук, навряд чи ми з Михайлом добралися б до самого купола». Тоді ж з вуст Мелитона Кантарії прозвучало і нікому не відоме прізвище – Берест [3]. На жаль, М. Єгоров не зміг зробити теж саме – перед тим він загинув у автокатастрофі.

Досліджуючи трагедію лейтенанта О. Береста, переконуємося в його сильному, прямому, непокірному, емоційно-запальному характері, його безкомпромисності. Ще однополчани говорили, що він стійко переносить поранення, але не терпить проявів лицемірства, заздрості. Завжди намагався прикрити інших, як тоді, при штурмі рейхстагу. Після війни він буде захищати робітників від свавілля адміністрації.

Після багатьох дискусій, звертань земляків, фронтовиків (останні були більш принципові, бо їм була відома справжня ціна бойових нагород), самого Береста в умовах «хрущовської відлиги» реабілітували. ЦК КПРС був змушений провести закриту нараду під головуванням М. Сулова (листопад 1961 р.), під час якої виступив Олексій Берест. Тільки після цього в названих на початку цієї статті академічних багатотомниках з'явилися правдиві рядки про підняття Прапора Перемоги.

3 листопада 1970 р. Олексій Прокопович о 19 годині повертався із п'ятирічним онуком Олексієм з дитячого садка додому. На переїзді «Сільмаш» вони переходили залізничну колію. Попереду йшла жінка з дівчинкою. Підійшов

електропотяг, позаду з великою швидкістю рухався поїзд «Москва-Баку». Несподівано дівчинка оступилася на колії. Берест зумів вихопити її з-під коліс локомотива, але сам зазнав страшного удару, від якого о 4 год. ночі помер у лікарні. Йому було лише 49 років.

Про бойові подвиги Олексія Прокоповича Береста, нагородженого орденами Червоного Прапора, Вітчизняної війни I ступеня, Червоної Зірки, багатьма медалями, багато писали. 24 вересня 2005 р. Президент України вручив донці Олексія Прокоповича Ірині знак Героя України. В Горяйствіці проживає племінник героя, в Ростові-на-Дону – дружина і донька, у Владивостоці – син. Прохання перепоховати прах лейтенанта в Києві, у парку «Вічної слави» залишалося без реагування.

У Росії данину пам'яті героя віддали тільки ростовчани. Його ім'я носять одна зі шкіл і вулиця міста, встановлено меморіальну дошку на будинку № 17 по вулиці Російській, у якому довго працював легендарний фронтовик. На Ростовському комбайновому заводі, де після війни працював О. Берест, діє присвячений йому музей.

В Україні, у м. Охтирка іменем Героя України названа вулиця, відкрито пам'ятник, у рідному селі – пам'ятний знак. Журналіст Микола Майстренко з Охтирки багато років досліджував життя Олексія Береста, написав про нього книгу «Я прикрию!». В її основі – архівні знахідки автора, бесіди з багатьма людьми, дружиною Береста та його донькою. Сумська обласна газета «Позиція» в багатьох номерах друкувала дослідження про Олексія Береста Володимира Троценка [7].

Про участь О. Береста у піднятті Прапора Перемоги, перемовини з фашистами у підвалі рейхстагу також написали в своїх книгах В. Суботін («Так закінчуються війни»), С. Долматовський («Автографи Перемоги»), В. Шатилов («Прапор над рейхстагом»), Ф. Зінченко («Герої штурму рейхстага»), С. Неустроев («Про рейхстаг на схилі ліги»), П. Трояновський («На восьми фронтах»).

Неспростовним документом про участь О. П. Береста у піднятті Прапора Перемоги є наказ № 1 воєнного коменданта рейхстагу полковника Ф. Зінченка, про який докладно розповів у своїх мемуарах «Ми штурмували рейхстаг» Герой Радянського Союзу, генерал-майор І. Клочков: «В одній із вичищених від

ворога кімнат першого поверху розмістився штаб 756-го полку, і його командир, полковник Зінченко, призначений комендантом рейхстагу, під гуркіт бою диктував офіцеру штаба свій перший наказ. Один із пунктів гласив: «Заступнику командира 1-го батальйону з політичної частини лейтенанту Бересту очолити виконання бойового завдання з підняття прапора над рейхстагом...».

Більше всіх про долю Береста написав талановитий письменник І. Бондаренко («Він брав рейхстаг». – Журнал «Дон». – 1961. - № 6; «Він штурмував рейхстаг» у книзі «Нам дороги ці не забути». – Роствидав, 1975; «Доля Олексія Береста» в книзі «Березовий сік». – Роствидав, 1976).

В Ростові, в особистому архіві режисера Р. Розенбліта є документальний фільм «Прапор Перемоги», який було знято у переддень 30-річчя Перемоги. Тоді режисер зібрав у Сухумі В. Шатилова, В. Зінченка, С. Неустроева, І. Сьянова, а також М. Кантарію – уродженця Абхазії. М. Єгоров перед тим загинув в автокатастрофі. Наче сповідуючись, С. Неустроев говорив: «Щоб було надійно, вирішив послати Береста. Він дійде обов'язково – могутній, вольовий. Якщо щось трапиться з Єгоровим і Кантарією, він добереться». Нервував, збивався М. Кантарія. Ні він, ні М. Єгоров ніколи не згадували до цього О. Береста. Лише зараз, сидячи навпроти С. Неустроева, вперше витягнув з себе: «Було поставлено завдання – Бересту, мені і Єгорову пробратись на дах і встановити прапор. Він був з нами до кінця». Режисер за кадром доповнив: «Ця історія до цих пір, як напнута струна. Боротьба за славу, самолюбство сильних чоловіків, історичні помилки, навмисні і випадкові – тут багато різного сплелось».

Кінофільм демонстрували тільки в Горяйствіці на Сумщині та Ростові-на-Дону. На екран для масового глядача або на телебачення він не потрапив.

Лише згодом в кіноепопеї «Звільнення» О. П. Берест вперше з'явився на екрані. Його роль зіграв Е. Изотов – людина на диво схожа на молодого лейтенанта, який штурмував рейхстаг. Що стосується багатьох фільмів із кадрами встановлення прапора на рейхстазі (фото світлини воєнних кореспондентів Є. Халдея, І. Шагіна, О. Морозова, В. Темина), то вони були постановочними, тобто зробленими пізніше.

Цікаво, що вже в наші дні, у 2000 р., Центральний музей Збройних Сил РФ до 55-х роковин Перемоги видав буклет, 500 примірників якого для службового користування поширили і в Україні. В ньому, нарешті, правдиво висвітлено роль О. П. Береста у піднятті Прапора Перемоги над рейхстагом.

Джерела та література:

1. История Великой Отечественной войны Советского Союза в 1941 – 1945 гг. В 6-ти томах. – М., Т. 5. – 1965.
2. История Второй мировой войны. В 12-ти томах. – М., Т. 10. – 1971.
3. Петровський В., Радчук Л., Семененко В. Історія України: неупереджений погляд:

Факти. Міфи. Коментарі. / Петровський В., Радчук Л., Семененко В. – Харків : ВД «Школа», 2007.

4. Краснощок Ю. Тасмниці перемоги // Диявольська гра. Документальний детектив / Краснощок Ю. – К. : Видавничий центр «ДрУк», 2002.
5. Марценюк Е. Алексей Берест и Знамя Победы / Марценюк Е. // Промышленные ведомости. – 2010. – № 3 - 4.
6. Проненко В. «Якщо щось трапиться з Єгоровим та Кантарією, Берест дійде обов'язково...» / Проненко В. // Дзеркало тижня. – 2005. – 14 – 20 травня. – № 18 (546).
7. Там само.

ШКВАРЕЦЬ Валентин

Герой Украины Алексей Прокопьевич Берест

Статья посвящена Герою Украины, лейтенанту А. П. Бересту, при непосредственном руководстве и участии которого сержант М. Егоров и младший сержант М. Кантария водрузили Знамя Победы над рейхстагом. Несмотря на это он был вычеркнут из списка героев, а после войны прошел сталинские лагеря.

Ключевые слова: Берест А. П., Знамя Победы, рейхстаг.

SHKVARETS Valentin

Hero of Ukraine, Lieutenant O. P. Berest.

The article is devoted Hero of Ukraine, Lieutenant O. P. Berest. He was the leader of war operation in which Sergeant M. Egorov and Junior sergeant M. Kantariya hoisted the Flag of Victory above Reichstag. But O. Berest was stroked off the list of heroes, and after the war he passed through Stalin's camps.

Key words: Berest O. P., the Flag of Victory, Reichstag.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930 (476+477):282

Елена БАРСУК

(Мозырь, Беларусь)

ИСТОРИЯ УНИАТСТВА В РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В РАБОТАХ В. Б. АНТОНОВИЧА

В статье представлена характеристика взглядов украинского историка XIX в. В. Б. Антоновича об конфессиональной политике в Речи Посполитой в XVII – XVIII в., причинах, этапах и последствиях распространения униатства, средствах межконфессиональной борьбы в его очерках по истории православной церкви.

Ключевые слова: В. Б. Антонович, католичество, православие, униатство, православные братства, казаки.

Истории конфессиональных отношений в Речи Посполитой посвящены «Очерк отношений польского государства к православию и православной церкви» и «Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия». Политика дискриминации православных и распространения униатства, по мнению В. Б. Антоновича носила целенаправленный характер. Переход православных в унию предполагался «только в качестве первого действия религиозно-политической драмы, за ним должно следовать второе действие – переход униатов в латинство» [2, с. 338]. Он выделил несколько этапов конфессиональной политики государства в конце XVI – XVIII вв., дал их характеристику и определил средства и формы религиозной борьбы.

Первый этап насаждения унии, с 1596 г. по 1648 г. носил характер «частных насилий и правительственных интриг» [1, с. 271]. За это время не было принято ни одного закона в ущерб православию. Многочисленная православная шляхта «своим влиянием в Сенате и голосом на Сейме» заставляла королей при каждом представившемся случае гарантировать свободу вероисповедания [2, с. 283]. Однако короли Речи Посполитой наделяли «чинами, должностями, сенаторскими местами, доходными староствами, всякими бенефициями» только католиков, православные шляхетские роды «беднеют или не выдерживают и поддаются заманчивой иезуитской пропаганде, подкрепленной надеждой на мирские блага». По образному выражению профессора, «крутые действия

правительства» в первой половине XVII в. привели к тому, что «собралась медленно гроза, которая разорвется через сорок лет страшной катастрофой» [1, с. 214]. На этом этапе основная межконфессиональная борьба сосредоточилась в братствах. По словам Антоновича, «вначале задачу их составляло попечение о благочестии и сохранении во всей чистоте христианской нравственности сильно пострадавшей от захвата дворянами высших церковных должностей», а придание ставропигии освободило их от зависимости от местных иерархов [2, с. 285]. Казачество представляло военную силу для защиты православия. Так, в 1620 г. гетман Петр Канашевич Сагайдачный «нанес удар униии восстановлением иерархии». В связи с этим В. Б. Антонович делает вывод: «значение униатской иерархии низведено было до незавидного положения неудавшейся попытки и насильственного, безуспешного никем не признанного домогательства» [2, с. 285-286]. В 1632 г. официально была восстановлена православная иерархия. Событиям 1648—1667 гг. Антонович посвятил всего несколько страниц, отмечая, что там, «где казачество торжествовало — исчезала возможность установить унию», по Зборовскому и Гадяцкому договорам униия ликвидировалась, а правящие круги Речи Посполитой «отделались от беды уступкой левого берега Днепра, пользуясь мягкостью русского правительства». По мнению исследователя, «католический и сословный фанатизм способствовал объединению Руси», т. е. предпосылками присоединения левобережной Украины были

религиозные противоречия и социальный гнет [2, с. 286].

Следующий этап насаждения униатства начался именно после Андрусовского мира, особенно после Люблинского сейма 1681 г. и до Замойского собора (1720 г.). В течение 20 лет уния распространилась более, чем за предшествующие 100 лет, что было обусловлено «отклонением от братств наиболее влиятельных членов и неясностью программы» [2, с. 311]. Постановлением сейма 1686 г. православные брацтва должны подчиняться епископам, православные не могли отлучаться за границу и «сноситься с патриархом» [2, с. 289]. На этом этапе православная шляхта составляла «ничтожное меньшинство на провинциальных сеймиках, казачество осталось на левом берегу», таким образом, защитниками православия выступили духовенство, мещане и крестьяне. Антонович характеризовал межконфессиональную борьбу как «бесконечный ряд отдельных случаев и отдельных административных преследований и поощрений», когда власти избегают открытого противостояния, прикрывают свои действия тайною, недомолвками, умышленными непониманием терминов, не требуют общего согласия на унию и тем самым не дают возможности для гласного протеста» [2, с. 295]. Поэтому В. Б. Антонович утверждает, что «православие подвергалось более опасному нападению... Власть как будто забывает отличия между униатами и православными и названия: уния, дизуния, схизма исчезают из административного лексикона почти до середины XVIII в. [2, с. 295]. К началу XVIII в. осталась одна православная епархия — Белорусская, в остальных трех — Луцкой, Перемышльской и Львовской, по выражению Антоновича, «власть находилась в руках тайных униатов», «лжеправославных епископов», отстаивавших подчинение Константинопольскому патриарху. Епископы «отдаленной» Белорусской епархии не могли руководить всем «пространством литовско-русских земель», поскольку встречали «препятствия со стороны Киевских митрополитов» (признавших власть Московского патриарха), оспаривавших власть над ближайшей к ней территорией [2, с. 296]. Если до Замойского собора насаждение унии и преследование православных носило характер «личного произвола», то после него —

представляло «общее повсеместное явление... своеобразный крестовый поход, совершаемый под благословением пап, стяжавших себе спасение путем насилия над безоружными крестьянами» [2, с. 326]. Украинский историк утверждает, ссылаясь на документы, опубликованные в «Архиве Юго-Западной России», ч. I, т. IV, что положение православных «тяжело было, когда они сделались мишенью для шляхетского своеволия... гнет не вытекал из определенной программы, не был однороден и не давал возможности предугадать опасность», а судьба прихода зависела от «каприза, корыстолюбия» землевладельца, проходивших жолнеров, ксендза ближайшего костела, проезжего шляхтича [3, с. 397, 407, 95, 153, 232, 243, 275, 304-309; 2, с. 300]. В качестве причин указывает не только «религиозный фанатизм», но и материальные выгоды: грабеж имущества и захват земель [2, с. 301]. Делает вывод, что православие «устояло благодаря стойкости крестьян, заступничеству России и внутреннему разложению шляхетского общества в XVIII в. Таким образом, в XVIII в. меняются формы и средства борьбы. На первый план выходит пассивное сопротивление населения, затем вмешательство России в решение диссидентского вопроса и отсутствие единой программы действий шляхты в отношении православных [2, с. 331]. Антонович также характеризует безрадостное положение униатов в XVIII в., поскольку католичество выставилось вероисповеданием «господствующим, панским, уния — учением невежественным, мужицким, свойственным неблагородной породе русских людей», «хлопской верой» [2, с. 339]. Униатские священники не подвергались тяжелым истязаниям, им не угрожала опасность смерти или полного разорения, но униаты наделялись «насмешками и презрением», часто спасались переходом в католичество [2, с. 340; 3, с. 531, 538, 549, 561, 563]. Уния, по мнению исследователя, имела мало шансов на успех, во-первых, потому что в силу традиции (соборности) признание унии иерархами не означало ее одобрения низшим духовенством и мирянами, могла быть утверждена только «в случае гласного обсуждения и добровольного согласия» [2, с. 282]. Во-вторых, не имела, «подобно православию ни предания, ни ясно очерченного самостоятельного учения» и не

успела «пустить корней» [2, с. 341]. В-третьих, была вызвана «политической и религиозной интригой» как «политическое орудие, вложенное в руки шляхетского сословия иезуитами... Она была годна чтобы скрыть насилие» [2, с. 342].

Источники и литература:

1. Антонович В.Б. Очерк отношений польского государства к православию и православной церкви // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. — Киев: типография

Е. Я. Федорова, Крещатицкая площ., 1885. — 265-279 с.

2. Антонович В.Б. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. — Киев: типография Е. Я. Федорова, Крещатицкая площ., 1885. — С. 279-343.

3. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов. — Киев: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. — Ч. 1. Т. 4: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322 - 1648). — 938 с.

БАРСУК Олена

Історія Уніатства в Речі Посполитій в працях В.Б. Антоновича

В статті представлено характеристику поглядів українського історика XIX ст. В. Б. Антоновича стосовно конфесійної політики Речі Посполитої в XVII – XVIII ст., причинах, етапах та наслідках розповсюдження уніатства, засобах міжконфесійної боротьби в його нарисах з історії православної церкви.

Ключові слова: В. Б. Антонович, католицтво, православ'я, уніатство, православні братства, козаки.

BARSUK Elena

The history of uniat church in Polish-lithuanian Commonwealth in the works of V. Antonovich

The article deals with description of views of Ukrainian historian of the XIX century V. Antonovich on confessional policy of Polish-Lithuanian Commonwealth in the XVII – XVIII centuries, reasons, stages and consequences of spread of Uniat Church, means of communal struggle in his essays on history of Orthodox Church.

Key words: V. Antonovich, Catholicism, Orthodoxy, Uniat Church, Orthodox societies, Cossacks.

УДК 94 (477) : 908 «1906–1907»

Олег БОБІНА

(Миколаїв, Україна)

МИКОЛАЇВ В ПЕРШІЙ РОСІЙСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ (1906-1907 рр.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ «МИКОЛАЇВСЬКОЇ ГАЗЕТИ»

Соціальна боротьба в Миколаєві в 1906–1907 рр. була більшою мірою економічна. «Миколаївська газета» давала достатню інформацію про соціальні виступи і становище в місті. Політична складова соціального руху залишалась слабкою.

Ключові слова: Україна, Росія, «Миколаївська газета», революція, 1906–1907, соціальне становище, боротьба, забастовка.

В 1906–1907 рр. для миколаївських обивателів стали звичайними ряд речей про яких вони не мали гадки ще якихось п'ять-сім років до того. Світ мешканців Миколаєва змінювався на очах, змінювався дуже швидко. Можливо, щоб подібне, переживає і наше суспільство. Перша модерна російська революція в Миколаєві відзначилась низкою подій [1]. Звичайними стали соціально-економічні виступи робітників суднобудівного і машинобудівного заводів, портових робітників. За їхнім прикладом виступали і інші працівники: пекарі, працівники конки, ремісники і навіть фотографи. Самого промислового робітництва було небагато. Так, в 1903–1907 рр. населення Миколаєва складало 90-95 тис. чол., до робітників належали 4-5 тис. чол., а до тих хто зайнятий у промисловості (судно- і машинобудування) – 3-4 тис. чол. Як бачимо, теза про «пролетарський Миколаїв», – ще один міф радянської, комуністичної історіографії. Звичайно, що цей «молодий, розбишацький», малосвідомий пролетаріат відігравати вирішальну роль в житті міста не міг, а будоражити, «розкачувати» мирне життя – без сумніву. Для міщансько-торговельного Миколаєва 1903–1907 рр. вже звичайними стали заворушення і повідомлення про те, що робітники збираються на площі перед двома заводами, чекають портових робітників і йдуть демонстрацією до центру міста і по вул. Соборній. Або збираються в дальніх «Лісках», або біля обсерваторії, або на міському цвинтарі. За джерелами, миколаївське робітництво виступало в 1905 р. – 54 рази, в 1906 р. – 6 разів, в 1907 р. – 3 рази, в 1908 р. – 9 разів, в 1909 р. – 8 разів, в 1910 р. – 11 разів [2].

На відміну від цих даних Миколаївська преса 1906–1907 рр. подає більш експресивну

картину соціально-економічної боротьби. Відому миколаївську газету «Південна Росія» («Южная Россия») закрили на початку 1906 р. В 1907 р. її редактора Д. М. Кокізова звинуватили в тому, що в газеті друкували статті, які закликали до підтримки всеросійської забастовки. На зміну «Південній Росії» прийшла «Миколаївська газета» («Николаевская газета»), більш поміркована і «охранительная», вона теж подавала досить актуальну інформацію про соціально-економічний стан і виступи в місті. За нашими підрахунками, в 1906 р. надруковано більше двох десятків повідомлень про такі виступи в Миколаєві. Досить детально повідомлялось про страйки, забастовки, і інші виступи в Одесі, і оглядово по Україні і Росії. В 1907 р. ми нарахували десять таких повідомлень. В 1906–1907 рр. частіше з'являється інформація про виступи в селах. А саме: аграрні заворушення [3]; підпали в селах, ніхто із селян не гасить пожежу, звернення херсонського губернатора про те, що с/г стачки і забастовки будуть придушуватись за допомогою холодної і вогнепальної зброї [4]; із елизаветградського повіту повідомляють про велику кількість підпалів поміщицьких маєтків [5].

В місті самими інтенсивними були виступи промислових робітників. Уявлення про вимоги робітників дають такі повідомлення: «робітники і майстри дока п. Баптизманського вимагають: ввести розрахункові книжки, надавати на робочому місті медичну дорогу, ввести 8-ми годинний робочий день, по суботам – 7-ми годинний, чемне поводження з майстрами, зарплата – 1 руб. 30 коп. в день, робітник – на нижче 1 руб. в день» [6]; «забастовка учнів суднобудівних заводів, вимагали – оплату 70 коп. в день, чемне

відношення, через два роки роботи – екзамен, і зрівняння в правах з майстрами» [7]. Роботу торговельного порту забезпечувала велика кількість різних категорій робітників. А саме: знощики вантажу, вагонщики, перевізники вантажу, ваговщики, вантажники. В 1906 рр., самою довгою і інтенсивною була забастовка саме робітників торговельного порту, яка тривала з 26.05 по 30.06 – дев'ять днів. Для розв'язання забастовки декілька разів збирались представники робітників, керівництво порту, представники стивідорних кампаній, експортери. Вимоги робітників, повністю задоволені не були. Вони добились часткового підвищення заробітної платні. І вже наступного дня «Миколаївська газета» вийшла із статтею «Революція продовжується» із закликком «необхідна протидія» і міркуваннями про те, що повідомлення про забастовки і безпорядки не можуть не викликати тривоги у тих кому дорого благо і спокій батьківщини. Вже скоро рік як Росія б'ється в лещатах білого і красного терору, і в Миколаєві потрібно боротись із агітацією революціонерів [8]. І вже наступного дня тимчасовий військовий генерал-губернатор Ступін заборонив розповсюдження газет які видавались не в Миколаєві.

Зрозуміло, що такий крок мало вплинув на ситуацію. Вже в серпні газета описувала збройний замах що був здійснений на генерал-губернатора [9]. Це була друга спроба вбивства високопосадовця в Миколаєві. В червні 1905 р., на розі вул. Соборної і Спаської під колеса карети якою їхав поліцмейстер було кинута бомбу. Ні в 1905 р., ні в 1906 р. чиновники не постраждали, натомість були поранення звичайні громадяни. В 1907 р. з'являються повідомлення про постійні збройні напади на вартових порохових погребів, що розташовувались за мостом через р. Інгул. Військові і патрульні відкривали вогонь у відповідь. В 1906–1907 рр. було вбито двох поліцейських. 1906–1907 рр. це час озброєного бандитизму який прикрився політичним гаслом «Гроші на революцію». В серпні 1906 р. газета розписала арешт грабіжників і здирників які начебто діяли від імені «Першої миколаївської групи комуністів-анархістів». Одні пограбували робітників парників, а другі вимагали триста рублів і обіцяли не вбивати власника складу землеробських машин [10]. На нашу думку, саме більше для боротьби з таким

бандитизмом, а не революцією, були створені військово-польові суди [11].

Але без сумніву діяли і підпільні політичні організації. Декілька раз на рік повідомлялось про викриття типографій і розповсюдження прокламацій. Вже тоді для нелегальної агітації використовувалась молодь, а в газеті лунало риторичне питання: «...для розповсюдження використовують молодих людей дуже «зеленого» віку. Чи є чесним, з боку главарів партії піддівати таких зелених юнців ризику?» [12].

Разом з тим революція принесла перший досвід легальної політичної боротьби. В 1906–1907 рр. двічі відбулись вибори в II і III Державну Думу Російської імперії. Населення Миколаєва отримало перший досвід парламентаризму, який західні українці отримали в 1848 р. Вибори в російську Думу були непрямі, нерівні, недемократичні. Але це був вагомий крок на звивистих шляхах російського парламентаризму. Перші повідомлення про вибори з'являються у вересні 1906 р. Головна увага приділяється спискам виборщиків. В листопаді 1906 р. списки були сформовані і виставленні в приміщенні міської управи.

На виборах 1905 р. по місту значились 15078 виборців, а на виборах 1906 р. – 11397 чол. По Миколаївському повіту, в 1905 р. – 3408 чол., в 1906 р. – 3773 чол. За законом від червня 1907 р. кількість виборців ще зменшилась [13]. На шпальтах газети самими активними виступали «помірковані і праві» – прогресисти, «Союз 17 жовтня», «Союз руського народу». Про «ліві» партії-кадетів, соціал-демократів, соціалістів-революціонерів газета майже не подавала інформації. Взагалі вибори в Миколаєві в 1905–1907 рр. відзначились, за матеріалами газети, «лишніми» виборщиками, «підложними» бюлетенями, підкупом виборщиків Богоявленська. Саме тому результати виборів по місту Миколаєву не були затвердженні. Миколаїв представляли депутати від Херсона. «Червневий переворот» 1907 р. з розпуском II Думи, в Миколаєві пройшов спокійно, і населення стало готуватись до виборів за новим законом.

Звичайно, що це не всі головні теми що висвітлювались газетою. Постійною стала тема важкого економічного становища, зростаючого безробіття, здорожчення життя, збільшення

зlidнів і зlidарів у Миколаєві. Газета привертала увагу читачів інформацією про судові процеси над учасниками єврейського погрому в 1905 р., учасниками забастовки в 1905 р. Ці суди проходили в Одесі як центри судового округу. Газета друкували статті присвячені соціалізму і національному питанню наче готуючи миколаївців до майбутніх соціальних і національних потрясінь. Важливою темою поступово ставала тема українства. Адже в 1907 р. Миколаєві утворилась «Просвіта». Тепер «Україна» зосереджувалась не лише в меню ресторану яке друкувалось на першій шпальті і водевілях, які ставив театр Шеффера.

Джерела і література:

1. Бобіна, О. Соціальне становище і соціальний рух робітників Миколаєва в кінці XIX – початку XX ст. / О. Бобіна // «Аркасівські читання», 11-12 квіт. 2014р. : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції [Текст] / Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2014. – С. 92–95.; Бобіна, О. Революційні події в Миколаєві 1903–1905 рр. До річниці першої модерної революції в Російській імперії / О. Бобіна // V Міжнародна науково-практична конференція «Аркасівські читання : Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи» [Текст] : матеріали (17-18 квіт. 2015 р.) / МНУ ім. В. О. Сухомлинського, Ін-т історії, політології та права; відп. за вип. Ю. І. Гузенко. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2015. – С. 93–97.
2. Хроника революционного рабочего движения на Украине. 1900–1917 [Текст] : справочник / Ин-т истории АН УССР; сост. О. А. Белоцкая [и др.]; отв. ред. В. Г. Сарбей. – Киев : Наук. думка, 1987. – 375 с.
3. Николаевская газета [Текст]. – 1907. – 26 мая. – № 119.
4. Николаевская газета [Текст]. – 1907. – 3 июля. – № 441.
5. Николаевская газета [Текст]. – 1907. – 14 ноября. – № 550.
6. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 24 мая. – № 116.
7. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 28 июня. – № 147.
8. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 4 июня. – № 127.
9. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 20 августа. – № 191.
10. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 10 сентября. – № 207.
11. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 8 сентября. – № 209.
12. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 1 ноября. – № 247.
13. Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 12 ноября. – № 257.; Николаевская газета [Текст]. – 1906. – 30 декабря. – № 294.

БОБИНА Олег

**Николаев в первой российской революции (1906–1907 гг.):
по материалам «Николаевской газеты»**

Социальная борьба в Николаеве в 1906–1907 гг. была в большей степени экономической. «Николаевская газета» давала достаточную информацию о социальных выступлениях и положении в городе. Политическая составляющая социального движения оставалась слабой.

Ключевые слова: Украина, Россия, «Николаевская газета», революция, 1906–1907, социальное положение, борьба, забастовка.

BOBINA Oleg

**Nikolaev in the first Russian revolution (1906 - 1907):
based on «Nikolaev Newspaper»**

Social fight in Mykolaiv in 1906–1907 was in a greater degree economic. The «Mykolaiv newspaper» gave sufficient information about social performances and position in city. The political constituent of social motion remained weak.

Keywords: Ukraine, Russia, «Mykolaiv newspaper», revolution, 1906–1907, social position, fight, strike.

УДК - 94(477.73)

Тетяна БУНДЮЧЕНКО

(Миколаїв, Україна)

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСІ» М. М. АРКАСА – ДРУГЕ ВИДАННЯ

У статті мова йде про друге видання праці відомого українського історика, композитора, культурного діяча М. М. Аркаса «Історія України-Русі».

Ключові слова: «Історія України-Русі», М. М. Аркас, книга, історичне дослідження, редактор, видання.

Навколо підготовки другого видання згуртувався творчий колектив у складі істориків та художників: Б. Лепкого, В. Липинського, В. Доманицького, Г. Хоткевича, Т. Липинського (художника), О. Куриласа, Мар'яша (хімік, який цікавився українською історією). З'їзд співробітників відбувся в Закопаному 13-14 грудня 1908 р. В основу нового видання закладений державницький принцип історичного дослідження [5, с. 80]. Це означало, що головною концептуальною засадою визначено здобуття Україною незалежності, соборності та державності. «Історія» мала бути, принаймні наполовину написана наново, поділена на 5 періодів з внутрішніми розділами «Зовнішня історія», «Суспільний устрій», «Культура».

Таким чином, М. М. Аркас зіткнувся з проблемою написання фактично нової книги з історії України. Але писати всю історію наново, готувати її до друку, перевіряти старий матеріал за новими джерелами – це все потребувало багато сил і часу. І тоді В. М. Доманицький запропонував М. М. Аркасу поділити авторський текст між ними двома. Перший, другий і п'ятий розділ брав на себе В. М. Доманицький, а третій та четвертий залишав М. М. Аркасу. Обов'язковою умовою В. М. Доманицького було зазначення його імені як автора поруч з ім'ям М. М. Аркаса.

Але М. М. Аркас так і не встиг видати друге видання своєї книги. Воно вийшло з друку у 1912 р. зусиллями його дружини. На обкладинці цієї книги значилося: «Історія України-Русі з малюнками. Написав Микола Аркас. Друге видання. Краків. Накладом Ольги Аркасової. 1912». Проте це вже не був Аркасів твір. На прохання Ольги Іванівни текст редагував В. М. Доманицький, перебуваючи за

кордоном на лікуванні. Глибоко усвідомлюючи критичний стан свого здоров'я, В. М. Доманицький поділився з близькими друзями, що «невеличкий клопот» життя, який йому залишився, призначає для того, щоб «хоч Аркаса видати та третє видання «Кобзаря». А там вже...». Він прагнув зробити книгу автора, якого найщиріше поважав, для якого його «Історія України-Русі» була найулюбленишим дітищем, ще більш доступною для якнайширших кіл людей [2, с. 16].

Минуло кілька місяців після смерті М. М. Аркаса, поки дружина покійного О. І. Аркас прийняла рішення довести до кінця справу з виданням історії. М. Левицький (артільний батько другого видання, юрист з Харкова) звернувся до неї з листом, в якому писав, що «... скрізь по цілій Україні, Російській і Австрійській всі люди ждуть не дождуться нового видання, бо старе – перше – уже розійшлося, нема ні одного примірника... Ви маєте змогу зробити велику радість всій Україні; за се всі українці будуть Вам дуже вдячні» [3, арк. 2]. Не вагаючись О. І. Аркас вже в жовтні 1909 р. дала свою згоду на продовження роботи над другим виданням «Історії України-Русі» М. М. Аркаса.

Доманицький через різке погіршення здоров'я так і не зміг завершити редагування другого видання «Історії України-Русі». Після його смерті на французькому курорті Аркашон усі рукописи з редакторськими правками так і не повернулися до Кракова, де мала друкуватися книга.

Проте завдяки наполегливості Ольги Іванівни Аркас підготував до друку другого видання книги продовжено. Зрештою, довести працю до друку взялися вихідці із Західної України Богдан Лепкий, В'ячеслав Липинський і Микола Левитський. Як результат, текст

Аркасової «Історії» перероблено до невпізнання як за формою, так і за змістом. Очевидно, саме з цієї причини потім деякі рецензенти підкреслюватимуть її проавстрійську спрямованість [4].

У передмові до другого видання редактори запевняли, що не змінювали і не переписували тексту, «бо книга мала все ж таки бути працею Миколи Аркаса під редакцією Василя Доманицького, а не чийсь іншим трудом». Тут вказано також, що лише деякі правки в текст внесли в певних місцях В. Липинський та М. Левицький [1, с. 13-14].

На відміну від першого видання, у якому українська історія поділялася на 9 періодів, друге видання виділяло їх 5: початковий; самостійно-державний до 1340 р.; литовсько-польський (1340 - 1654); російсько-московський (1663 - 1787); російсько-австрійський. У такому поділі, на думку більшості фахівців, більше внутрішньої логіки, і це виводило Аркасову «Історію» на більш високий науковий рівень.

На думку багатьох сучасних фахівців, зміни текстових акцентів другого видання Аркасової «Історії» пов'язані, з одного боку, з прагненням редакторів зробити виклад змісту більш академічним, тобто відійти від науково-популярного характеру першого видання. А з другого боку, ці зміни були пов'язані з їхніми професійними навичками роботи із джерелами й документами. Зрештою, друге видання, порівняно з першим, написане на більш високому науковому рівні, більш професійне.

Загалом Краківське видання «Історії» М. Аркаса 1912 р. оцінювалося по-різному. Дехто навіть стверджував, що якщо перше, петербурзьке, видання мало проросійську орієнтацію, то друге, мовляв, - пропольсько-шляхетську й австрофільсько-галицьку. Вважаємо, що як петербурзьке, так і краківське видання «Історії України-Русі» М. Аркаса є унікальними історичними пам'ятками, а друге видання окрім всього ще й взірцем плідної творчої співпраці істориків-фахівців та аматорів, які мали єдину мету, діяли в річищі однієї ідеї й навіть йшли до неї одним шляхом. Такою, до речі, є й оцінка одного з відомих сучасних аркасознавців, київського історика, професора В. І. Ульяновського.

Разом з тим друге видання так і не дійшло до широких читацьких кіл. Замовлена Ольгою Іванівною частина накладу затримана

митницею на російсько-австрійському кордоні через несплату великого митного збору через матеріальні труднощі О. І. Аркаса. Потім вона буде викуповувати книги частинами. Решту накладу завезено до Львова, але книгу майже не пускали до продажу, бо на той час Грушевський уже видав свою «Ілюстровану історію України», і дуже подбав про її розповсюдження.

Пролежавши у книгосховищі львівської книгарні Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка, основний тираж книги в роки Першої світової війни вивезли зі Львова відступаючі російські війська і по дорозі спалили.

Коли ж розгорнулася Українська національно-демократична революція 1917 – 1921 рр., знову виникла потреба в Аркасовій «Історії України-Русі». Так, 1918 р. її перевидали у Петрограді. У 1921 р. підготовлене до друку видання в Києві вийшло у світ у Німеччині (Лейпцигу). Видавала книгу також українська діаспора у 1947 р. у видавництві «Полтава» (Буенос-Айрес, Аргентина) [6].

Пізніше знову виникла гостра громадська потреба в «Історії України-Русі» М. М. Аркаса у зв'язку з відомими процесами в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст., коли її було тричі перевидано масовими накладами, які розходилися миттєво. І в подальшому книга залишалася однією з найпопулярніших і найчитабельніших творів з історії України.

Книга М. М. Аркаса «Історія України-Русі» й нині зберігає своє значення, вона посідає належне місце серед кращих пам'яток історичної думки України своїм захоплююче цікавим фактичним матеріалом і дуже привабливою простою і водночас образною мовою викладу. Читаючи книгу Аркаса, усвідомлюємо, що перед нами твір, який відбиває певний рівень розвитку історичної думки, новий етап шляху історичної науки в Україні. Власне, «Історія України-Русі» М. М. Аркаса була першою україномовною, популярною, узагальнюючою книгою з історії України. Вона захоплює цікавою оповіддю про події та явища історичного минулого. Працю можна оцінити як найвагомійший внесок у розвиток культури початку ХХ ст. Для свідомої інтелігенції того часу «Історія України-Русі» стала настільною книгою поряд з «Кобзарем» Тараса Шевченка.

Джерела та література:

1. Аркас М. М. Історія України-Русі. – [Друге видання]. / М. М. Аркас. – Краків: накладом Ольги Аркасової, 1912 р. – 234 с.
2. Іванко А. М. М. Аркас - історик, композитор, просвітянин / А. Іванко // Історія України. – 2002. – №33-34. – Вересень. – С. 13-17.
3. Державний архів Миколаївської області. - Ф. 468. Аркас Микола Миколайович – український композитор, голова товариства «Просвіта». - оп. 1. - Спр. 24.
4. Державний архів Миколаївської області. - Ф. 468. Аркас Микола Миколайович – український композитор, голова товариства «Просвіта». - оп. 1. - Спр. 27. Письма различных лиц членам семьи Аркаса Н. Н., 12 арк.
5. Фонди Миколаївського обласного краєзнавчого музею. – Д-3737. План землі при с. Христофорівка Херсонської губернії. Володіння О. І. Аркас. 1905 р.
6. Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас: Життя. Творчість. Діяльність / В. П. Шкварець. – Миколаїв – Одеса, 2002. – 254 с.

БУНДЮЧЕНКО Татяна

«История Украины-Руси» Н. Н. Аркаса – второе издание

В статье речь идет о втором издании труда известного украинского историка, композитора, культурного деятеля Н. Н. Аркаса «История Украины-Руси».

Ключевые слова: «История Украины-Руси», Н.Н. Аркас, книга, историческое исследование, редактор, издание.

BUNDUCHENKO Tatyana

«History of Ukraine-Rus» Arkas M. – second edition

In the article it is the second edition of the works of famous Ukrainian historian, composer, cultural activist N. N. Arkas «History of Ukraine-Rus».

Key words: «History of Ukraine-Rus», N. Arkas, book, historical research, editor publication.

УДК 930.2:94:323.11(=162.1)(476)

Андрей КРОТОВ

(Гомель, Беларусь)

ЛЕТОПИСНЫЕ ИСТОЧНИКИ О ПОЯВЛЕНИИ ПОЛЯКОВ НА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье рассматривается вопрос отражения в летописной традиции славян начального этапа расселения поляков на территории нынешней Беларуси. Констатируется отсутствие в них информации, достаточной для формулирования убедительных выводов и предлагается восполнить этот недостаток путём основанных на логике реконструкций.

Ключевые слова: средневековые летописи, поляки, Беларусь.

Связи между поляками и предками белорусов возникли задолго до того момента, как начал своё оформление белорусский этнос. Восточнославянское население в будущем белорусских земель, ещё и не осознававшее свою этническую уникальность, сталкиваясь с поляками (ляхами), по их языку, традициям и нравам, отчуждённому поведению к представителям других этносов, в том числе и к себе, понимало, что это чужаки.

Представляется естественным, что для выяснения времени и обстоятельств появления и оседания поляков на территории Беларуси следует обратиться к летописной традиции восточных и западных славян, а также к данным топонимики.

Уже в «Повести временных лет» мы находим информацию о том, что поляки время от времени вмешивались в события, происходившие на Руси, а русские князья, в свою очередь, принимали участие в польских делах. Так, например, «Повесть временных лет» рассказывает, что дважды поляки приходили в Киев и дважды польских воинов, расселявшихся по окрестным селениям на прокорм, местные жители истребляли.

Первый раз это произошло в 1018 г. когда польский князь Болеслав I Храбрый с князем Святополком Владимировичем Окаянным (с 988 г. до 1015 г. княжил в Турове – А.К.) вступили в Киев, после чего Болеслав потребовал развести «дружину... по городам на прокорм» [1: 158]. Вскоре Святополк повелел: «Сколько есть поляков по городам, избивайте их» [1: 158].

Спустя полвека произошло то же самое. В мае 1069 г. князь Изяслав Ярославич (до 1054 г. также княжил в Турове – А.К.) при помощи

польского князя Болеслава II Смелого «сев на столе своём» в Киеве, «распустил... поляков на прокорм» [1: 180]. Население сёл, столкнувшись с насилиями и грабежами с их стороны, стало засыпать князя жалобами, а потом, по причине его бездействия, оказало полякам ожесточённое сопротивление: «И тайно избивали их, и возвратился Болеслав в землю свою» [1: 180].

В 1031 г. сыновья Владимира – князь киевский и новгородский Ярослав и князь черниговский и тмутараканский Мстислав (родился в Турове в 1076 г. – А.К.), «собрал многих воинов, пошли на поляков, и заняли... города Червенские, и повоевали Польскую землю, и много поляков привели, и поделили их между собою. Ярослав же посадил своих по Руси...» [1: 163]. Можно предположить, что князь Мстислав доставшихся ему поляков расселил в своих владениях, в т.ч. и на землях, в будущем белорусских.

В 1041 г. киевский князь Ярослав помогал польскому князю Казимиру I Восстановителю подавлять восстание некоего Моислава, для чего на ладьях по Днепру, Припяти и далее Бугом отправился в Мазовию [1: 166]. Польский историк Ян Длугош этот поход Ярослава, правда, помещает в статью 1038 г. и относит его ко времени польской смуты: «Князь Руси Ярослав, зная, что Польша погрязла во внутренней и внешней войне и очень ослабла, собрав сильное войско, по суше и на кораблях пришёл в Мазовецкий край, опустошил его огнём, мечом и грабежом и, захватив богатую добычу, а сверх того пленив большое число народу обоёго пола, вернулся на Русь» [2].

Заключённое в 1041 г. примирение Казимира с Ярославом было закреплено браком. Казимир женился на сестре Ярослава Марии, которая приняла католичество и новое имя – Доброгнева (или Добронега). Она принесла солидное приданное (золотом и бисером), а Казимир возвратил Ярославу взятые Болеславом города и пленников (800 человек, помимо женщин и детей – А.К.). Кроме того, Ярослав обещал помогать Казимиру против немцев, мазуров, чехов и прусов [2].

Угон пленников на чужбину в те времена был вполне естественным делом. Польские хроники рассказывают, что ежегодно очень значительное число пленников-поляков захватывали прусы, ятвяги и литовцы, угоняя их в балтские земли [3: 48]. И русские князья, и ятвяги, и литовцы вполне могли осаждать пленённых поляков на белорусских в будущем землях. О присутствии их здесь уже в XI – XII вв. свидетельствуют данные топонимики. Так, например, согласно наиболее обоснованному на сегодняшний день объяснению названия Мозырь, его истоки восходят к названию племени мазуров. Одна только этнонимическая основа лях- выявляется в 20 географических наименованиях, которые встречаются по всей территории Беларуси и служат для названия 73 населённых пунктов [4: 34]. Очевидно что эти географические названия могли возникнуть только при наличии самих поляков.

В белорусско-литовских источниках мы также читаем о выводимых из Польши «полонах». Сведения эти относятся к XIII – XV вв., когда Беларусь стала частью Великого княжества Литовского. Так, об одном из литовских набегов на Польшу рассказывается в «Повести о князьях Миндовге, Войшалке и Тройдене»: «Пошли литовцы от Миндовга воевать против ляхов... И много пленных взяли, и так вернулись домой» [5: 41].

«Хроника Быховца» также затрагивает тему литовских набегов на Польшу: «[Князь Тройдень]... великие войны вёл с ляхами, с русью и с мазовшанами, и всегда побеждал, и над землями их большие издевательства чинил» [6: 86]. В 1292 г. князь Витень опустошил Ленчицкую землю, а в 1306 – 1307 гг. – Калишскую и Серадзкую, лежавшие в глубине Польши. В 1324 и 1326 годах, т.е. в княжение Гедимины, гродненский староста Давид во главе многочисленного литовско-

русского войска совершает походы в Мазовию и Бранденбург [7: 43; 47]. Вряд ли стоит сомневаться в приводе из этих походов в Чёрную Русь мазовецких полонов. О большом числе поляков, угоняемых в литовские владения, говорит хотя бы тот факт, что Гедимин, выдавая замуж за польского королевича Казимира свою дочь Альдону, отослал а Польшу 24000 пленников, захваченных там ранее.

Захваты польских пленных продолжались и во время княжения Ягайло. «Хроника Быховца» сообщает: «Ягайло начал войну с Мазовией и с Ляхами... И многократно ходил он в землю Ляшскую, и вред большой чинил... Много... городов и сёл сжёл... и пань с паненками в плен увёл» [6: 104].

Захваты поляков и их осаждение на литовских землях имели место и после налаживания союзных отношений между Польшей и Литвой. Так, прибыв в Польшу для совместной борьбы с крестоносцами, литовцы захватили в неволю часть польского населения, проживавшего на реке Вкре [3: 48].

Итак, хотя летописные источники и не дают исчерпывающей информации по интересующему нас вопросу расселения поляков на белорусских в будущем землях, ясно одно – процесс этот шёл. По мере укрепления польско-литовского союза колонизационное движение поляков на восток, т.е. на белорусские земли, значительно усилилось. Прежде всего, это были названные выше пограничные территории [3: 49]. Польских переселенцев поставляла Мазовия. Главным образом это был бедный служилый люд, которому по причине его многочисленности не было места на родине и который в поисках земли и холопов «покрыл землю как саранча» [8: 20]. В. Смоленский, говоря о переселенцах, пишет: «Невозможно сориентироваться в толпах «панов» мазовецких: при удалённости и незначительности их знать оных не можем и ничего не можем о них сообщить» [8: 20]. Потому в ходе научной реконструкции процесса расселения поляков на белорусских землях приходится довольствоваться очень скудными данными и трактовать их расширительно, полагаясь на логику. Разумеется, такой реконструктивный подход не может гарантировать получение абсолютно

достовірного наукового результату, но альтернативи нет.

Источники и литература:

1. Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку / Отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, Родная страна, 2014. – 544 с.
2. Война с Моиславом [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rus-istoria.ru/library/text/item/164-voyna-s-moislavom>.
3. Wasilewski, L. Litwa i Białoruś. Zarys historyczno-polityczny stosunków narodowościowych / L. Wasilewski. – Warszawa-Kraków: Wydawnictwo J. Mortkowicza, 1925. – 251 s.
4. Рогалеў, А.Ф. Сцежкі ў даўніну: геаграфічныя назвы Беларускага Палесся /

А.Ф. Рогалеў. – Мн.: Польша, 1992. – 160 с.

5. Аповесць пра князёў Міндоўга, Войшалка і Тройдэня // Беларускае летапісы і хронікі. – Мн.: Беларускае кнігазбор, 1997. – С. 37 – 46.
6. Хроніка Быхаўца // Беларускае летапісы і хронікі. – Мн.: Беларускае кнігазбор, 1997. – С.69 – 166.
7. Антонович, В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия / В. Б. Антонович. – Киев : Киевский университет, 1878. – Вып. 1. – 158 с.
8. Smoleński, Wł. Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej / Wł. Smoleński. // Przegląd Historyczny. – 1906. – Т. II. – Zeszyt I. – S. 20 – 42.

***KROTOV* Андрій**

Літописні джерела про появу поляків на Білоруських землях

У статті розглядається питання, що має відображення в літописній традиції слов'ян початкового етапу розселення поляків на території сучасної Білорусі. Констатується відсутність у них інформації, достатньої для формування переконливих висновків та пропонується виправити зазначений недолік шляхом логічної реконструкції.

Ключові слова: середньовіччя, літописи, поляки, Білорусь.

***KROTOV* Andrew**

Chronicles sources about the appearance of Poles in Belarus

In the article the question of reflection in annalistic tradition of Slavs of the initial stage of moving of Poles on the territory of contemporary Belarus is analyzed. Absence in them of information sufficient for a formulation of convincing conclusions is ascertained. It is offered to fill this lack by the reconstruction based on logic.

Keywords: medieval chronicles, Poles, Belarus.

УДК 930.2

Павло МАЦЮТА

(Миколаїв, Україна)

МЕРЕЖЕВІ ТЕХНОЛОГІЇ В РОБОТІ З ПЕРЕКЛАДНИМИ МАТЕРІАЛАМИ: WIKIPEDIA НА СЛУЖБІ ІСТОРИКА-ДОСЛІДНИКА

На основі практичного досвіду розглядаються функціональні можливості онлайн-енциклопедії «Вікіпедія», які стануть в нагоді істориком-всесвітнику під час роботи з перекладними матеріалами.

Ключові слова: всесвітня історія, інформаційні технології, Вікіпедія.

Сфера застосування інформаційних технологій у сучасному науковому просторі повсюдна, зокрема в історичних дослідженнях. Цифровим технологіям притаманна унікальна перевага: розповсюджуватися по всьому світу за лічені роки. У цьому сенсі українська історична наука має можливість оперувати новітніми інструментами та методами, які нещодавно з'явилися на Заході.

Вітчизняна спільнота сповна послуговується комунікаційними можливостями: електронні скриньки, скайп, соціальні сторінки, форуми, групи обговорення тощо. Натомість потенціал спеціалізованих мережових проєктів у роботі дослідника не розкритий повністю. Серед них можна назвати Вікіпедію – вільну багатомовну онлайн-енциклопедію.

Вона стала помітним явищем у навчальній роботі середньої та вищої школи, а також широко використовується для самоосвіти. Проте в науковому середовищі до змісту Вікіпедії склалося скептичне ставлення, зокрема через можливість редагувати матеріали нефахівцями та анонімними авторами. Слід указати, що згідно з базовими правилами онлайн-енциклопедії дописувачі не мають права писати оригінальні дослідження. Тому вікіпедійні тексти в жодному разі не можуть бути науковою публікацією. Проте функціональні можливості цього веб-ресурсу заслуговують на увагу.

Українські студії про Вікіпедію представлені статтями Олега Чиркова [1–3], наукового співробітника відділу української етнології ННДІУВІ, який досліджує значення онлайн-енциклопедії для суспільно-історичного поступу українства. Загалом ці публікації

побудовані на основі кількісного та якісного аналізу українознавчого змісту веб-ресурсу.

Дослідник дійшов висновку, що сьогодні «Вікіпедія сприяє перетворенню (трансформації) УРСР-івської соціалістичної нації на самодостатню модерну українську націю та підтриманню етнічної ідентичної українців і кримських татар, що мешкають за межами України» [3: 131].

З цією думкою можна сперечатися, уточнювати її. О. Чирков поки-що єдиний, хто цілеспрямовано займається подібним питанням, тому дискусія ще не склалася. У рамках тез я не ставлю за мету вступити до полеміки. Хочу донести загальні про власні спостереження щодо можливостей Вікіпедії під час роботи з перекладними текстами*. Висновки зацікавлять у першу чергу істориків-всесвітників.

Вікіпедія – це веб-енциклопедія, яка налічує 289 мовних розділів [4], кожен з яких розвивається самостійно. Вікі-сторінки отримують назви згідно з чинних правил іменування або традицій відповідного мовного середовища. Спільні за назвою або близькі за змістом різномовні статті об'єднуються між собою за допомогою механізму інтервікі. Це пристосування робить зручним пошук зарубіжного матеріалу.

Важливо усвідомлювати, що лінгвістичний поділ не є ознакою «національності» розділу Вікіпедії. Так,

* Тут під цими матеріалами розумію:

а) україномовні та російськомовні переклади західноєвропейських авторів з неадаптованими у тексті власними назвами; б) неадаптовані власні назви іншомовного походження, які присутні у вітчизняних працях.

німецькомовні тексти однаково стосуються всіх народів, які розмовляють німецькою. Це варто враховувати, розглядаючи ту чи іншу національну історіографію. Зазвичай, у тексти вікі-статей дописувачі зазначають відмінні варіанти спірних тлумачень. Моніторинг різномовного змісту допомагає вивчити історіографічну термінологію, знання якої, зокрема, полегшує подальші пошуки праць зарубіжних науковців.

Аналіз історичної та географічної тематики про події, персоналії, населенні пункти тощо приносить найбільший ефект у роботі дослідника. До подібних іншомовних вікі-сторінок я регулярно звертався, щоб уточнювати власні назви, які містяться в джерелах періоду XVIII та XIX століття. Найпоширеніша проблема – імена маловідомих (і не тільки) діячів, які часто в межах одного документу написані по-різному. Таке різночитання виникало в той час через відсутність установлених правил транскрибування та транслітерації щодо написання зарубіжних імен. Використовуючи, Вікіпедію, мені вдалося визначити точний варіант імен окремих персон і роки їх життя. З упевненістю стверджую, що не існує паперових (довідкових) аналогів, які можуть перевершити онлайн-енциклопедію в цьому випадку.

Проблеми з труднощами перекладу стосуються й сучасних видань. 2003 року побачив світ російський переклад книги Девіда Фрейзера «Фридрих Великий» [5]. Творчість автора – британського дослідника військової історії – не викликає сумнівів у науковості. Натомість відсутність наукового редактора призвела до помилки в перекладі.

Так, мене зацікавила перша згадка про мирні перемовини між європейськими державами в «Екс-ла-Шапелль» [5: 188]. Я очікував знайти новий факт, невідомий вітчизняній історіографії, що відносився до доби миротворчих консультацій в Аахені, які завершилися укладанням однойменної угоди в 1748 р. Перегляд англomовного сегменту онлайн-енциклопедії розставив усі крапки. Екс-ла-Шапель і Аахен – дві назви одного міста, отже мова йшла про один миротворчий процес [6; 7].

У вітчизняному прочитанні звучання міста Аахен походить від німецького варіанту та є відомим школярам з курсу середньовічної історії як столиця Карла Великого. Очевидно,

огріх перекладача легко було визначити і без інтернет-ресурсів. З маловідомими географічними об'єктами ситуація складніша.

Кілька років тому мене попросили «подивитись в інтернеті» місце народження Армінія Вамбері, який за різними джерелами народився в Дуні-Шердагелі або Нідермаркті. Переглянувши кілька мовних розділів, я зрозумів, що це угорська та німецька назви сучасного словацького міста Дунайська-Стреда [8; 9]. Публікації, якими користувався мій колега містили лише один із варіантів, що ввело його до омани.

Отже, Вікіпедія – надійний інструмент науковця під час роботи з перекладними матеріалами. Веб-енциклопедія своєю сутністю генерує найбільший міжнародний довідковий матеріал. Доступ до нього відкритий кожному, хто розуміє потрібні мови.

Незалежно від теми дослідження мережева технологія є корисною під час визначення: а) імен зарубіжних діячів (у першу чергу маловідомих); б) назв географічних об'єктів; в) історичної термінології, поширеної в конкретній національній історіографії.

Читаючи онлайн-енциклопедію, варто зважувати, що особливості наповнення матеріалами даного веб-ресурсу вимагають підходити виважено до інформації, яка стосується:

- подій кількох останніх десятирічь;
- подій давнього минулого, які викликають гострі суперечки в суспільстві, представники якого – активні вікіпедисти.

Джерела та література

1. Чирков О. Історія України XV–XVIII століть у вільній енциклопедії – Вікіпедії українською мовою / Олег Чирков // Українознавство. – 2012. – № 4. – С. 48–54.
2. Чирков О. Поширення знань про місце України на світовій історичній осі XV–XIX століть засобами веб-енциклопедії «Вікіпедія» / Олег Чирков // Україна у світовій історії. – 2014. – № 3. – С. 184–197.
3. Чирков О. Роль Вікіпедії в інформаційному просторі українства / Олег Чирков // Українознавчий альманах. – 2013. – Випуск 11 (39). – С. 128–131.
4. Wikipedia [електронний ресурс] / Wikipedia: the free encyclopedia. – Електрон. дані. – Режим доступу:

- <https://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia>. – Назва з екрана. – Дата останньої правки : 22.02.2016. – Дата перегляду : 22.02.2016
5. Фрейзер Д. Фридрих Великий / Дэвид Фрейзер; Пер. с англ. А.Ю. Шманевского. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 604 с.
 6. Treaty of Aix-la-Chapelle (1748) [Електронний ресурс] / Wikipedia : the free encyclopedia. – Електрон. дані. – Режим доступу : [https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Aix-la-Chapelle_\(1748\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Treaty_of_Aix-la-Chapelle_(1748)). – Назва з екрана. – Дата останньої правки : 05.02.2016. – Дата перегляду : 22.02.2016.
 7. Frieden von Aachen (1748) [Електронний ресурс] / Wikipedia : Die freie Enzyklopädie. – Електрон. дані. – Режим доступу : [https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Aachen_\(1748\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Aachen_(1748)). – Назва з екрана. – Дата останньої правки : 16.02.2016. – Дата перегляду : 22.02.2016.
 8. Дунайська-Стреда [Електронний ресурс] / Википедия : Свободная энциклопедия. – Електрон. дані. – Режим доступу : <https://ru.wikipedia.org/wiki/Дунайська-Стреда>. – Назва з екрана. – Дата останньої правки : 22.08.2015. – Дата перегляду : 22.02.2016.
 9. Dunajská Streda [Електронний ресурс] / Wikipédia : Slobodná encyklopédia. – Електрон. дані. – Режим доступу : [https://sk.wikipedia.org/wiki/Dunajská Streda](https://sk.wikipedia.org/wiki/Dunajská_Streda). – Назва з екрана. – Дата останньої правки : 23.11.2015. – Дата перегляду : 22.02.2016.

МАЦЮТА Павел

Сетевые технологии в работе с переводными материалами: Wikipedia на службе у историка-исследователя

Исходя из практического опыта, рассматриваются функциональные возможности онлайн-энциклопедии «Википедия», которые пригодятся исследователю всемирной истории во время работы с переводными материалами.

Ключевые слова: всемирная история, информационные технологии, Википедия

MATSYUTA Pavel

Network technology to work with translated materials: Wikipedia employed by the historian-researcher

Functional capacities of the online encyclopedia Wikipedia are covered in the article. An emphasize is given to aspects which can be helpful for using translated materials for global history studies.

Keywords: History of the world, Information technology, Wikipedia.

УДК 930(438)(=161.2):94:327.5((47+57)+438)»1919-1920»

Николай МЕЗГА

(Беларусь, Гомель)

ПОЛЬСКАЯ МЕЖВОЕННАЯ ИСТОРИОГРАФИЯ УКРАИНСКОГО ВОПРОСА В КОНТЕКСТЕ ПОЛЬСКО-СОВЕТСКОЙ ВОЙНЫ 1919-1920 гг.

В статье рассмотрены основные положения польской межвоенной историографии, которые характеризовали роль украинского вопроса в условиях польско-советской войны 1919–1920 гг.

Ключевые слова: историография, украинский вопрос, польско-советская война, УНР, федерация, Рижский мир.

Украинский вопрос был одним из наиболее важных в ходе польско-советской войны и оказывал огромное внимание на ее ход. Учитывая большой общественный интерес к событиям войны, ее история стала одной из центральных для польской межвоенной историографии. Значительное внимание польские историки уделили и украинскому вопросу в ходе войны.

В польской историографии украинский вопрос рассматривался как одна из причин возникновения польско-советской войны. Польская правящая элита считала необходимым создание «великой Польши», которая значительно выйдет за свои этнические границы. С. Грабский писал в этой связи, что в силу своего географического положения Польша может считаться независимой только тогда, когда будет действительно великой державой, то есть силой, с которой для каждого соседа полезно быть в хороших отношениях [1: 6]. Стремление польских правящих кругов к созданию «великой Польши» как один из факторов, приведших к возникновению войны, признает и Ю. Лукаевич, который в конце 1930-х годов писал: «Польский народ сразу же начал борьбу за возвращение к границам Речи Посполитой» [2: 12].

Т. Кутшеба указывал на украинский вопрос как главный в польско-советском конфликте. Польша и Россия готовы были поддерживать только ту форму самоопределения Украины, которая стратегически и политически была для них наиболее выгодной [3: 302]. С. Мацкевич в украинской политике Ю. Пилсудского видел не только сиюминутную антибольшевистскую диверсию, не только политику ослабление

России, но также и «историческую традицию» польского государства, которое «соседним народам давало волю взамен неволи». В то же время, он признавал, что соглашение Пилсудского с Петлюрой «втянуло Польшу в опасный конфликт с Россией» [4: 303, 306].

Украинский вопрос, считали польские историки, являлся основной причиной, приведшей к срыву попыток мирного урегулирования польско-советского конфликта зимой-весной 1920 г. По мнению А. Верного, эти попытки закончились неудачей, так как в тот момент главной политической целью для Ю. Пилсудского стало создание независимого украинского государства, что привело к походу на Киев [5: 111]. С. Кутшеба, касаясь этого вопроса, отмечал, что мотив похода Пилсудского на Киев заключался в желании отделить Украину от России, помочь Петлюре создать независимое украинское государство в обмен на отказ Украины от претензий на Восточную Галицию и западную часть Волыни [6: 173].

Концепция С. Кутшебы нашла развитие в более поздних исследованиях польских историков. Авторы труда «Освобожденная Польша» указывали, что стремление Ю. Пилсудского к созданию независимого украинского государства обусловило польское наступление на юго-восточном фронте, и Польша в 1920 г. вела войну не только за собственные интересы, но стремилась помочь населению, стонущему «под кровавым ярмом большевистской неволи» [7: 98]. В работе «История Польши. Эпоха Маршала Пилсудского» в качестве причины активизации военных действий весной 1920 г. называется желание Пилсудского создать независимое

украинское государство. Это дало бы возможность обеспечить южную часть польской восточной границы со стороны советских республик и приобрести в лице Украины благодарного союзника [8: 47]. Т. Кутшеба считал, что целью войны Пилсудского с Советской Россией в 1920 г. было получение «выгодных нам границ и создание на нашем востоке независимой от России Украинской республики». Пилсудский понимал, что Россия на такую программу не согласится, поэтому война была неизбежна [3: 39, 42]. По мнению С. Мацкевича украинская политика Пилсудского строилась на его желании ослабить Россию, но одновременно и усилить Польшу. Поэтому он заключил договор с Петлюрой, по которому Украина отказалась от претензий на Восточную Галицию, Холмщину и Западную Волинь, а Пилсудский взамен обещал изгнать большевиков из Киева [9: 105]. Поход Ю. Пилсудского на Киев рассматривался в польской историографии как важнейший пункт в попытках претворить в жизнь концепцию прометеизма, суть которой заключилась в том, чтобы оторвать от России ее окраины [10: 7].

Следует признать, что положения польской историографии относительно украинских планов Ю. Пилсудского достаточно обоснованные. Сам маршал в беседах с Л. Василевским зимой-весной 1920 г. говорил о необходимости противопоставить «Украине Раковского ... Украину Петлюры» [11: 31].

В польской межвоенной историографии признавалось наличие разногласий в правящей элите Польши относительно целесообразности похода на Киев. А. Бохеньский отмечал, что краеугольным камнем политики эндеции по украинскому вопросу является борьба против создания Украины над Днестром. Отсюда проистекала ненависть эндеции ко всяческим походам на Киев [12: 299]. А. Верный считал поход Пилсудского на Киев весной 1920 г. политической и военной ошибкой [5: 112]. С. Грабский критиковал киевский поход и договор с Петлюрой, так как результатом этих событий стало то, что в Минске и Риге поляки «должны были вести переговоры и подписывать договор с советской Россией и советской Украиной». Пытаться опереться на украинцев не реально, так как они являются «только одной из русских партий» [13: 47].

Польские историки отмечают важное значение украинского вопроса в ходе мирных переговоров в Риге. По словам С. Грабского, в польской делегации не было ни одного человека, который думал бы отодвинуть границу к Днестру. Польская делегация стояла в Риге перед альтернативой: Каменец, Проскуров и Минск, или Дисна и Вилейка. Выбор был сделан в пользу последнего варианта [13: 105]. В своих исследованиях С. Кутшеба высказывал точку зрения, согласно которой в ходе переговоров стало очевидно, что граница пройдет непосредственно с Россией и границу необходимо провести так, «чтобы она не была предметом спора в настоящем и будущем» [14: 51]. Следовательно, Рижский мир означал отказ от реализации федералистской программы и создания Украинского государства. С. Козицкий в этой связи писал: «За два года внутренних споров и борьбы жизнь сама перечеркнула федералистскую программу» [15: 127]. А. Верный в своих исследованиях констатировал, что согласно Рижскому договору не удалось Польше получить границу, соответствующую «линии Дмовского», в частности, восточнее ее остались города Минск, Каменец-Подольский и Проскуров. Вину за это А. Верный возлагал на Ю. Пилсудского и его стремление реализовать свои федералистские планы [5: 116, 117–119].

Таким образом, польская межвоенная историография смогла определить высокую степень значимости украинского вопроса на протяжении всей польско-советской войны. Стремление оторвать Украину от России и создать союзное с Польшей независимое Украинское государство определялось как важнейшая задача политики Ю. Пилсудского в ходе войны, особенно с весны 1920 г. В зависимости от политической ориентации польских историков, они, либо подвергали ее вместе с правящей критике, либо одобряли и высказывали сожаление, что эта программа не была реализована.

Источники и литература:

1. Grabski, S. Z zagadnień polityki narodowo-państwowej / S. Grabski. – Warszawa: Perzynski, Niklewicz i s-ka, 1925 – 134 s.
2. Łukasiewicz, J. Polska jest mocarstwem / J. Łukasiewicz. – Warszawa: Narład Gebethnera i Wolffa, 1938. – 63 s.

3. Kutrzeba, T. Wyprawa kijwska / T. Kutrzeba. – Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1937. – 395 s.
4. Figura, M. Prasa wielkopolski wobec zawarcia i proby realizacji sojuszu Polski z Ukrainą Republiką Ludową w roku 1920 / M. Figura // Слов'янські культури в Європейській цивілізації. – Київ: Слов'янський університет, 2001. – С. 299–324.
5. Werny, A. Na szlakah dziejowych Romana Dmowskiego / A. Werny. – Warszawa, 1939. – 136 s.
6. Kutrzeba, S. Polska Odrodzona 1914–1922 / S. Kutrzeba. – Krakow: Gebethner i Wolff, 1922. – 264 s.
7. Polska wyzwolona. 1918 - 1933. – Warszawa: Wyd. Karola Merperta, 1933. – 245 s.
8. Historia Polski. Epoka Marchała Piłsudskiego. – Grudziądz: Druk. Remeslniczej, 1935. – 60 s.
9. Mackiewicz, S. Historia Polski od 11 listopada 1918 r. do 17 wrześnja 1939 r. / S. Mackiewicz. – London: M. I. Kolin, 1958. – 347 s.
10. Bączkowski, W. Prometeizm polski / W. Bączkowski. – Warszawa: Biblioteka Polska, b. r. – 18 s.
11. Беларусь у палітыцы суседніх і заходніх дзяржаў (1914–1991 гг.) Зборнік дакументаў і матэрыялаў. У 4 т. Т. 1. Ч. 2. – Мінск: «Юніпак», 2008. – 394 с.
12. Bochieński, A. Historia i polityka / A. Bochieński. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1989. – 344 s.
13. Grabski, S. Z codziennych walk i rozważań / S. Grabski. – Poznań: Wielkopolska księgarnia nakładowa Karola Rzepczkiego, 1923. – 168 s.
14. Kutrzeba, S. Nasza polityka zagraniczna / S. Kutrzeba. – Krakow: Druk. «Głos Narodu», 1923. – 121 s.
15. Kozicki, S. Sprawa granic Polski na konferencji pokojowej w Paryżu / S. Kozicki. – Warszawa: Przyński, Niklewiecz i Spółka, 1921. – 176 s.

МЕЗГА Микола

Польська міжвоєнна історіографія Українського питання в контексте Польсько-радянської війни 1919–1920 гг.

В статті розглянути основні положення польської міжвоєнної історіографії, що характеризували роль українського питання в умовах польсько-радянської війни 1919–1920 рр.

Ключові слова: історіографія, українське питання, польсько-радянської війна, УНР, федерація, Ризький мир.

MEZGA Nicolay

Polish interwar Ukrainian historiography of the issue in the context of polish-soviet war of 1919-1920

The article describes the main statements of the Polish interwar historiography which characterized the role of the Ukrainian question in the context of the Polish-Soviet war of 1919-1920.

Keywords: historiography, Ukrainian question, the Polish-Soviet war, the UNR, federation, the Peace of Riga.

УДК 94(477) «1916»

Владислав ПАРХОМЕНКО

(Миколаїв, Україна)

ВІЙСЬКОВІ ДІЇ НА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ФРОНТІ У 1916 р. НА СТОРІНКАХ ЧАСОПІСУ «ВОЕННАЯ БЫЛЬ»

У доповіді аналізуються спогади учасників Першої світової, в якості джерела з висвітлення бойових дій на р. Стохід та в Буковині влітку - восени 1916 р.

Ключові слова: «Военная быль», спогади, Стохід, гвардія

Важливим джерелом при висвітленні переломних моментів в історії людства, зокрема такого військового конфлікту, як Перша світова війна, є спогади учасників та свідків тих трагічних подій.

Цінні мемуарні свідчення були свого часу оприлюднені на сторінках військово-історичного журналу «Военная быль». Цей часопис видавався 6 разів на рік у Парижі протягом 1952-1974 рр., усього світ побачили 129 номерів. «Военная быль» виходила невеличким тиражем, видавалася на дешевому папері з нечисленними, але цікавими ілюстраціями і призначалася для ветеранів Першої світової. Тут друкувалися матеріали з військової історії, фалеристики, проте більшість сторінок відводилося саме спогадам ще живих учасників Великої війни 1914-1918 рр. Переважна більшість цих авторів із різних континентів, належали до офіцерського корпусу колишньої російської імператорської армії, які з початку 1920-х рр. опинилися в еміграції.

В даній доповіді увагу звернемо на те, як події 100-річної давнини в українських землях, що стали ареною військових дій, висвітлювалися в свій час ветеранами Першої світової на сторінках цього журналу. Більшість із опублікованих спогадів відноситься саме до бойових дій на рубежі р. Стохід, в яких брала участь імператорська гвардія (2 гвардійські піхотні та 1 кавалерійський корпуси, об'єднані в Гвардійський загін під командуванням генерала В. Безобразова), невдало намагаючись розгорнути наступ у Ковельському напрямку. Адже після вдало проведеного Луцького прориву, командуючий фронтом генерал О. Брусилов усі зусилля зосередив на здобутті

Ковеля – важливого залізничного вузла. Невдалі спроби у липні – вересні 1916 р. здолати р. Стохід знайшли відображення у мемуарній літературі.

Серед мемуаристів слід відзначити свідчення полковника артилерії Я. Дем'яненка. Аналізуючи події минулого, автор спогадів звертається з питанням: чому так наполегливо гвардійське командування намагалося форсувати Стохід, а не розгорнути наступ на Ковель південніше вздовж річки? Описуючи загальновідому атаку 15 липня 1916 р. (цього дня в наступ перейшов увесь Південно-Західний фронт), мемуарист писав, що частини просувалися дуже повільно, адже наступали в болотистій місцевості під ворожим вогнем. Солдати лейб-гвардії Павловського полка в'язнули та тонули у болотах, проклинаючи начальство; а Московський полк, що увірвався у ворожі окопи, не витримав контратаки і відійшов назад із великими втратами [1, с. 27]. Автор песимістично відзначає, що провина у цьому – на неспроможному командуванні, яке поклато в цих безрезультатних боях усю гвардію [1, с.28].

Інший свідок, колишній офіцер 16-го стрілецького полку 4-ї стрілецької дивізії 8-го армійського корпусу В. Альмендінгер, уточнює деяку інформацію не точно викладену в спогадах Я. Дем'яненка. Так він підкреслює, що до жовтня 1916 р. 4-а стрілецька дивізія залишалася саме у Стохода на Південно-Західному фронті [2, с. 46]. Описуючи наступ свого полка 15 липня, відзначає певний успіх: взято тисячу полонених, серед яких австрійський генерал [2, с. 45]. Проте подальші атаки дивізії, як і гвардійських корпусів у серпні – вересні 1916 р. у Ковельському

напрямку призвели лише до великих невинуватих втрат.

Серед причин невдалого наступу 15 липня, полковий ад'ютант лейб-гвардії Кірасирського полку ротмістр Є. Оношкович-Яцина, відзначив панування в небі німецької авіації, яка протягом 11 днів коли відбувалося перекидання двох гвардійських корпусів, змогла чітко визначити місце і напрямок підготовки російського удару [3, с. 42]. Автор спогадів не погоджується з негативною оцінкою гвардійського командування, висловленою полковником Я. Дем'яненком. На його думку, успішному наступу завадили інші фактори: дуже болотиста місцевість і нестача важкої артилерії [3, с. 43].

Серед мемуаристів, що залишили спогади про бої на Стоході відзначимо М. Будберга, який наводив яскраві свідчення про атаку 3 вересня лейб-гвардії 1-м Стрілецьким полком німецьких позицій [4, с. 25] та підриг завдяки проведенню мінної галереї німецьких окопів 19 вересня 1916 р. [4, с. 26].

Інший учасник тих подій, капітан лейб-гвардії Єгерського полку В. Каменський поділився враженнями про бій 29 липня 1916 р., коли вдало відбито наступ баварської гвардії. Про запеклість бою свідчив наступний факт: із 230 солдатів 12-ї роти Єгерського полка живими залишилось лише 18 осіб, і лише тільки 3 не поранені [5, с. 15].

Про вдалу атаку 3 червня 1916 р. 7-го Білоруського гусарського полку 7-ї кавдивізії у с. Звиняче поблизу Горохів (Волинська губ.) розповів на сторінках «Военной были» ще один учасник Першої світової. Гусари стрімко атакували колони двох угорських полків, що наступали і спонукали їх до втечі. За свідченням мемуариста 500 гусарів взяли у полон до 2 500 угорців. Полковники М. Серебренніков та Г. Зубов нагороджувались орденом Св. Георгія 4 ст., а нижні чини – Георгіївськими хрестами [6, с. 39].

Про події на іншому кінці Південно-Західного фронту – у Буковині наприкінці травня 1916 р. розповідають спогади капітана 32-ї артилерійської бригади В. Мілодановича. Він детально описав підготовку атаки на ділянці свого дивізіону, що розпочалася незабаром наступом всього фронту, відомого

під назвою Брусиловського прориву. В. Мілоданович відзначає, що командування врахувало невдалий досвід грудневих боїв 1915 р., і особовий склад ґрунтовно підготувався до артилерійської атаки [7, с. 11]. 22 травня 1916 р. розташований поблизу с. Ржавенці дивізіон відкрив по ворожим позиціям вогонь. Австрійська артилерія майже не відповідала і російська піхота ввечері швидко зайняла передові окопи противника. А через декілька днів після вдалого наступу на півночі сусідів, 32-а піхотна дивізія теж прорвала австро-угорський фронт і почала переслідувати противника. Ця вдала артилерійська атака справила сильне враження на піхоту. Мемуарист наводить показовий факт: коли влітку 1917 р. у деморалізованих військах «обговорювалось» питання щодо наступу, 32-а дивізія завжди «голосувала» за наступ, але при умові, що артилерійська підтримка атаки буде такою ж, як під Ржавенцями наприкінці травня 1916 р. [7, с. 14].

Таким чином, наведені спогади на сторінках часопису «Военная быль» можуть бути важливим, а іноді унікальним джерелом для дослідників Першої світової війни, оскільки вони містять ті фрагменти з минулого – особисті враження та спостереження, опис реалій фронтового повсякдення, полеміку та уточнення, що не знайшли свого відображення в історичних працях, або архівних джерелах.

Джерела та література:

1. Дем'яненко Я. Река Стоход и Рудка-Червищенский плацдарм // Военная быль. – 1966. – № 80. – С. 26–29.
2. Альмендингер В. К статье Я. Дем'яненко «Река Стоход и Рудка-Червищенский плацдарм» // Военная быль. – 1967. – № 84. – С. 45–46.
3. Оношкович-Яцина Е. Стоход. К 50-летию славного кровопролитного боя Гвардии 15 июля 1916 года // Военная быль. – 1967. – № 83. – С. 41–43.
4. Будберг Н. 1916 год. Из боевой жизни лейб-гвардии 1-го Стрелкового Его величества полка // Военная быль. – 1963. – № 63. – С. 23–26.
5. Каменский В. Бой 12 роты лейб-гвардии Егерского полка под дер. Кухары 29 июля 1916 года // Военная быль. – 1963. – № 62. – С. 14–15.

6. Гринев Г. Пятидесятилетие атаки Белорусских гусар // Военная быль. – 1966. – № 79. – С. 38–39.

7. Милоданович В. Прорыв фронта 9-й армией 22-28 мая 1916 года (личные воспоминания) // Военная быль. – 1966. – № 78. – С. 10–14.

ПАРХОМЕНКО Владислав

Военные действия на Юго-Западном фронте в 1916 г. на страницах журнала «Военная быль»

В публикации анализируются воспоминания участников Первой мировой, в качестве источника по освещению боевых действий на р. Стоход и в Буковине весной-осенью 1916 г.

Ключевые слова: «Военная быль», воспоминания, Стоход, гвардия.

PARKHOMENKO Vladislav

Military actions on the southwestern front in 1916 on the pages of the journal «Military story»

The publication analyzes the memories of participants of the First world, as a source for coverage of the fighting in G. Stokhid and in Bukovina in the fall of 1916.

Keywords: «Military story», memories, Stokhid, guard.

УДК 351.1-053.18»1939/1945»(477.73):069.51(049.1)

Володимир РУГАЛЬ

(Київ, Україна)

ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ ФОНД ЗАГИБЛИХ МИКОЛАЇВЩИНИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

Висвітлюється історія формування та збереження в Національному музеї історії України у Другій світовій війні документального фонду загиблих воїнів Червоної армії в 1939 – 1945 рр., призваних з території Миколаївської області.

Ключові слова: документальний фонд загиблих, сповіщення про загибель, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Миколаївська область.

Найболючішим підсумком по закінченні будь-якої війни є людські втрати. Друга світова війна лишила пособі в Україні кривавий слід. Навіть на сьогодні, коли по завершенні війни минуло 70 років, питання кількості безповоротних втрат залишається відкритим. Звісно, у наукових колах зроблено багато для його висвітлення та з'ясування істини. Провідні науковці-історики країни написали низьку статей та праць з цієї проблеми, та, на жаль, дотепер немає остаточної цифри безповоротних втрат українців та громадян України у війні. За підрахунками українських істориків, до яких долучилися науковці Національного музею історії України у Другій світовій війні, демографічні втрати України сягають 13,5 млн осіб [1: 561; 2: 666–667].

Головним джерелом дослідження втрат радянських Збройних сил є донесення військових формувань та установ, оригінали яких зберігаються в Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації в м. Подольськ. На базі значної частини цих документів створено узагальнений банк даних загиблих і зниклих безвісти в період Великої Вітчизняної війни «Меморіал», доступний у мережі Інтернет [3]. Документальним підґрунтям у дослідженні проблеми загальної кількості втрат воїнів-українців і уродженців України є персональний мартиролог – історико-меморіальний серіал «Книга Пам'яті України». Упродовж 90-х рр. XX ст. – початку XXI ст. вийшли друком Книги Пам'яті України по областях. Повне видання складається з 257 томів (у 260 книгах) і містить короткі біографічні відомості на 3 103 304 загиблих воїнів-українців й уродженців України. По

Миколаївській області було видано 13 томів, у яких містяться дані на 78 815 персоналій, а у завершальному томі історико-меморіального серіалу «Безсмертя» значиться, що у війні загинуло 92 тис. миколаївців [4: 165; 1: 864].

В Україні основним джерелом інформації про полеглих солдатів і офіцерів є документальний масив, зібраний у Національному музеї історії України у Другій світовій війні, на основі якого був створений Документальний фонд з обліку людських військових втрат України у Другій світовій війні. База фонду охоплює: сповіщення про загибель військовослужбовців Червоної армії 1939 – 1945 рр., видані військовими частинами, санітарними та лікувальними установами, районними військкоматами, Управлінням з обліку загиблого і зниклого безвісти рядового та сержантського складу; алфавітні книги отриманих та виданих сповіщень; особисті документи та листи загиблих військовослужбовців, надіслані військовою частиною до військкомату разом зі сповіщенням про загибель; звернення місцевих мешканців із питань з'ясування долі рідних; листування з пошуку загиблих; документи сільських та місцевих органів влади про пошук зниклих безвісти військовослужбовців; поіменні списки загиблих воїнів за заявами родин, складені районними військкоматами.

Ці документи тривалий час зберігалися під грифом «таємно», досить часто – у непристосованих приміщеннях – на горищах, у підвалах тощо. Відповідно відбувалася деструкція паперу, втрачався текст, а значить деякі документи вже втрачені назавжди. Співробітники Меморіального комплексу

виявили цю проблему, коли згідно з рішенням Головнокомандувача Сухопутних військ України від 14 лютого 2003 р. до музею на тимчасове експонування на музейну виставку були передані по одній справі з кожної області [5]. Миколаївська область була представлена справою Миколаївського ОВК [6]. Саме тоді виникла ідея створення в музеї об'єднаного Документального фонду, формування якого відбувалося в кілька етапів.

Так, у 2006 р. згідно з рішенням Міністра оборони України № 6460/3 до музею на довічне державне зберігання почали передавати документи з обліку втрат військовослужбовців РСЧА 1939 – 1945 рр.

Співробітники музею побували у усіх обласних центрах України. У листопаді 2006 р. Миколаївський обласний військовий комісаріат передав до музею основний масив документів. Після перевірки спеціальною комісією до Меморіалу надійшли 182 справи: 18 – з Баштанського РВК, 16 – з Березанського РВК, 6 – з Березнегуватського РВК, 1 – з Веселинівського РВК, 36 – з Вознесенського РВК, 8 – з Доманівського РВК, 2 – з Єланецького РВК, 4 – з Жовтневого РВК, 6 – з Казанківського РВК, 4 – з Кривоозерського РВК, 19 – з Новобузького РВК, 7 – з Новоодеського РВК, 7 – з Очаківського РВК, 21 – з Первомайсько-Врадійського РВК, 5 – з Снігурівського РВК, 9 – з Центрально-Миколаївського РВК, 6 – з Южноукраїнсько-Арбузинського РВК та 1 – з Заводського і 6 – з Ленінського військових комісаріатів м. Миколаїв [7].

Черговий етап надходження архівних справ від Миколаївського ОВК – листопад 2007 р. До музею були передані 56 справ: 27 – Братським РВК, 4 – Вознесенським РВК, 9 – Жовтневим РВК, 2 – Очаківським РВК, 4 – Снігурівським РВК [8]. Упродовж 2008 – 2012 рр. від військкоматів Миколаївської області та Галузевого архіву Міністерства оборони України надійшло ще 10 справ, а також на базі різноманітних джерел сформовано дві справи поховань на території області.

Таким чином, нині в Документальному фонді з обліку військових втрат України у Другій світовій війні зібрано 250 справ із документами на загиблих воїнів, призваних із території Миколаївської області [9]. Під час впорядкування отриманих документів було встановлено, що зібраний фонд не є повним,

адже в багатьох військкоматах не було книг обліку отриманих та виданих сповіщень про загибель, а також листувань з розшуку загиблих. У 2013 р. керівництво музею в черговий раз звернулося до обласних військових комісаріатів із проханням перевірити свої архіви на наявність відсутніх документів [10]. Більшість військкоматів України додали справи, а Миколаївський, на жаль, повідомив, що справи у райвійськкоматах не зберігаються [11]. Нині можна лише припустити, що документи були втрачені в процесі реформатування районів, частина з яких переходила з області в область. Наприклад, Арбузинський, Братський, Вознесенський, Кривоозерський райони у повоєнні роки перейшли із складу Одеської до Миколаївської області. Можливо саме під час цього процесу документи і були втрачені.

На жаль, на сьогодні можемо констатувати, що фонд загиблих воїнів по Миколаївській області повністю не сформований, оскільки лише Жовтневий та Снігурівський військові комісаріати області передали повний комплект документів. Також слід зазначити, що Документальний фонд з обліку військових втрат України у Другій світовій війні, зібраний у музеї, на сьогодні налічує 9 202 архівні справи, що містять дані про загибель майже 3 млн воїнів Червоної армії. Цей фонд є найбільшим в Україні зібранням оригінальних документів про загибель військовослужбовців, у тому числі – уродженців Миколаївщини.

Джерела та література:

1. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945 / І.О. Герасимов та ін. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
2. Енциклопедія історії України. В 5 т. Т. 1 / Редкол. В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.
3. Обобщенный банк данных о защитниках Отечества [електронний ресурс] // Режим доступу www.obd-memorial.ru
4. Ругаль В.П. Книга Пам'яті України як статистичне джерело з обліку втрат українського народу в період Великої Вітчизняної війни / В.П. Ругаль // Актуальні проблеми історії, археології та етнології / Одеський нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. Історичний ф-т. – Одеса, 2012. – Вип. 4. – С. 163-166.

5. Акт про тимчасову передачу повідомлень на загиблих воїнів Макарівського РВК Київської обл. від 18.03.2003 р. // Науково-документальне зібрання Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі НМІУДСВ)
6. Акт № 65 від 15.05.2008 р. прийому предметів на матеріально-відповідальне зберігання // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ
7. Акти про передачу повідомлень про загибель воїнів у роки ВВВ для зберігання до Меморіального комплексу по Миколаївській області від 09.11.2006 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ
8. Акти про передачу архівних документів про загибель воїнів у роки ВВВ для зберігання до Меморіального комплексу по Миколаївській області від 21.11.2007 р. // Науково-документальне зібрання НМІУДСВ
9. Документальний фонд з обліку полеглих воїнів [електронний ресурс] // Режим доступу www.warmuseum.kiev.ua
10. Книга вихідної кореспонденції НМІУДСВ. – Лист до Миколаївського ОВК від 01.02.2013 р.
11. Книга вхідної кореспонденції НМІУДСВ. – Лист Миколаївського ОВК № 541 від 30.04.13 р.

РУГАЛЬ Владимир

Документальный фонд погибших Николаевщины в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне

Освещается история формирования и сохранения в Национальном музее истории Украины во Второй мировой войне документального фонда погибших воинов Красной армии в 1939 – 1945 гг., призванных с территории Николаевской области.

Ключевые слова: документальный фонд погибших, извещение о гибели, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, Николаевская область.

RUGAL' Vladimir

Documentary Fund dead Mykolayiv oblast at the National Museum of History of Ukraine in World War II

It has been revealed the history of the formation and preservation of documentary fund of fallen soldiers of the Red Army during the Second World War called up of the territory of Mykolayiv region in the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.

Keywords: Documentary Fund of perished people, death notifications, the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, Mykolayiv region.

УДК 355.83(477.53)»1941»+069.51(093.3)

Валентина СМІРНОВА

(Київ, Україна)

КОЛЕКЦІЯ ЛИСТІВ-СПОГАДІВ КОЛИШНІХ УЧАСНИКІВ ОРЖИЦЬКОГО «КОТЛА» 1941 р.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧО-ОГЛЯДОВИЙ КОНТЕНТ

Розглянуто колекцію листів із спогадами колишніх учасників Оржицької оборони, адресованих письменнику-досліднику С.С. Смирнову; здійснено систематизацію джерел та визначено їхній інформаційний потенціал, домінуючу тему. Зроблено висновок, що зазначена колекція є унікальним джерелом із вивчення завершального періоду Київської оборонної операції 1941 р.

Ключові слова: Друга світова війна; Київська оборонна операція; С.С. Смирнов; листи; оточення.

Оточення частин Південно-Західного фронту на завершальному етапі Київської оборонної операції 1941 р. є однією з найтрагічніших сторінок історії Другої світової війни. З цією метою варто порівняти чисельність бійців і командирів 5, 21, 26 та 37-ї армій Південно-Західного фронту: станом на 1 вересня 1941 р. їх кількість становила 457720 осіб та 15 тис. осіб, які вийшли з оточення станом на 2 жовтня 1941 р. [1].

Слід зазначити, що актуальність дослідження означеної проблематики у вітчизняній історіографії невпинно зростає. Пов'язано це передусім із нововідкритими масивами першоджерел, зокрема ГДА СБУ; публікаціями цікавих спогадів колишніх учасників подій [2; 3]. Утім, об'єктивне вивчення, переосмислення та неупереджене відтворення трагічних сторінок Київської оборонної операції неможливе і без ґрунтовного вивчення музейних фондів, зокрема унікальних документальних колекцій Національного музею історії України у Другій світовій війні. Про це свідчить низка досліджень співробітників музею [4; 5].

У зв'язку з вищезазначеним розглянемо колекцію з 16 листів-спогадів колишніх учасників оборонних боїв 20 – 25 вересня 1941 р. у районі с. Оржиця (Полтавська область). Це найзістовніші й найцікавіші з-поміж сотень епістол, що надійшли на адресу С.С. Смирнова в 1957 – 1958 рр. на знак вдячності за його авторські радіопрограми із

циклу «Розповіді про невідомих героїв»* [6]. Важливо зазначити, що на той час і для самого письменника-дослідника, і для його багатомільйонної всесоюзної аудиторії радіослухачів альтернативи у виборі визначення: «оборона Оржиці» чи «відступ» оточених не було. Для всіх було єдине слово – «оборона» (усі листи містять саме таку рукописну позначку С.С. Смирнова).

На нашу думку, представлені історичні епістолярні джерела доцільно систематизувати за проблемно-тематичним принципом, виокремлюючи пріоритетну тему.

Насамперед слід звернути увагу на листи, які містять повну (вичерпну) інформацію про бої в Оржиці. Їх автори згадують прізвища своїх командирів підрозділів; зосереджують погляд на особливостях оборони тієї ділянки, де їм довелося брати участь; діляться міркуваннями про причини загального важкого стану оборонців; детально описують вихід з оточення. По-друге, на ті листи, для яких передачі С.С. Смирнова стали поштовхом для висвітлення якогось важливого епізоду оборони Оржиці чи суттєвих обставин відступу (полону) на тлі розповіді про інші важливі факти своєї воєнної біографії.

*Смирнов Сергій Сергійович (1915 – 1976 рр.) – письменник-дослідник, публіцист, драматург, кіносценарист, громадський діяч. У 1982 р. частину особистого архіву письменника його родичі передали до фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні. Архів містить матеріали авторських

Особливістю першої групи джерел є те, що всі автори надали точні відомості про звання, посаду і військову частину (на час перебування в лавах Червоної армії)*. Відзначимо й те, що всі вони воювали до закінчення війни (у т.ч. ті з них, хто зміг утекти з полону). Це зокрема: М.В. Асабин – сержант, командир відділення 9-го вогнеметного танкового батальйону 21-ї армії (м. Твер, Російська Федерація); Б.В. Блінников – червоноармієць 240-го окремого батальйону зв'язку 117-ї стрілецької дивізії 21-ї армії (м. Тетюші, Республіка Татарстан, Російська Федерація); П.С. Керов – лейтенант, командир мостового взводу 3-ї роти 9-го інженерного полку 65-го інженерного батальйону 26-ї армії (м. Мінськ, Республіка Білорусь); О.І. Краснянський – червоноармієць, в'язень пересильних таборів у с. Оржиця, м. Кременчук, а також м. Олександрія на Кіровоградщині (м. Шахти Ростовської області, Російська Федерація); О.М. Лукін – сержант, командир відділення 80-го окремого шляхобудівного залізничного батальйону 13-ї окремої залізничної бригади 26-ї армії (м. Волгоград, Російська Федерація); Г.П. Миронюк – червоноармієць-зв'язківець 1-ї артилерійської протитанкової бригади 5-ї армії; в'язень пересильних таборів с. Оржиця, м. Кременчук, м. Кіровоград (с. Колодисте Тальнівського району Черкаської області); М.М. Олейников – червоноармієць 7-ї стрілецької дивізії 8-го механізованого корпусу 12-ї армії (м. Решетилівка Полтавської області); М.П. Постников – програм на Всесоюзному радіо і телебаченні, присвячених пошуку невідомих героїв війни. молодший сержант (ст. Поспелиха Алтайського краю, Російська Федерація); Б.М. Юсим – заступник політрука 58-го окремого батальйону зв'язку 5-ї армії (м. Кишинів, Республіка Молдова).

У другій групі означених джерел відзначимо лист О.О. Пашинського – політрука, секретаря партбюро 300-го розвідувального батальйону 200-ї стрілецької дивізії 31-го стрілецького корпусу 5-ї армії (с. Пашини Коростенського району Житомирської області). Згадуючи про основні віхи бойового шляху

своїєї частини починаючи з 22 червня 1941 р., автор стверджує, що 200-та стрілецька дивізія припинила існування саме в Оржиці. Д.Й. Карасик, лейтенант запасу (м. Дніпропетровськ), спочатку розповів про бої у Голосієві під час оборони Києва, а далі подякував своїм рятівникам, підпільникам Оржицького району. У цій групі джерел також містяться цікаві спогади таких осіб: Ю.Г. Мантеля – молодшого лейтенанта, кавалериста (м. Одеса); А.Д. Рибальченка – червоноармієць; в'язня пересильних таборів на Полтавщині, концтабору Заксенгаузен у Німеччині (м. Майкоп Краснодарського краю, Російська Федерація); І.Ю. Стеблянка – червоноармієць, зв'язківця (м. Черкаси); З.І. Файнера – сержанта 35-го автомобільного полку; в'язня пересильних таборів на Полтавщині, Київщині; робочих таборів у Франції (м. Інта, Республіка Комі, Російська Федерація); невідомого автора – штабного працівника, учасника партизанської боротьби на території Полтавщини (м. Київ).

Провідною темою цієї колекції епістолярних джерел є вдячність її авторів за оприлюднення епізодів Оржицької оборони – такої дивовижної за силою духу її справжніх захисників і водночас катастрофічно-безглуздої за стратегією відступу.

Наведемо лише кілька характерних уривків із пропонованих джерел: «На переїзді невеличкого росту генерал у шкіряному пальті відправляв на Оржицю рештки великих частин та санчастин на північ, а армії – на південний схід... Краще було б робити прорив на північ... Оржиця – це велике село, а вихід лише через греблю. Перша машина, що виїхала на греблю, була підбита і вихід закрила...» (автор невідомий); «Уздовж центральної вулиці села машини стояли у десять рядів, навіть не можна було протиснутися... Вони були з боєприпасами, продовольством, обмундируванням...» (М.П. Постников); «Солдати і офіцери особисто радились, яким чином стримати натиск ворога...» (Г.П. Миронюк); «Навіть важкопоранені не кидали зброї...» (І.Ю. Стеблянка); «Я почув голос командира: «Танки!»... Відступати можна було лише перебіжками або повзком...» (М.В. Асабин); «Упродовж 20–24 вересня наші 1-ша і 3-тя роти відбивали атаки німців, а у ніч на 25 вересня, коли німець почав просочуватися в село з півдня і південно-

* Автори листів другої групи джерел надали доволі скупі відомості, тому їх не вдалося повністю ідентифікувати.

східної частини, нам була дана команда: «Зняти оборону і самостійно пробиватися в Ромодан...» (О.М. Лукін); «Вночі винесли ми тих поранених, які залишилися, в село, в сарай, принесли їм конину, воду, скатки і ще щось, а вранці добралися до мосту й пішли в болото...» (М.Г. Юсим).

Сподіваємося, що введення у науковий обіг означеної колекції епістолярних джерел слугуватиме розширенню та збагаченню джерельної бази досліджень однієї з маловідомих сторінок Київської оборонної операції, висвітленню їх воєнних доль.

Джерела та література

1. Геєць Н. Доповідь про втрати Південно-Західного фронту в період оточення у вересні 1941 р. / Н. Геєць // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук статей. – К., 2005. – Вип. 9. Частина 2. – С. 35 – 41.

2. Пастушенко Т. Вихід частин Червоної армії із Київського оточення 1941 р.: причини поразок і втрат / Т. Пастушенко // http://www.academia.edu/3994492/Pastushenko_mon_ukr
3. Поляков В. Оржицька трагедія. Невідомі спогади учасника подій / В. Поляков // Краєзнавство. – 2011. – №2. – С. 106 – 110.
4. Білоус О.П. До історії діяльності 1-го партизанського полку НКВС / О.П. Білоус // Архіви України. – 2013. – № 6. – С. 105 – 114.
5. Солонець А.В. Маршрутами Київського відступу 1941 р. (за матеріалами фондів Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років / А.В. Солонець // Архіви України. – 2012. – №5. – С. 92 – 102.
6. Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. – Акт №160027 від 12.01.2016 р.

СМИРНОВА Валентина

Коллекция писем-воспоминаний бывших участников Оржицкого «котла» 1941 р.: источник-обзорный контент

Рассмотрена коллекция писем с воспоминаниями участников Оржицкой обороны, адресованных писателю-исследователю С.С. Смирнову; осуществлена их систематизация и определен информационный потенциал. Сделан вывод о том, что представленная коллекция – уникальный источник по изучению заключительного периода Киевской оборонительной операции 1941 г.

Ключевые слова: Вторая мировая война; Киевская оборонительная операция; С.С. Смирнов; письма; окружение.

SMIRNOVA Valentina

Collection of ex letters memories the defense of Orzhytsk in 1941 p. : scoping content source

Considered the collection of letters with memories of the former participants of the defense of Orzhytsk addressed to the writer and researcher S.S. Smirnov; systematize sources and identified information potential, dominant theme. It is concluded that the said collection is a unique source for the study of the final period of the Kyiv defensive operation on 1941.

Keywords: World War II, Kiev defensive operation, S.S. Smirnov, letters surroundings.

УДК 930.2: 26 (477): 001 (477)

Михаил ФЕДОРЕНКО, Ирина КОРОСТЫЛЁВА

(Николаев, Украина)

СТАТИСТИЧЕСКИЕ ТАБЛИЦЫ ПРОТОКОЛОВ ЗАСЕДАНИЙ ЦЕРКОВНО – ИСТОРИЧЕСКОГО И АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ПРИ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ

В статье публикуются и анализируются статистические таблицы заседаний Киевского Церковно - исторического и археологического общества.

Ключевые слова: Церковно-историческое и археологическое общество, Церковно-археологический музей, Киевская духовная академия, Киевская историко-церковная научная школа, археология.

Данная публикация завершает цикл исследований автора, посвящённых изучению источников по истории Церковно-исторического и археологического общества (далее ЦИАО) при Киевской духовной академии (далее КДА). В своё время, обсуждая проблемы развития и вклад ЦИАО в отечественную историческую науку с автором его истории Константином Крайним, последним была высказана идея о необходимости создания и публикации статистических таблиц по истории общества. В результате длительной и кропотливой работы со значительным массивом протоколов заседаний ЦИАО, с использованием статистического метода источниковедческого исследования, были созданы три таблицы, исходя из этапов деятельности общества. Говорить о полной объективности предложенных таблиц, к сожалению не приходится. Это обусловлено тем, что часть протоколов не дошла до нашего времени. Так за первый период деятельности общества сохранилось 24 протокола, однако точное количество отсутствующих протоколов указать невозможно, по причине отсутствия информации. С уверенностью можно утверждать лишь об отсутствии трёх протоколов за 1873 г. А именно за 12 января, 22 февраля и 26 апреля, благодаря сопоставлению наличных протоколов, с годовым отчётом общества за 1872-1873 г. Полностью отсутствуют протоколы за 1879 г.

Отсутствие же в годовых отчётах общества, с 1874 по 1882 гг., информации по поводу количества заседаний общества, не позволяет определить их точное количество за первый период деятельности. Второй период истории ЦИАО отражён в сохранившихся 166 протоколах. Полностью отсутствуют протоколы за 1881 и 1900 гг. За 1882 г., сохранилось два протокола и один за 1901 г. При этом, необходимо отметить, что с 1883 г., в годовых отчётах общества начинает указываться количество заседаний в обществе с их датировкой, позволяющее выявить отсутствующие протоколы после 1883 г. Таким образом, с высокой степенью вероятности мы можем утверждать про полное отсутствие протоколов заседаний ЦИАО за 1901 (за исключением одного выше упомянутого), 1902, 1903 и 1915 гг. После 1915 г. протоколы заседаний общества отсутствуют, что обусловлено событиями Первой мировой войны и революционными событиями в Российской империи и в Украине.

В то же время, несмотря на указанный недостаток, содержащийся статистический материал, достаточно точно отображает тенденции и специфику каждого этапа развития ЦИАО. Для полного понимания информации, содержащейся в представленных таблицах, необходимо ознакомиться с историей Церковно-исторического и археологического общества при Киевской духовной академии, написанную Константином Крайним [1].

Таблица 1. Вопросы протоколов заседаний общества на первом этапе деятельности 1872-1880 гг.
ЦАМ – Церковно-археологический музей.

Вопросы	Год								Всего
	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1880	
1.Организационные вопросы	5	3	3	0	2	2	0	5	20
2.Поступления в ЦАМ	0	14	42	18	15	9	7	1	106
3.Музейное строительство	0	1	2	2	1	0	0	0	6
4.Членство в обществе	1	17	16	11	11	5	4	4	69
5. Годовые отчёты	0	0	2	1	0	1	1	0	5
6. Охрана памятников церковной истории	0	8	1	2	2	0	1	0	14
7. Создание комиссий	1	2	0	0	1	0	2	0	6
8. Научная деятельность	0	0	2	3	2	1	2	0	10
9.Издательская деятельность	0	0	2	0	1	1	3	1	8
10. Научные связи	0	1	5	1	5	2	0	0	14
11. Финансовые вопросы	0	4	3	0	1	0	1	0	9
Всего:	7	51	79	35	37	25	22	11	267

Таблицы протоколов второго этапа содержат один дополнительный пункт, связанный с разработкой проекта внутреннего убранства строящегося в Киеве Владимирского собора.

Таблица 2. Вопросы протоколов заседаний общества на втором этапе существования 1881-1901 гг.

Год	Количество протоколов	Организационные вопросы	Поступления в ЦАМ	Музейное строительство	Членство в обществе	Годовые отчёты	Охрана памятников церковной истории	Создание комиссий	Научная деятельность	Издательская деятельность	Научные связи	Финансовые отчёты	Владимирский собор	Всего вопросов
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1881	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1882	2	0	2	0	3	1	1	0	0	0	0	0	1	8
1883	7	3	6	0	1	0	0	0	2	1	0	0	8	21
1884	11	0	15	3	3	1	3	0	7	0	1	1	0	34
1885	8	0	9	1	6	1	1	0	6	0	0	2	0	26
1886	6	1	5	1	5	1	3	0	4	0	0	0	0	20
1887	13	0	11	2	8	1	8	0	7	0	2	0	0	39
1888	9	2	10	0	3	1	6	0	6	0	2	0	0	30
1889	11	2	10	1	4	1	5	0	9	0	3	0	0	35
1890	10	1	10	0	4	1	2	0	8	0	1	0	0	27
1891	10	0	11	0	2	1	3	0	6	0	0	0	0	23
1892	11	0	11	1	2	1	4	0	7	0	1	0	0	27
1893	10	1	13	0	3	1	2	0	7	0	3	0	1	31
1894	10	0	11	0	2	1	4	0	6	0	0	0	0	24
1895	8	0	11	0	2	1	2	0	8	0	0	0	0	24
1896	11	0	7	0	1	1	3	0	8	0	6	0	0	26
1897	10	0	9	0	5	1	2	0	7	2	4	0	0	30
1898	9	2	11	2	7	1	2	2	5	0	2	0	0	34
1899	9	2	8	0	2	1	1	3	7	1	3	0	0	28
1900	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1901	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Всего	166													
Всего вопросов		15	171	11	63	17	52	5	110	4	28	3	10	489

Таблиця 3. Вопросы протоколов заседаний общества на третьем этапе деятельности 1901-1921 гг.

Год	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	Всего
Дела ЦГИАК Украины ф.1396	0	0	0	92	92	92	94	94	94 - 95	95	101	101	101	104	0	
Количество протоколов	0	0	0	8	7	9	9	8	10	8	6	8	7	8	0	88
Организационн ые вопросы	0	0	0	0	0	1	0	2	4	1	1	0	1	1	0	11
Поступления в ЦАМ	0	0	0	8	7	9	10	9	9	9	6	7	9	9	0	92
Музейное строительство	0	0	0	0	0	0	0	0	3	2	0	0	0	1	0	6
Членство в обществе	0	0	0	0	1	3	5	2	1	2	2	3	2	3	0	24
Годовые отчёты	0	0	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	0	11
Охрана памятников	0	0	0	0	1	1	1	2	5	0	0	3	0	1	0	14
Создание комиссий	0	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	0	22
Научная деятельность	0	0	0	7	6	9	9	7	8	7	4	7	5	7	0	76
Издательская деятельность	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	1	0	3
Научные связи	0	0	0	2	3	2	0	4	1	1	2	3	1	1	0	20
Финансовые вопросы	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	1	0	0	0	3
Всего вопросов	0	0	0	20	21	28	28	30	35	25	20	27	21	27	0	282

Источники и литература:

1. Крайній К.К. Київське Церковно-історичне та археологічне товариство. 1872-1920. // Лаврський альманах: 36. Наук. пр. Вип.4. Спецвипуск 1. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2001. – 104с.

ФЕДОРЕНКО Михаил, КОРОСТЫЛЁВА Ирина**Статистичні таблиці протоколів засідань церковно-історичного та археологічного товариств при Київській духовній академії**

В статті публікуються та надається аналіз статистичним таблицям Київського Церковно-історичного та археологічного товариства.

Ключові слова: Церковно-історичне та археологічне товариство, Церковно-археологічний музей, Київська духовна академія, Київська історико-церковна наукова школа, археологія.

FEDORENKO Mikhail, KOROSTYLYOVA Irena**Statistical charts of minutes of the meetings of church-historical and archeological society under Kiev's theological academy**

In the article were published and analyzed statistical charts of minutes of the meetings of church-historical and archeological society.

Key words: Church-historical and archeological society, Church-archeological museum, Kiev historical church scientific school, Kiev's Theological Academy, archeology.

УДК 929.:025.17:027.54(477)

Тетяна ЯКУБОВА

(Київ, Україна)

**ПОЛЬСЬКА ПЕРІОДИКА – ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ (XV-XVII ст.)
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛІТЕРАТУРИ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

В статті представлені польські періодичні видання з фонду літератури польською мовою Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. В польських наукових журналах надруковані матеріали з історії України (XV – XVII ст.). Фонд літератури польською мовою до 1991 року не досліджувався та вважався не актуальним. Значна частина історичної інформації про Україну міститься в журналі «Ateneum».

Ключові слова: польська періодика, історичне джерело, історія України.

Фонд літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ можливо вважати видатним слов'янським бібліотечним фондом, який нараховує 90983 бібліотечних одиниць польської літератури з різних галузей знань. Дослідження польської наукової періодики – частини фонду літератури польською мовою, надає можливість представити для української історичної науки унікальні матеріали, які торкаються різних періодів української історії. Метою статті є надання історичної, книгознавчої інформації, щодо польських періодичних видань в яких надруковані статті, з питань української історії. Можливо відмітити польські періодичні видання, в яких надруковані статті з історичними матеріалами про Україну: «Świat Słowiański. Rocznik. T.1. Krakow, 1909», «Kwartalnik Historyczny», «Ateneum», «Biblioteka Warszawska», «Gazeta Polska», «Przegląd historyczny: olwumiesięcznik naukowy», «Collectanea ex archive collegii historic», «Przegląd Europejskiej naukowy, literacki i artystyczny», «Nowa Biblioteka Uniwersalna». Цікавим залишається журнал «Слов'янській світ», («Świat Słowiański»). Редактором цього журналу з січня 1905р., по липень 1914р., був польський літератор, історик, бібліотекар, журналіст Фелікс Карл Конечний (1862–1949). У 1883-1888 роках Ф.К.Конечний викладав історію в Ягелонському університеті, мав вчений ступень доктора наук. У 1922 році – професор історії [1]. Журнал став органом слов'янського клубу, який виник у Кракові у 1901 р. Головною ідеєю журналу було прагнення представників польської

гуманітарної науки співвіднести «польськість та слов'янофільство без ущербу для національного» на польському науковому ґрунті. Періодичне видання присвячене перегляду питань слов'янських з польських позицій. У фонді літератури польською мовою зберігається журнал «Świat Słowiański. Miesięcznik. Pod. Redakcyą. Dra Feliksa Koniecznego. Rocznika V-go. Tom I –szy (Styczen-Czerwiec 1909) –Kraków, 1909», в якому надруковані статті, щодо історії та культури слов'ян Східної Європи. Стороною польського політичного руху був розвиток польського слов'янофільства на противагу російському панславізму. В цьому номері журналу надрукована стаття Едварда Колодзейчика «З минулого слов'янофільства в Польщі», («Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce») [2]. В журналі надрукована стаття «Перегляд преси слов'янської», («Przegląd prasy słowiańskiej») в якій надається перелік журналів, які друкували матеріали по історії слов'ян, зокрема історії України. В статті відмічено, що редакції польського журналу «Lech» вдалося знайти шляхетного русина Василя Січовика, який написав статтю «Листи з Русі-України», («Listy z Rusi-Ukrainy»), в якій він інформував про інтелектуальний рух на українських землях. Далі в статті зазначалось, що тижневик «Ruslan», який виходив у Львові з 1897-1914 р.р. під керівництвом О.Барвінського надрукував матеріал про «генезу радикалізму на Русі», в науковому світі та суспільному житті, яка продовжувалась останні 30 років. На українських теренах після періоду романтизму козацького наступив період впливу ідей М.Драгоманова. Статті

щодо історії України були надруковані в журналі «Ateneum». Окремо необхідно відзначити статті в цьому журналі в яких міститься історична інформація про економічне, політичне становище на українських землях в часи князівства Литовського та в части козацької доби на Україні (XV– XVII ст.). Стаття Олександра Яблоновського «Сільське населення українських земель», (Jablonowski A. «Ludność rolnicza ziem ukraińnych». Ateneum Tom I. zeszyt II. Warszawa, 1882) [3]. В статті розглядаються питання економічного розвитку українських земель в кінці XVI століття. Польський історик зазначає, що доба великого перелому економічного на Волині припадає на кінець XVI століття. Велике значення в господарському відношенні для українських земель мала діяльність князів Чарторийських, князів Острожських, князів Четвертинських, князів Рузінських. Автор стверджує, що однією з причин повстання під проводом Б.Хмельницького було просування, розповсюдження та посилення влади польської шляхти на українських землях в кінці XVI століття. Українська людність Волині та Полісся була пригнічена зростаючим тиском польської шляхти. Ця частина української людності не мала сил для опору тому шукала порятунку у втечі та виходу з під влади польської шляхти, «досить натерпівшись від неї». На цю частину українського населення спирався Б.Хмельницький. Українська людність уходила до військ Б.Хмельницького з тих українських територій на яких шляхта «не пустила сили своєї влади», але порядки польської шляхти тут були відомі українському населенню. Розповсюдження влади польської шляхти в степовій частині України супроводжувалось більш сильним пригніченням селян. Тому дослідники Малоросії стверджують, що це було головною причиною повстання під керівництвом Б.Хмельницького. В статті відмічені позитивні моменти економічного зростання українських земель наприкінці XVI століття. Олександр Яблоновський (1829 – 1913) – польський історик, етнограф. У 1847 році він поступив на філолого-історичний факультет Київського університету Святого Володимира. Пізніше продовжив навчання в Дерптском університеті в якому до 1849 року вивчав славістику [4]. В номерах журналу «Ateneum» за 1881 рік

надрукована праця львівського історика – архівіста Антоні Прохаска (1852 – 1930) «Останні роки Вітовта», (Dr. An. Prochaska. «Ostatnie lata Witolda»)[5;6]. Польський історик надає історичну картину подій періоду панування князя Вітовта в Литовських землях та описує період європейського з'їзду монархів у Луцьку в січні 1429 року. Автор відмітив, що знаменитий з'їзд в Луцьку не приніс бажаних плодів. Тому після нього у 1429 році повинно було пройти ще три міжнародні зустрічі. На початку жовтня 1429 року польські дипломати мали зустрітися з представниками Тевтонського ордену в місті Нешава. Друга зустріч мала бути на угорському кордоні польських представників з представниками чеського короля Сигизмунда. В другій половині листопада мала відбутися зустріч короля Ягайла з князем Вітовтом. Кожна зі сторін хотіла використати час та обставини для своїх інтересів. Антоні Прохаска працівник львівського земського архіву, історик. У 1921 році йому надано звання почесного доктора філософії Львівського університету. Він був чинним членом (1928) Академії наук у Кракові (після реорганізації у 1927 р. – Польської академії наук) [7]. В журналі «Ateneum» том 3, зошит 3 за 1883 рік надрукована стаття Вітольда Залеського « Нова робота статистично-історична» (Załęski Witold. «Nove dzieło statystyczno-historyczne») в якій автор розповідає про податки з українських земель під час війни з Іваном Грозним (1578р.) [8]. Автор відмічає, що в Польщі в часи останніх двох Ягелонів збільшується кількість сіл та колонізація Русі, Волині, Поділля. Під час війни з Іваном Грозним (1578 р.) Сейм ухвалив податок на військові приготування. Податок на війну збирався з українських земель з Київщини та Волині. У 1571 та 1578 роках шляхта обкладала податком підлеглих селян на Поділлі та Волині. Ці українські землі раніше були спустошені татарами.

В другому томі журналу «Ateneum» за 1882 рік надрукована стаття польського історика Бронеслава Хлебовського « Щоденники гусарів перших років XVII століття». (Chlebowski Bronislaw. «Pamiętniki husarza z pierwszych lat XVII wieku») [9]. В статті відмічається, що на початку XVII століття в Польщі не мало було війська без служби. Про що свідчить історичний документ – щоденник «Pamiętniki

Maszkiewiczza.» Коли почалася епоха самозванців, велика кількість військових в польських та українських землях були раді таким історичним обставинам та виходили в похід. Сімь польських військових таборів нараховували до 40.000 чоловік. Запорозьких козаків в кожному обозі та інших містах по всій землі було досить багато, «як комах». Можливо зазначити, що в польських наукових історичних статтях події на українських землях в литовські часи та козацьку добу розглядаються в контексті історії Польщі. Польські історики вважають Україну, її населення, козацтво частиною польської історії та представляють розвиток історичного процесу на українських територіях як історичні події, які розгортаються під польським впливом та мали певне прогресивне значення для українського населення. Польська періодика з фонду польської літератури НБУВ має перспективи для історичних та книгознавчих досліджень, щодо наукових тем з історії України.

Джерела та література:

1. Feliks Koneczny. Wikipedia. // [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <https://pl.wikipedia.org> –1с.
2. Z przeszłości słowianofilstwa w Polsce // Świat Słowiański. Miesięcznik. Pod.

Redakcja Dra Feliksa Konecznego. Rocznika V-go. Tom I-szy (Styczen-Czerwiec 1909) – Kraków, 1909 – S.261-263

3. Jablonowski A. Ludność rolnicza ziem ukraińnych /A. Jablonowski // Ateneum. Tom I. zeszyt II. Luty – Warszawa: Drukiem K.Kowalewskiego, 1882 – S.298–317
4. Jablonowski Aleksander Walerian. Wikipedia // [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <https://ru.wikipedia.org> – S.1
5. Prochaska An. Ostatnie lata Witolda / An.Prochaska // Ateneum T.IV. zeszyt III. – W-wa: 1881– S.472–525
6. Prochaska An. Ostatnie lata Witolda /An. Prochaska // Ateneum T.IV. zeszyt II. – W-wa: 1881 – S. 74–107
7. Долиновський В.І. Штрихи до наукової діяльності працівників земського архіву у Львові // Огляд джерел та документальні нариси Київ, 2013 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.archives.gov.ua .Архіви України. –2013–№3– С.88–104
8. Załęski Witold. Nove dzieło statystyczno-historyczne / Witold Załęski // Ateneum . Tom III. Zeszyt III. – Warszawa: Drukiem K. Kowalewskiego, 1883 – S.574–596
9. Chlebowski Bronislaw. Pamiętniki husarza z pierwszych lat XVII wieku / Bronislaw Chlebowski // Ateneum. Tom II – Zeszyt I. – Warszawa: Drukiem Kowalewskiego, 1882 – S.13–34.

ЯКУБОВА Татяна

**Польская периодика – источник изучения истории Украины (XV-XVII вв.)
(по материалам фонда польской литературы Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского).**

В статье представлены польские периодические издания из фонда польской литературы Национальной библиотеки Украины имени В.И. Вернадского. В польских научных журналах напечатаны материалы по истории Украины (XV–XVII ст.). Фонд польской литературы до 1991 года не исследовался и считался неактуальным. Значительная часть исторической информации о Украине содержится в журнале «Ateneum».

Ключевые слова: польская периодика, исторический источник, история Украины.

YAKUBOVA Tatyana

**Polish periodicals –historical source of the history of Ukraine (XV–XVIIc.).
(based on materials foundation of polish literature from National Library Ukrainian of V.I.Vernadsky)**

The article presents polish periodicals from the collection of polish literature National Library of Ukraine of V.I.Vernadsky. The polish scientific journals printed materials on the history of Ukraine (XV–XVII c.). Foundation of polish literature was not investigated until 1991 and was considered not relevant. A significant part of the historical information of Ukraine contained in magazine «Ateneum».

Key words: polish periodicals, historical source, history of Ukraine.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАРСУК Олена Євгенівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та методики викладання історії Мозирського державного педагогічного університету імені І. П. Шамякіна.

БІЛОУС Олександр Павлович, кандидат історичних наук, завідувач відділу Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

БОНДАРЕНКО Денис Володимирович, вчитель історії Новомиколаївської ЗОШ І-ІІІ ступенів Жовтневого району Миколаївської області.

БОБІНА Олег Валерійович, кандидат історичних наук, доцент Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

БУНДЮЧЕНКО Тетяна Вікторівна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ВАСИЛЬЧУК Олександр Вікторович, археолог НДЦ «Лукомор'є» ОАСУ ІА НАН України.

ГОРБЕНКО Кирило Володимирович, старший викладач кафедри історії та археології, Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ГУБЕННИЙ Давид, магістр історії Карлового університету м. Прага, спеціаліст Національного архіву Чеської Республіки (Прага, Чеська Республіка).

ГУЗЕНКО Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії та джерелознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ГРЕБЕННИКОВ Юрій Спиридонович, археолог, доцент, кандидат історичних наук.

ДЕЛІБАЛТОВА Юлія Володимирівна, докторант кафедри чеської історії Карлова університету (Прага, Чеська Республіка).

ЗАХАРЧЕНКО Олексій Олексійович, старший викладач кафедри історії України Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЗЕРКАЛЬ Микола Миколайович, доктор історичних наук, завідувач кафедри методики викладання суспільствознавчих дисциплін Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

КОВАЛЕНКО Дмитро Андрійович, вчитель історії Миколаївської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернат І-ІІІ ступеню № 6 Миколаївської обласної Ради, член Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

КОВАЛЬ Геннадій Павлович, вчитель історії Новосафронівської ЗОШ Новоодеського району Миколаївської області.

КОРОСТИЛЬОВА Ірина Вікторівна, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала С. О. Макарова.

КРОТОВ Андрій Михайлович, кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії Гомельського державного університету імені Франциска Скорини.

КУЗОВКОВ Володимир Володимирович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ЛАСІНСЬКА Маріанна Юрївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

МАРИНЧЕНКО Ганна Миколаївна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історіографії та джерелознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

МАЦЮГА Павло Андрійович, кандидат історичних наук.

МЕЗГА Микола Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Гомельського державного університету імені Франциска Скорини.

МЕРФІ Наталія Григорівна, assistant Professor of History & Geography Department of History, Political Science & Geography, Southern Arkansas University, кандидат історичних наук.

НЕФЬОДОВ Дмитро Валерійович, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історіографії та джерелознавства Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ОЛЕЙНІЧЕНКО Євген Валентинович, вчитель Миколаївської загальноосвітньої школи № 35, член Миколаївської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

ПАВЛЕНКО Юлія Олександрівна, аспірантка кафедри історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ПАРХОМЕНКО Владислав Анатольович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії та джерелознавства, інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ПОБЕРЕЖЕЦЬ Ганна Степанівна, кандидат історичних наук, викладач Технологіко-економічного коледжу МНАУ.

РИЖЕВА Надія Олександрівна, доктор історичних наук, завідувач кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

РУГАЛЬ Володимир Петрович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

СМИРНОВА Антоніна Олександрівна, заступник директора Миколаївського будівельного коледжу Київського національного університету будівництва та архітектури.

СМИРНОВА Валентина Ігорівна, старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

СМИРНОВ Олександр Ігорович, старший викладач кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

СМИРНОВ Леонід Ігорович, фахівець лабораторії археології та етнології кафедри історії та археології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ТРЕТЯКОВА Ольга Анатоліївна, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри методики викладання суспільствознавчих дисциплін Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ФЕДОРЕНКО Михайло Олександрович, кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету кораблебудування імені адмірала С. О. Макарова.

ФЛАТОВ Дмитро Вікторович, викладач кафедри історії та археології, Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського.

ФОРНОСОВА Белла Миколаївна, учитель історії Миколаївського класичного ліцею, учитель-методист, учитель вищої категорії.

ХАСЦЬКИЙ Олександр Петрович, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, кандидат історичних наук.

ХРЯЦЕВСЬКА Людмила Михайлівна, доцент кафедри історіографії та джерелознавства, інституту історії, політології та права МНУ імені В. О. Сухомлинського, кандидат історичних наук.

ШКВАРЕЦЬ Валентин Павлович, академік, доктор історичних наук, професор.

ЯКУБОВА Тетяна Анатоліївна, кандидат історичних наук, науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Наукове видання

**Аркасівські читання:
історико-археологічні та етнологічні дослідження
у контексті гуманітарного розвитку
європейського суспільства**

Матеріали
VI
Міжнародної
наукової конференції

Миколаїв
15–16 квітня 2016 р.

*Підписано до друку 14.04.2016. Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 18,5.
Тираж 300 прим.*

Оригінал-макет виготовлено
в Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського
вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, Україна